

ادب خزینے

حصہ اوّل

(پنجابی اختیاری)

یارھویں جماعت لئی

پنجاب کریکولم اینڈ ٹیکسٹ بک بورڈ، لاہور

جملہ حقوق بحق پنجاب کریکولم اینڈ ٹیکسٹ بک بورڈ لاہور محفوظ ہیں۔

تیار کردہ: پنجاب کریکولم اینڈ ٹیکسٹ بک بورڈ لاہور

منظور کردہ: قومی ریویو کمیٹی، وفاقی وزارت تعلیم (شعبہ نصاب) حکومت پاکستان، اسلام آباد

بکریجسٹ نمبر: (No.F-9-5/92-UR) مورخہ 2 جنوری 1993ء

اس کتاب کا کوئی حصہ نقل یا ترجمہ نہیں کیا جاسکتا اور نہ ہی اسے ٹیپسٹ پیپر، گائیڈ بکس، خلاصہ جات، نوٹس یا اعدادی کتب کی تیاری میں استعمال کیا جاسکتا ہے۔

مولفین • ڈاکٹر سید اختر جعفری

• ڈاکٹر محمد اسلم رانا (مرحوم)

• ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد

ایڈیٹر • سجاد حیدر (مرحوم)

نگران طباعت • محمد اشرف رانا

ڈائریکٹر مسودات: مسز نثار قمر

ڈپٹی ڈائریکٹر مواصلات: مسز عائشہ وحید

پرنٹر: احمد طیب پرنٹرز سکیاں لاہور

طباعت 15 تعداد اشاعت 5000 قیمت

56.00

55.00

ناشر: افتخار بک ڈپولاہور

ایڈیشن تاریخ اشاعت

اول اگست 2019ء

فہرست (حصہ نثر)

3	مولوی محمد سعید	معراج شریف	-1
5	محمد آصف خاں	پنجابی زبان دی کہانی	-2
7	ڈاکٹر مہر عبدالحق	حضرت بہاؤ الدین زکریا رحمۃ اللہ علیہ ملتانی	-3
10	ڈاکٹر محمد باقر	پاکستان بن گیا اے	-4
15	اشفاق احمد	تابلی تھلے	-5
23	بشیر حسین ناظم	شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ	-6
26	منشا یاد	کھوپڑیاں تے آٹھنے	-7
30	ارشدمیر	لندن دے ٹیوب ٹیشن	-8
34	پروفیسر محمد اسلم	رائے احمد خاں کھرل شہید	-9
37	عبدالحمید سالیگ	کپاہ وچ	-10
39	ڈاکٹر سید اختر جعفری	لوک گیت	-11
44	ڈاکٹر ناصر بلوچ	ان ڈٹھے روگ	-12

(حصہ نظم)

49	میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ	حم	-1
51	حفیظ تائب	نعت	-2
52	حضرت بابا فرید الدین مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ	شلوک	-3
54	شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ	کافیاں	-4
56	حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ	آبیاں	-5
58	شاہ مراد	چار بیتے روو ہڑے	-6
59	علی حیدر ملتانی	آبیاں سی حرنی	-7
60	سید تلکے شاہ رحمۃ اللہ علیہ	کافی	-8
62	سید وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ	منت وزاری کردن برادران	-9

63	ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ	دوہڑے	-10
65	خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ	کافی	-11
67	مولوی غلام رسول عالمپوری رحمۃ اللہ علیہ	حضرت یوسف اپنی ماں دی قبر تے	-12
69	استاد عشق لہر	کلام عشق لہر	-13
71	احمد علی سائیں	سی حرفی راہیات	-14
73	پیر فضل گجراتی	غزل	-15
75	ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	غازی تے شہید	-16
77	حکیم شیر محمد ناصر	اپنی سہان	-17
79	دائم اقبال دائم	توقیر حسین	-18
81	شریف گنجابی	اوڑک ہوندی لو	-19
82	عارف عبدالستین	غزل	-20
84	احمد راہی	نواں نواں پور	-21
86	باقی صدیقی	ہک بوٹا	-22
88	مُنیر نیازی	جن نظماں	-23
90	انور مسعود	مجمعہ بازار	-24
92		فرہنگ	

حصہ نثر

ماخذات

مولوی محمد سعید	.....	○ محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
مدیر محمد آصف خان (مرحوم)	.....	○ پنجابی ادب
ڈاکٹر محمد باقر (مرحوم)	.....	○ ہنٹھ
اشفاق احمد (مرحوم)	.....	○ ٹاپلی تھلے
مدیر ڈاکٹر اختر حسین اختر (مرحوم)	.....	○ لہراں (منشایا و نمبر)
مرتبہ ڈاکٹر عبدالسلام خورشید	.....	○ پنجابی ادب تے سالک
ڈاکٹر سید اختر جعفری	.....	○ نویں زاویے

مولوی محمد سعید

مولوی محمد سعید سیالکوٹ دے اک پنڈ کلاس والا دے رہن والے سن۔ اوہناں نے دینی تعلیم اپنے پنڈ دے مولوی عبدالحی توں حاصل کیتی۔ مولوی عبدالحی قرآن پاک تے حدیث دے بوہت وڈے عالم سن۔ آنحضرت محمد مصطفیٰ احمد مجتبیٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی پاک حیاتی دے چنگے جانونں۔ مولوی محمد سعید ہوراں نے حضور پر نور محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی پاک سیرت بارے جانکاری اوہناں توں حاصل کیتی۔ غیر اوہدے وچ اپنا علم تے محبت شامل کر کے من کھجوس اسلوب راہیں بیان کیتا۔

آپ دی کتاب ”محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم“ وچوں اک اقتباس پیش کیتا جاندا اے۔

معراج شریف

نبوت نوں دس (10) ورہے ہو گئے سن ڈاڈھے اوکھے دس (10) ورہے۔ رجب دی 27 تاریخ تے سومواری انگریزی 22 مارچ 610ء سی ایس رات محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اپنے چاچے ابو طالب دی بیٹی آمنہؓ دے گھر تے ہوئے سن کہ اللہ تعالیٰ نے اوہناں نوں اسماناں دی سیر کرائی تے اوہ بھیت دتے جیہڑے آدم دی اولاد وچوں کسے نوں نہیں دتے گئے سن۔ قرآن مجید دی ستارہاں صورت انج شروع ہوندی اے۔

ترجمہ ”اوہ ذات بڑی پاک اے جیہڑی اک رات اپنے بندے نوں خانہ کعبہ توں اوس دُراڈی مسیت تک لے گئی جیہد آل دوالا برکتاں نال بھریا ہو یا اے۔ تے ایس واسطے لے گئی کہ اوہنوں اپنیاں گجھ نشانیاں دکھائے۔“

دیکھو مولا دے رنگ جدوں دنیا تلک ہوئی تے اسماناں دے بوہے کھل گئے فیرا جیہہ کھلے کہ اج تیک ایس سفر نے دنیا نوں حیران کیتا ہو یا اے کہ کوں اک بندہ تاریاں تے چن توں لنگھدا ہو یا اوہناں تھانواں تیک پہنچیا جتھے نہ وہم جاندا اے نہ خیال۔ تے فیر دنیا دا کوئی بشر نہیں جیہدے واسطے ایہدے وچ کوئی نہ کوئی سبق نہ ہووے۔

صوفیاں ایہنوں ہور طراں سمجھیا۔ عالماں ایہنوں ہور طراں جانیا۔ شاعراں ایس سفر توں ہور طراں لذت لئی۔ ہر کسے نے اپنے اپنے مقدر نال ایہنوں جانچیا۔ ابو جہل نے سنن کے ٹھٹھا مار یا۔ ابو بکرؓ نے سن کے آمتاً وصدقا آکھیا۔ اک گمراہواں داسر دا بن گیا، دو جانیکاں داسر دار بن گیا۔ قرآن شریف وچ تے صرف ایہناں ای اشارہ اے۔ پر حدیثاں وچ گل بوہتی کھول کے بیان ہوئی اے۔

حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرماندے نیں۔ میں گوڑھی نیندر ستا ہو یا ساں جدوں جبریل آئے تے نال براق لیائے۔ ایس جانور جیہہ کوئی جانور زمین اُتے نہیں۔ ایہہ کھوتے توں ذرا وڈا تے خچر توں ذرا چھوٹا سی۔ اوہدی جت برف نالوں وھد جٹی سے۔ مونہہ آدمی وانگوں سی پرندیاں وانگوں دو پر سن۔ اوہدی ایال، پوشل تے کھنب تے سینہ انمول موتیاں نال جڑے ہوئے سن تے انج لشکارے مار دے سن جو یں تاریاں دیاں لڑیاں ہوں۔ میں ایس جانور دی کنڈ تے بہہ گیا۔ اکھ جھپکدیاں ایہہ مینوں حرم شریف توں مسجد اقصیٰ لے گیا۔

ایتھوں واپس ہونے کے میں براق سمیت صخرہ تے چڑھ گیا (صخرہ اک وڈا پتھری جیہدے اُتے آج کل اک سوہنا جیہہ گنبد بنیا ہو یا اے تے اوہ بیت المقدس دے اندر حضرت عمرؓ دی مسجد دے وچ اے) ایسے پتھرتوں میں اسماناں ول چڑھ گیا۔ حضرت جبریلؓ نال سن سقاں اسماناں وچ جیہڑے پیغمبر میرے راہ وچ آئے میں اوہناں وچوں حضرت ابراہیم علیہ السلام، حضرت موسیٰ علیہ السلام تے حضرت عیسیٰ علیہ السلام نوں ملیا۔ سفر جاری سی میں ایس طراں دی آواز سنی جس طرح دی آواز نکھن لگیاں قلماء وچوں نکل دی اے۔ کتاب تقدیر دی سی آواز اں

حرم، شاگردیاں ہو یاں فرشتیاں دیاں سن۔

اخیر میں سدرۃ المنتبیٰ تے پہنچ گیا (سدرہ بیری دے درخت نوں آہندے نیں ایہہ خاص درخت اوس حد دے اُتے اک نشانی وانگوں کھلوتا ہویا اے جتوں تیک فرشتیاں دی پہنچ اے) ایتھے اپڑ کے جبریل علیہ السلام نے کہیا ”بس حضور (صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم) میری اپڑ ایتوں تیک ای سی۔ ایہہ علم دی آخری حد اے۔ میں اک پیروی اگا نہہ پھیا تے تھلی نال میرے پڑ سڑ جان گے۔ حضور (صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم) ٹہنی نبیاں دے سردار او۔ دنیا جہان دے مالک دے یار او۔ اگانہ ودھ دے جاؤ تے اپنے نور دے لشکاریاں وچ پینڈا مکاندے جاؤ۔ پینڈا اخیر مک گیا تے آپ (صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم) اللہ دے حضور جا پہنچے تو اوس تھلی دا جیہنوں کوئی نہیں سی جھل سکیا، کھل کے نظارہ کیتا۔ سبحان اللہ۔ اک شاعر آکھدا اے۔ ”حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تہاڑے کیا کہنے۔ طور پہاڑ تے اک لشکارا پیتا تے موی علیہ السلام بے ہوش ہو کے ڈھیہ پئے ٹساں ذات پاک نوں عین سامنے دیکھیا تے لبیاں تے مسکراہٹ رہی۔“ ایس ملاقات وچ جبرہ اتھہ اللہ دی ذات اتوں حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نوں ملایا اوہ پنجہ (50) نمازاں سن۔ روایت اے کہ واپسی تے حضرت موی علیہ السلام ملے۔ گل بات ہوئی تے حضرت موی علیہ السلام کہن لگے۔ اُمت تے بڑا بھار جے، گھٹ کراؤ۔ واپس گئے۔ خیر نمازاں گھٹ ہونداں ہونداں پنج (5) رہ گئیاں۔ پنجاں تے پہنچ کے حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فیر پرت کے نہ گئے پنی اُمت اُتے ایہہ بھار کوئی بوہتا بھار نہیں۔ بلکہ آکھیا کہ نماز مومن دی معراج اے۔

حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نوں مولا کریم نے گذرے ہوئے نبیاں توں علاوہ رنگ برنگی مخلوق دکھائی۔ جو ایسی دنیا وچ آکھن ہاں ”ملک ماہی داوئے۔ کوئی رووے تے کوئی ہئے۔“ ایس نقشے اُتے ایی اگلا جگ اے۔ کوئی ہسد اے کوئی روند اے۔ ہسدے اوہ نہیں جیہناں نیک عمل کیتے تے روندے اوہ نہیں جیہناں دے کرتوت بھیڑے رہے ہون۔

حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نوں جنت دکھان لے گئے۔ نیک لوک تے نیک بیہیاں سوہنے وسدے، ٹھنڈیاں چھانواں، دُڈھ شہدیاں نہراں، پھلاں نال لدیاں ہو یاں ٹہنیاں جھک جھک کے زمین نوں چھوندیاں، چار چو فیرے رنگ برنگے پرندیاں دی چہکار، سلامتی دیاں اوازاں۔ سوہنے ٹوٹہ تے سوہیاں گلاں۔

حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے ایہہ وی دیکھیا کہ اگ دے بھانجڑ پئے بلدے نیں۔ اگ شوکراں تے بھسکھاں انج بھر دی اے جو ایس غصے نال کسے دا وجود پاٹ رہیا ہووے۔ اگلیارے انج گلدے جو ایس لال اوٹھاں دے اجڑ کھلوتے ہوئے ہون۔ خلقتاں دھوئیں تے لبواں دیاں ماریاں باہر نکھن توں دوڑن تے دربان چک چک فیر وچ سٹن۔ جلسیاں ہو یاں جھٹریاں تر اس دے مارے ہوئے اوٹھاں وانگوں پانی لئی تھلے ہوئے کوہے ٹوٹہ تے کوچیاں بولیاں، چیکاں تے فریاداں۔ اللہ رحم کرے گل کردیاں وجود کتب جاندا اے۔

حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے ایہہ سبھ دیکھیا تے آکے دسیا۔ ایتھوں اے گل بڑی پٹی طراں ثابت ہوندا اے کہ ایس لوک ای جا کے اوہ دنیا آباد کرنے ہاں۔ جے ایہہ دنیا سنوری ہوئی اے تے اگلی وی سنوری ہوئی اے۔ جے معاملے ایتھے چوڑ چپٹ نیں تے اگے دی چوڑ چپٹ۔ او تھ دے دکھ تے سکھ ایس زندگی دا پھل نیں تے ایہہ دنیا کوئی مداری دا کھڈ نہیں۔ گھڑی نظر دے فریب وچ پھسے تے فیر شراب وانگوں اے۔

محمد آصف خاں 29 نومبر 1929ء نوں بستی دانشمنداں ضلع جالندھر، مشرقی پنجاب (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ 1947ء وچ پاکستان بنن مگروں ہجرت کر کے لاہور آن وئے۔ سرکاری ملازمت دے نال نال اردو وچ علمی تے ادبی کم وی کردے رہے۔ 1956ء وچ پنجابی زبان نوں اپنے وچاراں دے اظہار دا ذریعہ بنایا تے ایسے دوران ایم اے پنجابی تیک تعلیم مکمل کیتی۔ غیر پنجابی مجلس دے سیکرٹری تے رسالہ ”پنجابی ادب“ دے مدیر وی رہے۔ پہلاں شاہ حسین کالج لاہور وچ پنجابی دے استاد رہے۔ غیر پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ ایم اے دے طالب علماں نوں پڑھاندے رہے۔

محمد آصف خاں کہانی کار، محقق، نقاد تے لسانیات دے ماہر سن۔ ایس دے علاوہ آپ اردو، فارسی، انگریزی، پنجابی، سندھی تے ہندی زبانناں تے مکمل عبور رکھدے سن۔ اجوکی کہانی، مذہلی لفظی، آکھیا بابا فرید نے، احمد خان کھرل، ہیر دمودر، نک ٹک، سندھی ادب آکھیا لکھے شاہ نے، آپ دیاں تنقید تے ترتیب دتیاں ہویاں کتاباں چھپ چکیاں نیں۔

آپ پاکستان پنجابی ادبی بورڈ دے سیکرٹری رہے۔ 17 مارچ 2000ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

پنجابی زبان دی کہانی

ایہہ اک مٹی پر مٹی حقیقت اے پئی زبان وسیب توں ای پھٹدی اے تے وسیب بندیاں نال ای پنکڑ دا اے۔ جے بندے نہیں ہون گے تے وسیب نہیں ہووے گا۔ تے جدوں وسیب نہیں ہووے گا غیر زبان دا کدھرے نال تھیہ نہیں ہووے گا۔

زبان دی لوڑ اوودوں محسوس ہوندی اے، جدوں بندیاں وچکار لین دین تے وچار وٹاندرا ہوندا اے۔ کیوں جے اوہ زبان راہیں اپنیاں سوچاں، سدھراں تے خیال دوہے لوکاں تیک اپڑاندے نیں تے اوہناں دے خیالاں تے سوچاں نال واقفی حاصل کردے نیں۔ ایس طراں زبان بندیاں وچکار اک اجیہا رابطہ اے، جیہڑا اوہناں نوں اک دوہے دے نیڑے لیاؤند اتے اوہناں وچ محبت تے بھائی چارا پیدا کردا اے۔

تاریخ سدھی اے پئی پنجابی دے علاقے پوٹھوہار وچ سواں دریا دے کنڈھے پنکڑن والا وسیب، دنیا دے سبھ توں پرانے وسیبناں وچ خاص آجیج رکھدا اے۔ ایس توں اسی ایہہ وی گوئیڑ لاسکدے ہاں کہ اجیہا وسیب پورے پنجاب وچ پھریا ہو یا سی۔ لوڑ صرف ایس گل دی وی اے کہ ہور پھرو لا پھرو لی کیتی جاوے۔

تاریخ توں ایہہ معلوم ہوندا اے پئی آج توں پنج (5) ہزار ورہے پہلاں پنجاب تے سندھ وچ دراوڑی تہذیب ٹیسی اُتے سی۔ دراوڑی ایقوں دے وسنیک نہیں سن، سگوں باہروں آکے ایتھے آباد ہوئے سن تے وکھری زبان بولدے سن۔ اوہناں دے وسیب تے زبان نے دی مقامی زبان تے چوکھا اثر پایا۔

غیر 1500 ق۔ م دے نیڑے تیزے وسط ایشیا توں آریہ قوم پنجاب وچ داخل ہوئی۔ ایس قوم دی زبان سنسکرت سی۔ پہلاں ایہناں پنجاب وچ وٹوں اختیار کیتی تے ایتھے بہہ کے اپنی مذہبی کتاب ”رگ وید“ تیار کیتی۔ ایہناں دا جدوں ایقوں دے وسنیکاں نال میل جول ہو یا تاں ایہناں دی زبان دے کئی لفظ پنجاب وچ بولی جان والی زبان وچ شامل ہو گئے۔

فیر بھارت وچ اک نویں مذہب ”بدھ مت“ دا ظہور ہويا۔ بدھ پیر وکاراں نے پالی زبان نوں مذہبی زبان دا درجہ دتا۔ اپنے مذہب دے پرچار لئی اوہ پنجاب وچ آئے۔ راجا اشوک دے زمانے وچ بدھ مت نوں سرکاری مذہب دی حیثیت مل گئی۔ راجہ نے پالی پتر چھڈ کے ٹیکسلا نوں اپنی راجدھانی بنایا۔ انج پالی زبان نے وی پنجابی زبان نوں متاثر کیتا۔

ایس طراں ایسں ویکھدے ہاں کہ جیہڑے قبیلے تے قوماں باہروں پنجاب وچ آؤندے گئے اوہناں دیاں زبانیں دے لفظ مقامی زبان وچ شامل ہوندے گئے۔ سیانیاں دی کھوج پاروں اسی آج ایہے جو گئے ہو گئے آں کہ دس سکھ پئی کیہڑے کیہڑے لفظ مُنڈاری، دراوڑی، سنسکرت تے پالی زبانیں توں ساڈی زبان وچ شامل ہو گئے نیں۔ فیر بعد وچ عربی تے فارسی زبانیں دے ڈھیر سارے لفظ ساڈی لفظی دا حصہ بن گئے۔

سیانے آکھدے نیں کہ باراں کوہاں تے زبان بدل جاندی اے۔ ہر علاقے دے طبعی، سیاسی تے سماجی حالات وکھ دکھ ہوندے نیں۔ ایہہ حالات اک پاسے اُچار انگاں نوں متاثر کردے نیں تے دوجے پاسے لوکاں دی رہت بہت اُتے اپنے اثرات قائم کردے نیں۔ ایویں باراں کوہاں تے جاکے لوکاں دا لہجہ بدل جاند اے ایس بدلے ہوئے لہجے نوں علاقے دی مناسبت نال وکھرانوں دے دتا جاند اے جو یں لاہوری، ملتانوی وغیرہ۔

چوتھی صدی ہجری وچ اک عرب سیاح ابن حوقل برصغیر پاکستان تے ہند آیا۔

اوس نے اپنے سفر نامے وچ ملتان دی زبان نوں ملتانوی تے سندھ دی زبان نوں ہندی لکھیا اے۔ اوس نگروں اک تذکرہ نگار محمد عوفی نے دسیا پئی لاہور دے اک مشہور شاعر مسعود سعد سلمان نے شاعری دے تن دیوان لکھے جیہناں وچوں اک عربی، دو جا فارسی تے تریجا ہندی وچ سی۔ یعنی یارھویں صدی عیسوی تیک پنجابی نوں ہندی یا ہندوی آکھیا جاند اسی۔ مولوی عبدالکریم جھنگوی نے 1086ء وچ ”نبات المؤمنین“ اک کتاب پنجابی وچ لکھی تے آکھیا:

فرض مسائل فقہ دے ہندی کر تعلیم کاراں مرداں امتیاں جوڑے عبد کریم

ابوالحسن یحییٰ الدین امیر خسرو (1253ء تا 1325ء) نے پنجابی زبان نوں لاہوری زبان آکھیا اے۔ اوس زمانے وچ لاہور تے ملتان دو وکھرے وکھرے صوبے سن۔ ایس پاروں صوبہ ملتان دی زبان نوں ملتانوی تے صوبہ لاہور دی زبان نوں لاہوری آکھیا جاند اسی۔

شہنشاہ جلال الدین اکبر (1556ء تا 1605ء) دے زمانے وچ صوبہ لاہور، ملتان تے پوشواہار دے علاقے نوں انتھوں دے پنج دریاواں دی مناسبت نال پنجاب داناں دتا گیا تے انتھوں دی زبان نوں پنجابی آکھیا جان لگ پیا۔

سب توں پہلاں حضرت نوشہرہ بخش رحمۃ اللہ علیہ (1552ء تا 1654ء) نے ایس زبان نوں اپنے شعراں وچ پنجابی لکھیا۔

حافظ برخوردار رحمۃ اللہ علیہ نے اپنی کتاب مفتاح اللغہ (1669ء) وچ پنجاب دی زبان نوں پنجابی آکھیا:

حضرت نعمان رحمۃ اللہ علیہ نے فرمایا کئی مسائل نیں ترے پنجابی آکھ سناویں جے کوئی ہووے مائل

ایس طراں پنجاب دے وسیع علاقے وچ بولی جان والی زبان پنجابی دے ناں نال مشہور ہو گئی۔ ایہہ زبان دلی توں لے کے خیر پور (سندھ) تے پشاور (صوبہ سرحد) توں لے کے جتوں (مقبوضہ کشمیر) تا نیں بولی تے سمجھی جاندی اے۔ پر مختلف علاقیاں وچ ایہدے وکھرے وکھرے ناں نیں۔

ایہاں ناواں دی نئی وڈا نچ کیتی جاسکدی اے جویں مشرقی پنجابی، مغربی پنجابی تے مرکزی پنجابی۔ مشرقی پنجابی، بھارت دے کجھ علاقیاں وچ بولی جاندی اے تے مغربی پنجابی پاکستان دے کجھ علاقیاں وچ وکھرے وکھرے ڈھنگ یاں لہجے نال بولی جاندی اے جویں پوٹھوہاری، جہلم توں لے کے انک تھکر۔ سرانگی، ملتان، بہاول پور، ڈیرہ غازی خان تے ہندکو، پشاور توں مانسہرہ تیک تے لہندی، راولپنڈی پار شروع ہو کے شمال وچ پوٹھوہار دے علاقے تیک بولی تے سمجھی جاندی اے۔

ایسے طراں راوی تے بیاس دریاواں دے وچکار لے علاقے نوں ماجھا آکھیا جاند اے تے ایس علاقے دی بولی نوں ماجھی یا مرکزی پنجابی دانائے دتا گیا اے پنجابی زبان دیاں ایہناں بولیاں یا لچیاں توں صاف ظاہر ہوندا اے پئی پنجابی زبان داکھار تے پسار کیزا وڈا اے تے پنجابی زبان دیاں سرحدائیں کتھوں تیک پھیلیاں ہویاں نیں۔

ڈاکٹر مہر عبدالحق

ڈاکٹر مہر عبدالحق پہلی جون 1915ء نوں لہ ضلع مظفر گڑھ وچ پیدا ہوئے۔ 1950ء وچ پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے اُردو کیتا تے 1957ء وچ پی ایچ ڈی دی ڈگری لئی۔ اوہناں علامہ اقبال رحمۃ اللہ علیہ مولوی محمد شفیع تے سید عطاء اللہ شاہ بخاری رحمۃ اللہ علیہ ورگے عالماں کولوں فیض حاصل کیتا۔ درس و تدریس نوں پیشہ بنایا۔ قصیدہ بردہ تے قرآن مجید داسرائیگی وچ ترجمہ کیتا۔ خواجہ فرید رحمۃ اللہ علیہ دیاں کافیادادیاں مرتب کیتا۔ پنجاب دی تاریخ تے تہذیبی زندگی بارے وڈنگھا مطالعہ رکھدے سن صوفیاء کرام بارے آپ دے لکھے گئے مضمون بوہت سلاہے گئے۔ زبان وچ روانی تے بیان وچ علمیت جھلکدی اے۔ 1995ء وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

حضرت بہاؤ الدین زکریا رحمۃ اللہ علیہ ملتانی

آپ 566 ہجری وچ رمضان شریف دی 27 تاریخ نوں جمودے دن لہ دے علاقے کروڑ وچ پیدا ہوئے۔ بعض کتاباں وچ آپ دے حسن داسال 560 ہجری تے 542 ہجری لکھیا ہویا اے۔ آپ دے والد حضرت شیخ وجیہ الدین رحمۃ اللہ علیہ جیسٹریے شیخ محمد غوث دے ناں نال وی مشہور سن بڑے اچے درجے دے بزرگ سن۔ اوہناں نوں شہراں تے مکاں وچ پھرن تے سیر سیاحت کرن دا بڑا شوق سی۔ حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ دی والدہ دانائے فاطمہ سی تے اوہ حضرت شیخ حسام الدین رحمۃ اللہ علیہ ہوراں دی دھی سن۔ شیخ حسام الدین ہوراں نوں شیخ عیسیٰ شمس الدین رحمۃ اللہ علیہ وی کہندے سن۔ کوٹ کروڑ دا شہر ایہناں دے ناں پچھے کروڑ لال عیسن رحمۃ اللہ علیہ کہلاند اے۔ اچھے ہر سال بھادوں دی چودھویں نوں بڑا بھاری میلا لگدا اے تے حضرت لال عیسن رحمۃ اللہ علیہ داعر س منایا جاند اے۔

حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ دی عمر اچے ست (7) سال دی نہیں ہوئی سی کہ آپ نے ستاں قزتاں نال قرآن کریم حفظ کر لیا تے آپ دا دل روشن ہو گیا۔ آپ بارائ (12) سال دے سن تے یتیم ہو گئے۔ آپ دے چاچے حضرت شیخ احمد غوث رحمۃ اللہ علیہ ہوراں نے آپ نوں فضیلت دی پگ بڑھی تے باپ دی گدی تے بٹھا دتا کجھ چرنک آپ ملتان تے آس پاس دے عالم فاضل لوکاں توں علم حاصل کروے رہے۔ کہندے سن کہ آپ نے ساڈھے چار سو استادان توں علم حاصل کیتا پر علم دی پیاس اتھے کتھے بجھتی سی۔ آپ ملتان چھڈ کے خراسان چلے گئے تے او تھے ست (7) سال رہ کے ظاہری تے باطنی علماں دیاں چشمیاں توں رنج رنج کے اپنی پیاس بجھاندے رہے۔ آپ دی علمی قابلیت دا اندازہ ایتھوں لگدا اے کہ خراسان جان توں پہلاں آپ نے پچھنے وچ دواچیاں کتاباں لکھیاں جیہڑیاں آج وی بڑیاں اُچیاں

کتاباں نمایاں جاندیاں نہیں تے ساڈے اسلامی درساں وچ پڑھائیاں جاندیاں نیں۔ اک کتاب داناں ”صرف بہائی“ تے دوجی داناں ”کنز العباد“ اے۔ پہلی عربی زبان پڑھن لئی گرامر دی کتاب اے تے دوجی فقہ دے مسائل اُتے لکھی گئی اے۔

خراسان دے بعد آپ بخارا چلے گئے۔ اوتھوں پھر دے پھر اندے تے تھاں تھاں دے عالماں توں فیض حاصل کر دے مدینہ شریف اپڑ گئے۔ اتھے پنج (5) سال گزار کے بیت المقدس ول ٹر پئے تے سارے نبیاں دے مزاراں دی زیارت کر دے کراندے اخیر بغداد شریف پہنچ گئے۔ اتھے جناب حضرت شیخ الشیوخ مولانا شہاب الدین سہروردی دا بڑا چرچا سی۔ آپ حضرت شیخ دی بارگاہ وچ حاضر ہو کے اوہناں دے مرید ہو گئے تے صرف اٹھارہ (18) دناں وچ کمال نوں پہنچ گئے۔

شیخ شہاب الدین ہوراں دے سینکڑوں مرید تے روحانی چیلے سن۔ اوہناں نے جدوں دیکھیا کہ باہر توں آیا ہو یا اک شخص دناں دناں وچ مرشد دے نٹرے تے اگیرے ہوندا چاند اے تے اوہناں حسد کر کے حضرت شیخ دے اگے فریاد کیتی۔ حضرت شیخ مسکرائے تے آکھن لگے۔ ”ٹھیس سارے اک اک کبوتر پھڑ کے لے جاؤ تے اجیہی تھاں تے ذبح کر لیاؤ جتھے تہاں نوں ذبح کر دیاں کوئی دیکھد انہ ہووے۔“ اوہ چلے گئے تے اپنے گھراں وچ کوئیاں دے اندر لُک چُھپ کے کبوتر اں نوں ذبح کر کے لے آئے۔ حضرت ذکر یا رحمۃ اللہ علیہ ہوری اپنا کبوتر جیوند ائی لے کے آ گئے۔ شیخ نے وجہ پوچھی تے آپ نے فرمایا: ”میںوں ایس دھرتی تے کوئی وی اجیہی تھاں نظر نہیں آئی جیہڑی مولا پاک دے وجود توں خالی ہووے۔ میں کبوتر کتھے ذبح کردا۔“ حضرت شیخ نے فرمایا: اچھا بن تسلیں مسیت وچ وچھان لئی گھاہ پٹ لیاؤ۔“ سارے مرید ہر اہرا تازہ موکڑہ گھاہ پٹ کے لیائے تے حضرت ذکر یا رحمۃ اللہ علیہ ہوراں دے سرتے سکے سڑے گھاہ دی جتھی ویکھ کے ہس پئے۔ حضرت ذکر یا رحمۃ اللہ علیہ ہوراں مرشد دے اگے عرض کیتی کہ ”میں جتھے وی گیا ہراتے تازہ گھاہ اللہ پاک دے ذکر وچ مشغول سی تے ایہہ سکا گھاہ مینوں تسبیح توں فارغ نظر آیا تے میں ایہوں لے آیاں کہ مسیت وچ لوکاں دے سج دیاں لئی ٹھیک اے۔“ حضرت شیخ نے مریداں نوں آکھیا: ”تہاڈا جھیکو لا درجہ۔ ایس دا مذہل درجہ اے تے ایہہ تہاں توں سینکڑیاں منزلاں اگانہ دھ پٹکیا اے، ٹھیس حسد نہ کرو۔“

بعد اوتوں خلافت حاصل کر کے آپ 604 ہجری وچ ملتان ول واپس ٹر پئے۔ اوس وقت آپ دی عمر جوانی دی سی تے طبیعت وچ جوش، ولولہ تے نالے حوصلہ وی سی۔ آپ دے ملتان وچ آون تے اتھے وسن دا ارادہ رکھن دی خبر ملتان دے عالماں تے پیراں فقیراں نوں پہنچی تے بڑے گھبرائے تے حسد کرن لگ پئے۔ اوہناں نے آپ نوں اک پیالہ دُڈھ دا بھریا ہو یا بھجیا، جیہدا مطلب ایہہ سی پئی اتھے ملتان پہلے ای پیراں توں پُر اے، ٹھیس کسے ہووے شہر فرجاؤ۔ آپ پیالہ دیکھ کے مسکرائے تے پہالے وچ گلاب دے مَحل دیاں پیتاں پاوتیاں جیہڑیاں دُڈھ تے اُتے ای ترن لگ پیتاں ایس دا مطلب ایہہ سی پئی جس طراں دُڈھ دے پیالے وچ مَحل دی پٹی سا سکدی اے ایسے طراں میں وی تہاڈے وچ پیار ہواں گاتے تہاں نوں ذرا وی تکلیف نہ دیاں گا۔ نالے ایہوی اشارہ سی کہ اسیں گلاب دی خوشبو ودر گیاں نور دیاں لپٹاں ہر پاسے کھلار دینیاں نیں تے تسلیں آپے اسی ساڈی خوشبو نال مست ہو جاؤ گے۔

ملتان اوہناں دناں وچ قرامطیہ فرقے دا زور سی تے شہر دے لوکاں توں علاوہ پنڈاں وچ وی قرامطیہ مذہب پھیلدا چاند اسی۔

حضرت ذکر یا رحمۃ اللہ علیہ نے لوکاں نوں وعظ نصیحت نال ایس بُرائی توں بچالیا سچے اسلام دی راہ ول موڑ دتا۔ آپ دا چرچا ہند سندھ وچ ہون لگ پیا تے آپ دے مریداں دی اک اجیہی جماعت بن گئی جیہناں دا عمل تے قول اک سی۔ آپ نے اپنے مریداں نوں سندھ کچج مکران ول دورے کر کے تبلیغ کرن دا حکم دتا تے ایس طراں لکھاں گمراہ انساناں تیکر اسلام پہنچا دتا۔ آپ دیاں گجھ ٹولیاں کشمیر تے دئی ول ٹر

پہنیاں تے کچھ افغانی قبیلیاں ول چلیاں گئیاں، ایس طراں سارے ملک وچ اسلام دا چرچا ہون لگ پیا۔

آپ دی خدمت وچ وڈے وڈے سردار، نواب تے بادشاہ حاضر ہوندے سن تے ہدایت دے نور تال اپنے دل دی ہنیر کوٹھڑی وچ چانن کردے سن۔ کافر ٹولیاں دی صورت وچ آؤندے سن تے آپ دے مبارک ہتھ تے بیت کر کے لا اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہ دا ورد تے ”دم بہاؤ الحق“ دا نعرہ مار دے لگے جاندے سن۔ آپ دے قدم تال ملتان دی حالت بالکل بدل گئی۔ ہر پاسے مسیتاں، خانقاہواں تے لنگر خانے بن گئے تے اک بوہت وڈا مدرسہ ملتان وچ قائم ہو گیا۔ جیہڑا سارے ہندوستان لمی مرکزی اسلامی یونیورسٹی داکم دیندا سی۔ ایس مدرسے وچ دین تے دنیا دے سارے علم پڑھائے جاندے سن، معقولات تے منقولات دی تعلیم دتی جاندی سی، حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ ایس سبھ توں وڈی یونیورسٹی دے کار مختار تے طالبان دے پیر تے مرشد سن۔ طالبان دی گنتی ہزاراں تک پہنچ گئی سی، کیوں جے اسٹجے تعلیم مفت دتی جاندی سی۔ کھان پین تے رہن سہن دا انتظام وی مدرسے ولوں ہوندی سی۔ کتاباں تے لکھن پڑھن دے سامان دا خرچ وی نہیں سی لیا جاندی۔ علم پڑھن والے ہندوستان توں علاوہ چین، ترکستان، مصر، بغداد، عراق تے عرب توں وی اسٹجے پہنچدے سن تے عالماں وچوں حضرت خواجہ غریب نواز رحمۃ اللہ علیہ، حضرت قطب الاقطاب قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ علیہ، حضرت جلال الدین تبریزی رحمۃ اللہ علیہ تے بابا فرید الدین گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ ور گئے تے باکمال صوفی اسٹجے آؤندے جاندے رہندے سن۔

ہندوستان وچ صوفیاں دا سہروردی سلسلہ حضرت بہاؤ الدین زکریا رحمۃ اللہ علیہ توں شروع ہوندا اے۔ 666 ہجری دے صفر دے مہینے دی ستویں تاریخ نوں ظہر دی نماز دے بعد آپ دے وڈے صاحبزادے شیخ صدر الدین عارف خلوت خانے دے بوہے اگے کھلوتے سن کہ اک سفید پوش شخص نے سلام کیتا تے اک غبر بند لفافہ دے کے آکھیا کہ ایہہ خط حضرت بہاؤ الدین زکریا رحمۃ اللہ علیہ دی خدمت وچ پیش کردیو۔ حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ یا دالہی وچ مشغول سن، فارغ ہوئے تاں صدر الدین عارف ہوراں نے اوہ خط پیش کر دتا۔ حضرت نے خط کھول کے پڑھیا تے اللہ ٹھو دا نعرہ مار کے اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ مکان دے ہر کونے توں آواز آئی۔

”دوست بدوست رسید“ دوست اپنے دوست نال مل گیا۔ وصال دے وقت آپ دی عمر سو سال سی۔ آپ دامتزاں ملتان دے پرانے قلعے تے سبھ توں اچی تھاں تے اے تے آج وی لکھاں مریداں دی زیارت گاہ بنیا ہو یا اے۔

ڈاکٹر محمد باقر

ڈاکٹر محمد باقر فیصل آباد دے نیڑے اک پنڈ وچ 4 اپریل 1910ء نوں ملک حکیم دین ہوراں دے گھر پیدا ہوئے۔ گورنمنٹ ہائی سکول گوجرانوالہ توں 1925ء نوں میٹرک، گورنمنٹ کالج گجرات توں انٹرمیڈیٹ، ایس ای کالج بہاولپور توں بی اے تے اوری اینٹل کالج لاہور توں ایم اے فارسی 1953ء وچ کیٹا۔ انگلستان توں پی ایچ ڈی دی ڈگری لئی تے لیکچرار ہو گئے۔ فیراوری اینٹل کالج وچ پہلاں پروفیسر تے بعد وچ پرنسپل ہو گئے۔

اوہناں پنجابی قصے کہانیاں دی چھان پھٹک کر کے دو جیاں زبانوں وچ ترجمہ کر کے غیر پنجابی لوکاں تک اپڑایا۔ آپ 27 اپریل 1993ء نوں اپنے اللہ نوں جا ملے۔

”پاکستان بن گیا“ آپ دے ناول ”بٹھ“ وچوں اقتباس اے۔ ایس دامر مرکزی کردار باؤ احمد مجید عرف احما اے۔ دلی وچ افسری۔ جدوں فسادات وچ اوہ دے بیوی بچے غیر مسلماناں نے قتل کر دتے، تے اوہ مسلماناں دے کیپ لال قلعے گیا تے فیر گڈی راہیں پاکستان اپڑیا۔

پاکستان بن گیا اے

قلعے وچ احما کجھ دن مد ہوشاں وانگوں پھر دار ہیا۔ اوہنوں انج معلوم ہندا سی جو ایس جویں اوہا دماغ مل گیا اے بعضے لوک تے اوہنوں سچ سچ پاگل سمجھدے سن۔ اوہنے کھانا پینا تے اپنا آپ سنبھالنا چھڈ دتا۔ کوئی جانو اوہنوں پھڑکے زبردستی دال پھول کھوا دیندا۔ پر اچھے نوں ایس گل دی پرداہ نہیں سی۔ اوہ دے کپڑے پہلاں ملے ہوئے فیر پائٹن لگ پئے۔ جیہناں لوکاں کول پیسے ہے سن اوہ تے ٹکٹ لے کے جہاز راہیں لاہور تے کراچی جان لگ پئے۔ پر اچھے کول تے ہن کجھ وی نہیں سی۔ اوہ اپنا فیر کھما کے تے سبھ کجھ لٹوا کے نیم بے ہوشی دی حالت وچ قلعے وچ آؤڑیا سی۔ اوہنوں ہن تاگھ وی کوئی نہیں سی کہ اوہا کجھ بن دا اے کہ نہیں۔ اوہ نئے ہوئے چھتر پا کے سارا دن قلعے وچ پھر دا رہندا۔ نہ اوہ راشن لین جاندا نہ کسے کولوں کوئی ہوڑے مسئلہ ا۔ اوہ دے جانو کدی کدی اوہ دے نال ہمدردی کردے ہوئے آکھدے:

”احمد مجید صاحب شمس اپنا راشن تے لے لیا کرو۔“

تے اوہ کجھ سوچ کے جواب دیندا۔

”کاہدے لئی؟“

”اپنے کھان نین لئی۔“

”جنہوں بھٹکے ای نہ لگے اوہنے کیہ کھانا پیتا اے۔“

”آخر بندہ بشر اے نا، بھٹکے لگ ای پیندی اے۔“

”پتا نہیں میری بھٹکے کجھے فرمئی اے۔ میتوں تے بھٹکے نہیں لگدی۔“

ایہہ کہ کے احما کا نہ بٹکھ جاندا تے لوک گلاں کر دے۔

”جیہہ اڈھڈ ڈکھاں نال بھریا ہووے اوہنوں کیہ بھٹکھ لگئی اے۔“

”احسا باؤتے اپنی لاش نوں چکی پھر دا اے۔ دیکھو ننگ کے تیرا ہو گیا اے کوئی دم دامہان اے۔“
 ”پر ہے بڑی ہٹھ والا۔ مجال اے جے کسے نوں اپنا دکھ دس جائے یا کسے کولوں ہمدردی منگے۔ اپنے آپ تے ای سبھ کجھ جردا اے۔ بندہ
 کبھڑے کبھڑے غم و کجھ کے وی جیوند ارہندا اے۔“

”بھائی مرنا تے اپنی آئی نال ای ہوندا اے، پر ایہہ وی کبھڑا جیوندیاں وچوں اے، لاش اے بس لاش۔“
 کدی کدی اچھے نے کنڈ کیتی ہندی تے لوک اوہدیاں قلاں کردے رہندے۔ اوہ چپ چاپ ایہہ سبھ کچھ سن کے جھولی پالید اے
 کسے ڈوگھی سوچ وچ ڈبار ہندا۔ اوہنے حیاتی گزارن لئی بڑا ای وڈا جگہ بنایا سی۔ پر بہن تے گل سروں لکھ گئی سی۔ اوہنوں کدی کدی انج چا پدا
 جویں حالات اوہدے وڈے جگرے نوں چبا کے کچر کچر کھا گئے نیں تے اوہدی جگر والی جگہ ای خالی ہو گئی اے۔
 فیر اوہ سوچیں پے جاندا تے اپنے آپ نوں آکھدا:

”اجمیا!“

توں نہ تے پاگل ہو سکیوں نہ مر سکیوں۔ تے فیر صبر تے حوصلے دے سوا ہور کبھڑا کم کر سکتاں ایں؟ دیکھو مولا دے رنگ۔ توں پاکستان
 بنان لئی اپنے سال ترقدار ہیوں۔ پاکستان بن وی گیا تے تیری ترقات وچ فرق نہ پیا۔ پتا نہیں مولانے اتوں کیہ رنگ دکھانے نیں۔“
 اوہ ایہہ قلاں سوچ ای رہی سی کہ اعلان ہو یا کہ جیہڑے لوگ گڈی راہیں پاکستان جانا چاہندے نیں، اوہ اپنے ناں لکھا دیں۔ کسے
 نے اچھے داناں وی دفتر وچ جا کے لکھواتے دوہے ای دن اچھے نوں لاہور جان والی گڈی وچ بٹھا دتا گیا۔

گڈی وچ اپنی بھیر سی کہ اچھے نوں لوکاں دھکدیاں دھکدیاں ڈبے وچوں باہر کھدتا۔ نفسی پٹی ہوئی سی۔ جدوں گڈی ٹکیوٹک بھر
 گئی تے لاہور چلن لئی تیار ہوئی کسے نے اچھے نوں گھسیٹ کے گڈی دی چھت تے بہا دتا۔ اوہ تھے ہور وی کئی سو آدمی بیٹھے ہوئے سن۔ احسا اک
 نوٹکی جگہ دیکھ کے اوہ تھے لیٹ گیا۔

شام دے نیڑے گڈی امرتسر اُڑی تے گڈی تے حملہ ہو گیا۔ ہنیرے وچ ہندوواں تے سکھاں نے گڈی دے اندر بیٹھیاں ہو یاں
 مسافراں نوں لٹناتے مارنا شروع کر دتا۔ ہاہا کار پئی تے احسا اٹھ کے بہہ گیا۔ اوہنے چھت توں پیٹھاں اُترن دی کوشش وی کیتی پر اوہنوں
 کوئی راہ نہ لہیا۔ اوہ تھوڑا جیہڑا ای چلیا سی کہ دوسرے مسافراں اوہنوں گھسیٹ کے اپنے کول لٹا پالیا۔ تے آکھن لگے۔

”شدایا کتھے چلیا ایں؟ پیٹھاں تے وڈھدے ٹکدے پئے نیں۔ توں اتھے ای چپ کر کے بیٹھا رہ۔“

”کون کبھڑوں وڈھدا ٹکدہ پیا اے؟“

”ہندو تے سکھ مسلماناں نوں وڈھدے پئے نیں۔“

اچھے نوں اپنی سوانی تے بچے خون وچ تر دے ہوئے یاد آ گئے۔ اوہدا دل کہتا کہ میں گڈی دی چھت توں پیٹھاں لہہ کے سارے
 ہندوآں تے سکھاں دیاں سوانیاں تے بچیاں نوں خون وچ ڈوب دیاں۔ پر نال ای اوہنوں خیال آ گیا:
 اوہ خورے کون ہندو تے سکھ سن جیہڑے میرے بھرنوں لہو وچ نہوا گئے سن۔

اتھے تے شاید اوہناں وچوں کوئی وی نہیں مینوں تے ہمیش ایہوای دسیا گیا اے پئی انصاف کرنا چاہی دا اے۔ تے ایہہ کاہدا انصاف
 ہو یا جے بارن والے تے رہ جان تے میں اتھے امرتسر وچ دو جیاں نوں مارن لگ پواں۔ فیر اک ہور اوکھت دی سی۔ اوہدے کول ہے ای

کہیہ چیز سی جیہدے نال اوہ کسے نوں مار سکدا۔

ایہہ سوچ سوچ کے اوہ فیر چھت تے لٹا پے گیا۔ ہو ر لوک سبہ ہوئے چپ سن اچے نوں اوہ دیاں سوچاں نے چپ کرایا ہویا سی۔ گڈی امر تر ساری رات کھلوتی رہی۔ پتا نہیں کیہ وجہ سی؟ پہلے پہلے اچے نوں زخمیاں دیاں چیکاں تے کوکاں سنائی دیندیاں رہیاں۔ فیر ہو لے ہو لے بیہوشی یا موت نے سبھ دے گلے گھٹ دتے۔ احسا سونا چاہندا سی پر آج دی رات نیندر کدھرے نس گئی ہوئی سی۔ اوہ سوچن لگ پیا۔ پتا نہیں گڈی پاکستان کدوں آپڑے گی؟ آپڑے گی وی یاں نہیں؟ اوہنے نال دے ساتھی کولوں پچھیا۔

”ایہہ گڈی پاکستان کدوں آپڑی گی؟“

ساتھی نے کہیا۔

”جدوں اللہ مچائے گا۔“

پتا نہیں اچے نوں ایہہ خیال کیوں آیا؟

ایہہ شیطانی کم اے، جدوں خلقت دے دل وچوں اللہ وائرس مک جائے اوہدوں شیطان دی چڑھ مچدی اے۔ اوہ فیر نفرت بن کے لوکاں دے دلاں وچ وڑ جاندا اے۔ کدی اوہ مسلماناں کولوں ہندو آں سکھاں دے گلے کٹواندا اے تے کدی ہندو آں سکھاں کولوں مسلماناں دیاں جڑاں پٹاندا اے۔ تے کدی اوہ مسلماناں کولوں مسلمانوں نوں ای مروانا شروع کردیندا اے۔ شیطان دیاں عجیب عجیب کھیڈاں نیں۔ اللہ دی کھیڈ سبھ مخلوق نوں صاف نظر آؤندی اے۔ شیطان دی کھیڈ نوں آج تک کوئی نہیں سمجھ سکیا۔ بندیا تیرا دل مومن اے۔ ایسے لئی توں اپنا بال بچہ ٹہما کے دی کسے ہندو سکھ دے بال نوں انگلی نہیں لانا چاہندا۔ پاکستان وچ تے آئیں سارے ای مومن ہو وال گے، اوہ تھے تے کوئی کسے نوں آزار نہیں پہنچائے گا۔

اوہدے اندر لا احسا زور لا کے کہنا چاہندا سی۔

پاکستان دا مطلب کیا؟

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

پر ایہہ لفظ اوہدے ٹکھاں تے آ کے سک جاندا اے سن۔ گڈی ہن چل پئی سی۔ تے ہولی ہولی امر تر دے سٹیشن توں باہر نکل آئی سی۔ گڈی راہ وچ رک رک کے ہیرے موٹہ لاہور آپڑ گئی۔

سٹیشن تے بڑا ہیرا سی۔ مسافر چھتاں توں بیٹھاں اُترن لگ پئے۔ احسا وی اُملک چھت توں بیٹھاں اُتر آیا۔ اوہ پاکستان اپڑ گیا سی۔ اوہ اڑا ہی دل کر دای کہ اوہ نعرہ مارے:

پاکستان زندہ باد

پر فیر ایہہ لفظ وی اوہدے ٹکھاں اُتے آ کے ایوں سک گئے جو یں راتیں لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ دے لفظ اوہدے گلے وچ پھس گئے سن۔ ڈبیاں دے آگوں لٹکدا ہویا پلیٹ فارم تے ٹرن لگ پیا۔ ڈبیاں وچوں بوہیاں تک خون و بہتا ایسا سی۔ لوک مُردیاں تے زخمیاں

نوں ڈبیاں وچوں کڈھدے پئے سن صرف چھت والے مسافر ای بچے سن۔ باقی زخمی ہو گئے سن یا قتل۔ احما خردا خردا پلیٹ فارم دے سرے تک اپڑ گیا۔ اوہنوں کوئی پتا نہیں سی بن اوہنے کتھے جانا اے۔

پلیٹ فارم دے مک جان نال اوہنوں انج جاپیا جویں اوہ زندگی دی اک نویں منزل تے اپڑ گیا اے۔ پر ایس منزل تے ٹھہرن دی وی کوئی جگہ نہیں سی اوہ حیران ہو کے پلیٹ فارم دے سرے تے کھلو گیا۔

آواگت کسے نے آکھیا!

”مسٹر احمد مجید! یہ آپ ہیں؟ بھیجی یہ کیا حالت بنا رکھی ہے؟ اور یہاں کیا کر رہے ہو؟“

احمے دے سامنے احمے دے ہائی سکول دا اک جماعتی کھلوتا ہو یا سی۔ احمے نے اوہاناں یا دکرن دی کوشش کیتی پر چیتے نے اوہاں ساتھ نہ دتا۔ اوہ حیران ہو کے اوہدے ول دیکھد اپیا سی۔ جماعتی نوں سمجھ آ گئی پئی احمے نے اوہنوں پہچان تے لیا اے پر اوہاناں یا د نہیں پیا آؤندا۔ جماعتی نے آکھیا!

”مجید صاحب میں رفیع ہوں۔ جو نوویں دسویں میں آپ کے ساتھ تھا میں پارٹیشن سے پہلے بمبئی میں تھا۔ اب ہال بچوں سمیت یہاں آ گیا ہوں۔ میرے خسر نے فسادات کے دوران ہی مجھے یہاں بلا لیا تھا۔ انہوں نے ایک خالی کونٹھی مجھے دلا دی ہے۔ میں بمبئی میں جہازوں کی ایک کمپنی میں ہیڈ کلرک تھا۔ یہاں انہوں نے مجھے راشننگ کنٹرولر لگوا دیا ہے۔ پاکستان بن گیا ہے ہم بڑے مزے میں ہیں۔ اللہ نے بڑی مہربانی کی ہے۔ اب بتاؤ یہاں کیا کر رہے ہو؟“

احما بڑی دیر تک رفیع ول دیکھد ارہیا۔ پاکستان بن گیا اے۔ ایہہ لوک بڑے مزے وچ نیں۔ اللہ نے بڑی مہربانی کیتی اے۔ اوہ سوچیں پے گیا۔

پر ایہہ ساریاں گھٹاں شاید اوہدے لئی ٹھیک نہیں سن۔ اوہ دیاں اکھیاں جھپٹے پاسیوں دور کدھرے دئی دیاں سڑکاں تے لال نشان لگی ہوئی کونٹھی نوں پھنپیاں دیکھد یاں سن۔ جہید دے وچ اک بے گناہ عورت تے دو معصوم بال خون وچ ٹرندے پئے سن۔ فیر رات دے ہنیرے وچ ایہناں بے کساں دیاں لاشاں نوں ٹوٹیاں وچ سٹ دیتا تے فیر قلعے داکا کورولا۔ چول تے دال لین لئی لوک ہر روز ہتھوں وچ ٹھوٹھے پھڑکے نکل دے۔ بعضیاں دے ٹھوٹھیاں وچ کچھ پے جاندا بعضے خالی ٹھوٹھے واپس لیا کے نیلے آسمان ول دیکھدے رہندے۔ احما حیران ہو کے دیکھد رہندا تے قلعے دی اچی تیویں زمین تے اپنی جیوندی لاش نوں گھسیٹدا پھردا۔

رفیع نے یکا یک احمے نوں مونڈھیں پھڑکے جھٹکا دتا۔

”دوست بولتے کیوں نہیں؟“

احمے نے ہٹکورا لیا تے کہن لگا۔

”میں ایس گندی توں اتریا ہاں۔“

رفیع نوں جدوں احمے دا حال پتا لگا تے اوہ اوہنوں اپنی موٹر وچ بہا کے اپنے گھر لے گیا۔ رفیع کول چوداں (14) کمریاں دی اک وڈی ساری کونٹھی سی۔ اوہنے احمے نوں اک کمرہ دے دتا تے احمے دے آکھن تے اوہ وعدہ کر کے دفتر تر گیا کہ میں تیرے لئی کوئی کم لکھنا ہاں۔

رفیع شام نوں دفتر واپس آیا تے اوہنے فیر اصرار کیا کہ احما پاٹے ہوئے کپڑے لاہ کے اوہدے کپڑے پالوے پر احما کسے طراں

اوہ بار بار بے تاب ہو کے پچھدا۔

”میرے لئے کوئی کم لہا اے کہ نہیں؟“

رفیع آنکھیا۔

”یار کبھی گل اے، کم مل ای جائے گا۔ تون حالی استھے آرام کرتے سرت ٹھیک کر۔ تون دلی وچ افسر سیں۔ استھے ہو روی وڈا افسر

ہو جائیں گا۔ گھبرانا نہیں چاہیدا۔ دفتر ادا معاملہ اے۔ نوکری دے کاغذ دفتر ادا وچوں کڈھان وچ دی بوہت وقت لگدا اے۔۔۔۔۔“

اشفاق احمد

اشفاق احمد 22 اگست 1925ء نوں مکتسر ضلع فیروز پور وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد ڈاکٹر محمد خاں ویٹرنری ڈاکٹر سن۔ آپ نے مڈھلی تعلیم مکتسرتے فیروز پور وچ حاصل کیتی۔ 1947ء وچ پاکستان آئے تے 1950ء وچ گورنمنٹ کالج لاہور توں ایم اے اردو دا امتحان پاس کیتا۔ فیروز پور وچ لکچرار ہو گئے۔ 1953ء وچ روم یونیورسٹی (اطلی) وچ اردو دے پروفیسر بن گئے۔ کجھ چیریڈیورم توں پروگرام دی پیش کردے رہے۔

پاکستان پر تے تے ہفت روزہ ”لیل و نہار“ دے ایڈیٹر بن گئے تے اپنا اک رسالہ ”داستان گو“ وی جاری کیتا۔ کجھ عرصہ مرکزی اردو سائنس بورڈ دے ڈائریکٹر رہے۔ آپ نے ریڈیو تے ٹیلی ویژن ایٹی ان گنت ڈرامے لکھے۔ لاہور ریڈیو توں آپ دا اک طویل تے دلچپ پروگرام ”تلقین شاہ“ دے ناں نال چلدا رہا آپ دے پنجابی ڈرامیاں دا مجموعہ ”ٹاہلی تھلے“ چھپ چکیا اے۔ آپ دے ڈرامیاں وچ معاشرتی تے سماجی قدراں دی ترجمانی دے نال نال، ہاسامزاح مٹھیاں مٹھیاں نکوراس تے مت دیاں گلاں وی ہوندیاں نیں۔ آپ سادہ، عام فہم تے من وچ کھنن والی زبان دی ورتوں دے نال نال پنڈ دے آن پڑھ طبقے دی بولی نال ڈرامے وچ مزاح پیدا کردے سن۔ ڈرامیاں دا اک ہور مجموعہ ”اچے برج لاہور دے“ وی شائع ہو چکیا اے۔ 7 ستمبر 2004ء نوں اپنے اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

ٹاہلی تھلے

کردار:

گاکو:	اک نوجوان	چوہدری:	پنڈ (ٹاہلی والا) دانمبردار
پھستو:	سادہ لوح نوجوان		

گاکو: زمین تے ٹاہلی والے لٹھڑے نال ٹیک لائی بیٹھا اے۔ اوہ سرچک کے ٹاہلی ول ویکھدا اے تے مسکراؤندا اے۔ ڈوٹو گاکو ندا اے۔

ڈوٹو: جیناں نوں دتا غسل فرشتیاں پڑھ شرط ثوابی
 ہر دیندے رب دے واسطے خود تھیندے غازی
 خورداں پایاں کپڑے پوشاک گلابی
 اوہناں جا کے پائی بہشت وچ شہادت شادی
 اوہ جا حضور رسول دے ہوئے معراجی

(ڈوٹو چپ ہو جاتا اے)

پھستو: واہ عی واہ۔ تیں ریاں تیریاں۔ کدھ نہیں تیریاں بکریاں؟

دولو: ایہدر کدھرے چردیاں پھردیاں نیں۔ پرہن ایہناں بکریاں وچ دل نہیں لگدا میرا۔
 گاگو: جے جی جمنائ تیرا ای اے۔

دولو: (گاؤندا اے):

اڈل دلی تراہ کر اپنی بسائی
 پھیر لئی چوہاناں انگ خوش کر لائی
 پھیر لئی غوریاں کوئی مدت وسائی
 پھیر لئی پٹھاناں گھر چوتھے آئی
 پھیر لئی چختیاں گھٹ مار کھائی
 ہن واری میری دلیے پھریں موٹھہ لکائی

(دولو گیت گاؤندا۔ لائٹی ٹیک دا اگا نہہ نوں ودھ جاندا اے)

پھتو: بڑے حوصلے آلا بندہ اے، ہے کہ نہیں گاگو؟

گاگو: اوئے ایس پنڈ وچ سارے ای حوصلے آ لے بندے نیں۔

پھتو: آنے دے دیے فوج تے کویلے دیاں ٹکراں۔

ہن کوئی دیارہ گیا اے بے حوصلہ ہون دا۔

میں کہیا گاگو..... تیری وچ نوں کیہہ ہو گیا اے یار؟

گاگو: کیوں؟

پھتو: اوئے ایہہ تاں سدھی جیہی ہو گئی اے ساڈے ورگی۔ پہلاں جدوں توں بولد اسی تے ایویں لگدا اسی جو یں گھڑے وچ کھسی مر جا

صاحبان گاؤندی ہووے۔ ہن تاں ماشاء اللہ تیری وچ واہ واہ ہو گئی اے، تے نالے لم لیٹ جیہا کیہہ ہو یا پیا ایں؟

گاگو: اینوی بس ٹاہلی دے پتر اں تے پیر آندا اسی پیا۔ ٹاہنیاں باہیاں ہلا ہلا کے میتوں کول بہا لیا تے میں بہہ گیا۔ پھیر ویکھدا رہیا۔ ویکھدا

رہیا تے ویکھدا ای رہیا۔

پھتو: لے سچ۔ میں تے بھل ای گیا سی۔ تیرا تے ناں پتا دے دتا اے چونگی وچ چوہدری نے جی جتیاں دناں دا ساڈے پنڈا عملی گاگو پگ

جتیاں سنے گیہ اے تے کوئی اوہدی ہرج مرج دا جتے دا نہیں۔ تے توں ہن کتھوں آ گیا ایں؟

گاگو: کدھروں وی نہیں بس اتھے ای سی۔ شہر گیا سی تے شہروں ای باپس آ گیا آں۔

پھتو: لے فیہ ہن جدوں چوہدری نوں پتا لگیا ناں جی توں ٹاہلی تھلے ایں تے اوس تیری واہ واہ کھنٹ ٹھنٹ اے۔

گاگو: پھیر کیہہ ہو یا جو اوس کھنٹ ٹھنٹ چھڑی۔ اپنا چوہدری جو ہو یا ساڈا وڈ وڈیرا۔ پرتوں چوہدری نوں کدھر بھالدا پھرنا ایں؟

پھتو: میں؟ میں چوہدری نوں بھالنا پھرنا آں؟ تینوں کس دسیا اے؟ میرا کیہہ کم چوہدری نال؟

گاگو: کم ہووے یا نہ ہووے بھالدا تے پھر دا ایں۔

بھتو: لے ہے فیر اوہیوگل۔ اوئے تینوں کسی دسیا اے، اینویں خواہ خواہ۔

گاگو: اوئے جھلیا، چوہدری نوں تے وا جاں ماردا توں ایہدر آیا سی تے ہن میتھوں ای چٹھن ڈیہہ پیا ایں پی میتھوں کس دسیا اے؟

بھتو: چوہدری نوں؟ آہو او سے نوں تے میں لہدا پھرنا آں۔ چنگا بندہ ایں میتھوں لکائی جاندا ایں سبھ کش، کدھر گیا اے؟

گاگو: (ہس کے) لے ہے میتھوں کیہ پتا اے کدھر گیا اے۔ اوہر ہووے گا پیلیاں ول۔

بھتو: پیلیاں ول اوہا کیہ کم؟ اوہ تے پھڑن گیا اے جسوساں نوں۔

گاگو: جسوساں نوں؟ کدھر نہیں جسوس؟

بھتو: لے اوہ کوئی میتھوں جاری دے کے جاندا ہے نہیں جو میں تینوں دس دیاں بنی کتھے نہیں۔ جنگلاں بلیاں وچ لکے پھر دے نہیں۔

گاگو: تے توں نال نہیں گیا پاگلا؟

بھتو: میں!! میں کیوں جاندا چوہدری نال؟ چنگا کم ہوندا اے اوہدے تے آپ ٹر پیندا اے تے جیہڑا ماڑا مولی کم ہوندا اے اوہدے تے

میتھوں بہا جاندا اے۔

گاگو: اوئے توں کیہڑے کہیں لگیاں ایں؟ ایہدے توں ودھ کے ہو رکیہڑا کم سی بھلا۔

بھتو: میتھوں دے گیا سی کتھانیں تے بسکھاں دے ڈبے، بنی ایہناں دیاں پوٹلیاں بنائی آ۔ آپاں لام تے بھینچیاں نہیں اپنے

بھرانواں نوں، جیہڑے او تھے لڑ دے نہیں پئے۔

گاگو: اوئے توں ایہنوں ماڑا کم سمجھدا ایں جھلیا؟ اوہناں لئی تے جو کش وی ہووے، جہناں وی ہووے تھوڑا اے۔ میرے درگے مردود

تے کسے جو گئے نہیں، تے میں وی دودھ تھہ و خاندا۔

بھتو: دودھ تھہ او تھے فرٹ تے دھاویں۔ اپنا بھراکھی محمد ساڈے سردی پگ تے متھے دی کلگی۔ میں او سے دی چٹھی لے کے تے آیا سی

چوہدری نوں دھان۔ پر کوئی پتا نہیں دس رہیا.....

گاگو: چٹھی؟ اوئے چٹھی میرے بھراکھی محمد دی چٹھی؟ اوئے جالماں میتھوں وی دس کیہہ لکھیا اے اس نے؟

بھتو: چٹھی سنی اے کھشی محمد دی؟ کھڑو جا۔ ٹھہر جا۔ لے توں اتھے بہہ جا چوٹرے تے (گاگو چوٹرے اُتے بہہ جاندا اے)

بھتو: (کھیہہ پھول کے چٹھی کدھدا اے) لے گوہ نال سنیں تے میرے دل دھیان رکھیں۔

گاگو: توں چالو تے کر میتھوں ہو ر صبر نہیں ہوندا۔

بھتو: (چٹھی پڑھدا اے) جناب میرے بھائی صاحب فتح دین صاحب بھتو گٹ کو سلام علیکم ہو۔

گاگو: وعلیکم السلام۔

بھتو: اوئے ایہہ تے میتھوں سلام لکھیا اے، کتے نوں۔ توں خواہ خواہ جواب دئی جانا ایں۔ تہاڈے لوکاں دے سلام تے پھیر آں گے اخیر وچ۔

گاگو: اوئے وچوں روکیا نہ کراوئے بھتو۔

بھتو: (چھیتی نال) جناب میرے بھائی فتح الدین بھتو گٹ صاحب کو السلام علیکم ہو۔

بعد سلامِ لکیم کے واضح ہوا کہ میں یہاں راضی خوشی ہوں اور آپ کی خیریت خداوندِ کریم سے نیک مطلوب چاہتا ہوں..... پنڈ سے چل کر میں باپس اپنی پونٹ میں پہنچ گیا ہوں اور صاحب کو رپورٹ بول دی ہے۔ صاحب نے میرے کو دل سے لگا کر تھاپی دتی ہے اور ہماری پونٹ کو فرنٹ پر جانے کا آڈر بول دیا ہے۔ ہم نے آڈر سنتے ہی یا علی یا علی کے نعرے مارے اور اک دُوبے کے گلوں میں پھولوں کے ہار پائے۔ کل سویرے ہمارا (Move) ہے۔

سب کو درجہ بدرجہ سلام دینا۔ بے دی قبرتے جا کے پھٹل پانا اور میرا سلام بولنا۔ پنڈ میں کسی قسم کا فکر نہیں ہونا چاہیے۔ ہر آدمی کو اپنے کام پر لگے رہنا چاہیے۔ جو جو آدمی جس کار پر لگیا ہوا ہے اس میں بڑھ چڑھ کر کام کرنا فرنٹ پر لڑنے کے برابر ہے۔ میں انشاء اللہ غازی بن کے تمہے پا کے سبھ گرائیاں دے کول آنواں گا۔

گاگو: انشاء اللہ

پھستو: اگے لکھدراے بنی اماں ریاں کو کہد کے میرے کو ٹھنے کی چھتاں لنبار کھنا نم کے بوٹے کو تن ڈنگ پانی دیتے رہنا۔ سب بھائیوں کو درجہ بدرجہ سلام اور سب کو بول دینا اپنے اپنے کام پر کھڑے ہو کر جہاد میں حصہ لین۔ ہر شخص کا کم ایمان داری نیکی کے ساتھ کریا ہو یا جنگ جتن میں ہماری بوہت مدت کرے گا۔ ماسی کو ہتھیں بندھیں سلام دے کر بولنا کھشی محمد آڈر پانے پر باپس آگیا ہے۔ سپاہی کو جب کاشن ملتا ہے تو وہ رہ نہیں سکدا۔

جونسا کالاجندرا میں تم کو دے آیا تھا وہ میرے کو ٹھنے کو مار دینا۔ پرانا جندرا لاہ کے بابے کھیرے کو دے دینا۔

سب کو درجہ بدرجہ سلام۔ بھائی دین محمد دینے اور گاگو کو سلام۔

گاگو: وعلیکم السلام۔

پھستو: چو بدری صاحب کو سلام تائے کو بوہت بوہت سلام۔ پنڈ کے اک اک بندے کو سلام۔ سب کو بولنا ہمارے ملک کے حق اندر دُعا کریں۔

تمہارا سگا بھائی
لانس نائیک خوشی محمد

گاگو: واہی واہ دل خوش ہو گیا پھستو۔

پھستو: میں کہیا پھیر یاراں دا خط یاراں دے ناں۔

گاگو: من گئے آں بنی تیری یاری نوں۔ جیوندے رہتے مو جاں مانو۔

پھستو: لے فیر بن میں چلاں.....

گاگو: میں کہیا یاراں گل تے دس۔

پھستو: گل؟ فیر اکو ای پھنیں تے نالے اک گل ہو راسے بنی۔

گاگو: لے بن توں آپے ای پھٹ پیا ایں خواہ خواہ۔

پھستو: اچھا دس فیر۔

گاگو: گل ایہہ اے بنی توں تاں ال داناں کو کو نہیں جان داتے توں ایہہ چٹھی کو یں پڑھی جاندا پیاں۔

پھتو: ایہہ چٹھی؟ ایہہ میرے یار کھشی محمد دی اے تے آپے ای بولدی جاندی اے۔ مونہوں میں سنی سنی ہنشی ہوراں کولوں تن واری۔ دس واری میں سوئے تے بہہ کے پکائی جتھوں بھلدا اسی ناں میں..... جس جس حرف توں بھل جاندا اسی اوہ میں پھیر جا کے پچھ لیندا اسی ہنشی ہوراں کولوں تے بس ویندے ویندے یاد ہو گئی۔

گاگو: نہیں ریاں تیریاں پھتو گجٹ نہیں ریاں تیریاں۔

پھتو: اچھا علیا توں بیٹھ کے ارمان کر لئیں۔ چوہدری نوں دس آواں بنی ایہہ چٹھی آئی اے۔ تے دھیان رکھیں، ستے چوہدری دے اڑ گئے چڑھ جانویں۔

گاگو: نہیں نہیں کھیر سلا اے کش نہیں آہندا چوہدری۔ توں بے پھکر رہ۔

پھتو: لے پھیر سلا مالیکم۔

گاگو: ولیکم السلام (پھتو چلا جاندا اے)۔ (گاگو ایہدراوہدرو بیکھدا اے)۔

پھتو: (واپس آکے) اوئے گاگو۔ گاگو اک گل ہو رسی یار پچھن والی..... تے اوہ گل کیہی بھلا؟

گاگو: لے مینوں کیہ پتا اے؟

پھتو: اوہ گل ایہہ سی..... آہو..... بھلا کیہی؟ ہاں سچ گل ایہہ اے بنی توں ایسے دن گیب کدھر رہیا اوئے؟

گاگو: تینوں دسیا تے سی۔

پھتو: دسیا سی؟ کدوں بھلا؟..... آئے جیسے دسیا سی ناں؟ آہو دسیا تے سی پھیر، چنگا کوئی گل نہیں آپے یاد آ جائے گا۔ اچھا لے فیر رب

راکھا۔

گاگو: رب راکھا۔

پھتو دے جان مگروں گاگو ایہدراوہدرو کچھ کے زمین اُتے لٹا پے جاندا اے۔

دُوروں کسے دے گاؤن دی آواز آؤندی اے۔ گاگو آواز سن دا اے تے مسکراؤندا

اے (چوہدری ہتھ وچ بندوق پھٹر کے آؤندا اے)۔

چوہدری: اوئے توں کدھروں آ گیا ایس بد بنی؟

گاگو: (اُٹھ کے) میں..... چوہدری جی..... میں؟

چوہدری: ہور میں تیرے کسے اگلے پشلے نوں پچھناں آں پیا۔ کدھر دفع ہو یا سی اوئے توں؟

گاگو: میں جی ایہدراوی سی جی بس

چوہدری: تینوں پتا نہیں اوئے بے شرما ایس ویلے ملک تے کبھی بھیڑ بنی ہوئی اے

تے توں کسے نوں دتے پچھے بنایا کھسک گیا۔ اوئے تینوں شرم نہ آئی؟

تراول نہ ڈولیا۔ پنڈ نوں چھڑ دیاں ہو یاں؟

گاگو: میں تاشہر گیا سی۔

چوہدری: کئے آکھیا سی شہر جان نوں کیندھے کولوں پنچھ کے گیا سی توں اوئے شہرنوں؟ لوکیں تے اپنے اپنے پنڈ دیاں گٹھاں مجھو ط کر کے پنکھن تے میرے پنڈ دے سورے شہر جان منڈوے ویکھن نوں۔

گاگو: میں منڈوہ ویکھن تے نہیں گیا سی جی۔

چوہدری: تے فیر کوئی ہو رنہ پانی کرن گیا ہونا ایں۔

بھستو: (چھیتی نال) چوہدری جی چوہدری جی۔ میں تہانوں بھالدا آیاں۔ جی کھوہ تے نالے پیلیاں وچ۔ بابے وریام دی ڈھیری تے۔ پر بھاڈی کوئی اگ سنگ ای نہیں ملی۔ میں سی کابلی وچ تے تہاڈا ملنا سی بوہت جروری۔

چوہدری: کیوں کھیرتاں ہے؟

بھستو: کھیر چوہدری جی کھیراے..... نہیں جی سبھ اللہ دافضل اے۔ کھیراے چارے پاسے تے نالے جی میں تہانوں بھالیا کھجوراں آلی دتی دے وی۔ ایہہ میں بھل گیا سی۔ سناؤ گٹھڑے جے؟

چوہدری: اوئے گل کسبہ اے؟ بھالدا کیوں پھر داسی؟

بھستو: گل چوہدری جی..... گل تے کوئی کھاس نہیں بس تہاڈے نال کم سی اک جروری؟

چوہدری: اوئے دس تاں۔ کیہ کم سی جروری؟

بھستو: (سرگھرک کے) اوہ میں لیانا آں جی پڑتاں کر کے۔ پہلاں میں گراں گاہروں تے سدھا آؤں گا نا بلی تھلے۔ آؤندیاں ہویاں مینوں یاد آئے گا تے اوس ویلے وی.....

گاگو: اوہ چٹھی آئی اے نیک کھشی محمدی۔

بھستو: نیک کھشی محمدی چٹھی..... تینوں کوں پتا اے؟ آہو تینوں سب کٹش پتا اے۔

چوہدری: اوئے کدوں آئی اوہی چٹھی میرے پتر دی؟

بھستو: سویرے دے گیا سی جی منشی سکول دا۔ تے میں چچی پھر نال نال۔ کھڑو جاؤ..... کھڑو جاؤ (کھسبہ پھر ولد اے) کھوہ تے میں دھوتا سی موہہ تے چٹھی رکھی سی تے کھڑو یا جے..... کھڑو یا جے۔ میں بن لیانا بھیج کے۔

(چھیتی نال بھیج جاندا اے)

چوہدری: گل کرنی میرے نال۔

گاگو: حکم کرو جی۔ جو دی پنچھو۔

(بھستو فیر آؤندا اے)

بھستو: چوہدری جی۔ چوہدری جی..... اوہ چٹھی سن اوہ پہلاں میرے کولوں تے پھیر تسیں آپ حرف اٹھالیا ہے۔ میں چک لیانا کھوہ توں۔

چوہدری: بس کر اوئے بھستو بس کر جا، تے پہلاں چٹھی چک لیا۔ پھیر میرے نال گل کریں۔

پھتو: پہلاں تسلیں میرے کولوں سن لو و جی تے پھیر آپ اٹھالیا جے..... جناب میرے بھائی صاحب فتح الدین پھتو گجٹ صاحب کو السلام علیکم ہو۔

بعد سلام لیکم کے بعد واضہیا ہو کہ میں یہاں پر راضی خوشی ہوں اور آپ کی خیریت خداوند کریم سے نیک مطلوب چاہتا ہوں۔

چو ہدری: اوئے پھتو..... اوئے پھتو..... رہن دے اوئے ایس ویلے میں آپے لے آواں گا کھوہ توں..... گل کراوئے توں بھگوڑیا۔

توں کدھر لکھیا رہیا ایں؟

گاگو: دسیاتے ہے چو ہدری جی جی میں.....

چو ہدری: شہر گیا سی۔ اوئے کیوں گیا سی اوئے توں او تھے سانوں دتے بناں؟

گاگو: بس جی ایویں ای.....

چو ہدری: پھر اوئے پھتو ایس بے شرم نوں تے لے چل پنڈو تے۔

پھتو: (اودہی بانہ پھڑواے) چل جی ہو جاسدھا۔

گاگو: چلو جی۔

پھتو اوہنوں ہو لے جیسے کھچد اے تے اوہ اگا نہ نہیں ٹردا۔ چو ہدری غصے وچ اودہی بانہ پھڑ کے کھچد اے تے آکھدا اے۔

چو ہدری: چل دا ایں کہ نہیں سدھا ہو کے۔

گاگو: (چیر محسوس کر کے ہائے کردا اے) ہائے..... ہائے چلنا آں جی چلنا آں۔ میری بانہ تے چھڈ دیو۔

چو ہدری: کیہ ہو یا اے تیری بانہ نوں وڈیا تا جکا؟

گاگو: کنش نہیں جی۔

چو ہدری: چل فیر سدھی طراں

گاگو پیڑ پاروں دوہرا ہو جاند اے تے زمین اُتے بہہ جاند اے چو ہدری جھک کے اودہی قمیض دا بازو چکد اے۔

چو ہدری: دھاخاں اوئے توں پھسم دی پوٹلی بدھی اے اتھے؟ (قمیض دے بازو تھلے پٹی بدھی ہوندی اے)

گاگو: میں شہر گیا سی چو ہدری جی۔

چو ہدری: میں پچھنا آں ایہہ کیہ اے؟

گاگو: میرے جیسے تھکھے ننگے اوترے کول چو ہدری جی اپنیاں پھو جاں نوں دین لئی کنش وی نہیں سی۔ سارے اپنے اپنے تھامیں گجھ نا

گجھ کری جاندے سن تے میں نہر کنڈھے اپنی تقدیر نوں رونداساں۔ نہر دی کوٹھی تے جدول ریڈوے نے ایہہ آکھیا جی اپنے

جواناں لئی لہو دینو تے میریاں اکھاں اُگے چائن آ گیا۔ میں اوتھوں ای پچھلے پیریں ٹریا تے شہر اُپڑ گیا۔ ڈاکدار نے میرے نال بڑا دھروکیتا اے۔ اک بوتل رت لے کے مینوں اٹھا دتا۔ میرے سر پر وچ حالی ہو روی لہو اے۔ میں دوہاں دناں دا پنڈ والیاں توں مونہ لکائی پھرناں آں بنی گیا وی تے دے کے کیہ آیا۔ اکو بوتل.....

چوہدری: (دوویں ہتھ پھیلا کے) لہدر آ اوئے۔ لہدر آ میریا پتر اگام محمد۔ میری چھاتی نال لگ جاوئے۔ توں ایس پنڈا سورما پتر ایں..... (ہک نال لا کے) مینوں معاف کر دے..... پتر اوئے۔ ایس سارے ای بھلیکے وچ رہے..... توں تے ایس پنڈا شیر پتر نکلیا۔

بشیر حسین ناظم

بشیر حسین ناظم گوجرانوالہ دے محلہ سختے والا وچ 20 اکتوبر 1932ء نوں پیدا ہوئے۔ آپ دے والد واناں میاں غلام حسین سی۔ ناظم ہورالہ محلی تعلیم شرق پور وچ حاصل کیتی۔ فیر 1953ء وچ میٹرک دا امتحان پاس کر کے لاہور آ گئے تے کارپوریشن وچ ملازمت اختیار کر لئی۔ مولانا محمد لطیف زار نوشاہی، مولانا بشیر احمد قریشی تے مولانا محمد دین کلیم دی سنگت ناظم، ہورالہ نوں حاصل ہوئی تے اوہناں دی بلاشیری نال آپ نے مفتی فاضل، بی اے تے ایل ایل بی دے امتحان پاس کیتے۔ 1969ء وچ ایم اے فارسی کیتا تے ایم اے پنجابی 1974ء وچ کیتا۔

آپ اُچ پدھر دے نعت خواں نیں۔ ڈاکٹر علامہ محمد اقبال رحمۃ اللہ علیہ دا کلام ڈب کے پڑھدے نیں۔ پنجابی تے اُردو وچ شعر کہندے نیں۔ نثر لکھن وچ کمال قدرت حاصل اے۔ آپ دیاں لکھتاں وچوں ”اولیائے ملتان“، حکایات، منج بخش رحمۃ اللہ علیہ۔ ”آبدی آوازاں“ مشہور نیں۔ صوفیائے کرام دے احوال تے آثار قدیمہ دا مطالعہ آپ دا محبوب مشغلہ اے تے اوہناں بارے لکھنا آپ دا خاص میدان اے۔ زبان آسان تے سادہ ورتدے نیں جیہدے پاروں مضمون دا اثر دونا ہو جاتا اے۔ ”شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ“ اوہناں دے مضموناں وچوں اک وگئی اے۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ

ستارھویں صدی عیسوی دے اخیر تے اٹھارھویں صدی عیسوی دے مڈھ وچ پنجاب دی دھرتی سیاسی طور تے بدامنی تے انتشار دا شکار سی۔ لوک سکون تے دلی اطمینان لہندے سن، اوس تے وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ تے سید کھٹے شاہ رحمۃ اللہ علیہ ورگے وڈے شاعران نے لوکاں نوں آپوں وچ پیار محبت نال بھرا بھرا بن کے رہن دا درس دتا تے اللہ دی عبادت ول پریریا، تاں جے اوہناں توں ذہنی سکون تے دلی اطمینان حاصل ہووے۔

اوسے دور وچ سندھ دی سرزمین اتے اخلاق، بھائی چارے تے انسانیت دے احترام دا درس عام کرن دی ذمہ داری شاہ عبداللطیف بھٹائی انجام دے رہے سن۔ شاہ عبداللطیف بھٹائی نہ صرف سندھی زبان دے عظیم صوفی شاعر سن، سگوں اُچ پدھر دے مفکر وی سن۔

آپ 1690ء وچ مٹاری (متعلوی) دے نیڑے اک پنڈ ہالاحولی وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد حبیب رحمۃ اللہ علیہ بڑے پرہیزگار تے بڑے درد مند انسان سن۔ اوہ ہٹری دے متعلوی سیداں نال تعلق رکھدے سن تے سندھ دے مشہور شاعر تے صوفی سید عبدالکریم ہورالہ دی اولاد وچوں سن۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ نے محلی تعلیم تے تربیت اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ اوہناں دی محنت دا ای پھل سی پٹی شاہ ہورالہ دے من وچ اللہ دے عشق دا بونا بڑی جھستی چنگر پینا تے ویکھدیاں ای ویکھدیاں اک سنگھنے زکھ داروپ دھار گیا۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ نوں سفر دا بوہت شوق سی۔ آپ جوانی وچ اپنے گھروں نکلے تے سندھ دی اک ٹکڑوں لے کے دوجی ٹکڑیک سفر کر کے اک لمیرے عرصے مگروں اپنے پنڈ پر تے۔

گجہ لکھاریاں نے دس پائی اے پئی آپ سفر کر دے ہوئے کابل تے قندھار تک دی گئے پر ادب دیاں تاریخاں وچ ایس گل دا کوئی پتہ پڑا ثبوت نہیں ملدا۔ آپ نے وطن پرست کے ہالا دے نیڑے کراہالادے ساحل دے اک ٹیلے اُتے وٹوں اختیار کر لئی۔

سندھی زبان وچ ٹیلے نوں بھٹ آکھدے نیں۔ آپ دی نسبت پاروں اوہ ٹیلا بھٹ شاہ دے ناں نال مشہور ہو گیا۔ حالے آپ بھٹ شاہ دے تعمیری کماں توں وچلے نہیں ہوئے سن کہ آپ دے والد اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ نہ صرف باکمال شاعر تے مفکر سن، سگوں اُچے تے چُے انسان وی سن۔ آپ دے کلام وچ تھاں تھاں انسانیت دی بھلائی، انسانیت دی خدمت تے برتری دا احساس اُگھڑواں اے۔ آپ آکھدے سن پئی انسان اشرف المخلوقات اے۔ ایس پاروں اوس نوں دنیا دی چنگیائی لئی چنگے تے نیک عمل کرنے چاہیدے نیں۔

آپ قول دے تچے تے عمل دے پکے سن۔ آپ جو کجھ فرماؤندے سن اوہدے تے عمل وی کردے سن تے لوکاں نوں وی قول تے عمل دی سچائی دا درس دیندے سن ایس لئی آپ نوں حیاتی دا مُفسر وی آکھیا جاند اے۔

آپ دے کلام وچ جیہڑے عارفانہ مضمون بیان ہوئے نیں، اوہناں وچ ایناں گواہاں پئی دل دیاں ڈونگھائیاں وچ لہہ جاندے نیں تے پڑھن والے وی حالت بدل کے رکھ دیندے نیں تے اوہ آپ دے رُوحانی فیض دے دریا وچ گم ہو جاند اے۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ سندھی زبان دے بوہت وڈے صوفی شاعر نیں۔ آپ اللہ دے سچے عاشق سن۔ آپ دی ساری شاعری اللہ دے سچے عشق دے جذبے وچ ڈبی ہوئی اے۔ آپ دا ہر شعر انسانی رُوح نوں بے چین کر کے اللہ تعالیٰ دی محبت ول لے جاند اے۔ آپ فرماؤندے نیں:

روزے تے نمازاں وی سوہنا کم اے۔

سچے رب دی عبادت اے۔

پراوہد اُلفت ای کجھ ہو ر اے۔

جدوں دل دی آکھ نال رب دا دیدار کیتا جاند اے۔

آپ فرماؤندے نیں پئی تخلیق توں پہلوں میں گھٹیاں ہواواں تے خلاواں وچ ازلی حُسن نوں اپنی پوری چمک دک تے جو بن وچ ویکھیا سی ہن اوہ جلوہ ہر ویلے میریاں اکھاں سامنے موجود ہندا اے تے میں اوس جلوے دے لُخت وچ ڈُپیا رہندا ہاں۔ لُخت تے سرشاری دی ایہہ کیفیت میٹھوں شعر آکھواندی اے۔

آپ دا ارشاد اے پئی جس دل اندر لالچ، خود غرضی، دشمنی تے کرودھ ہووے تے اوہ دل بُت کدہ اے۔ ایہناں ہتاں نوں توڑ کے دل اندر اللہ دی محبت پیدا کرنی چاہیدی اے۔ جیہدے وچوں اللہ اکبر دی آواز بلند ہووے۔ کیوں جے اللہ دا ذکر دل نوں سکون تے معرفت ورگی نعمت عطا کردا اے۔

حمد کراں	میں رب	دی	جس دی	اُچی	شان
شکر کراں	کنج اس	دا	اوہدے	کئی	احسان
ظاہر	باطن	اوسدا	بخشے	مدھ	مکیان
من	دا	مکا	پھیر	توں	دھیان
پیار	کرے	جو	اوس	توں	عرفان
اوہدے	درتے	سین	جھکانا	ایہو	دین
ذکر	لطیف	خداوند	والا	بخشے	آمن
				آمان	

ایہہ گل چنے دن وانگوں روشن اے ہی شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ ہوراں سندھی زبان تے سندھی شاعری نوں جس ٹیسی اُتے اُپر ادا تے اوہدی کدھرے مثال نہیں لہدی۔ آپ نے شاعری دافن کے مرشد یا اُستاد کو لوں نہیں سکھیا سی سگوں آپ نوں ایہہ خوبی اللہ تعالیٰ ولوں عطا ہوئی سی۔ آپ جماندر و شاعر سن۔ آپ عام گل۔ کتھہ کر دے سن تے اوہ وی شعر دا رُوپ و ہار لہیدی سی۔ آپ نے اپنی شاعری بارے آپوں آکھیا اے:

”لوکو! میرے کلام نوں صرف شعر نہ سمجھو تے تفریح دا سامان نہ جانو! سگوں ایہہ اوہ آکیتاں نیں جیہہ یاں انسان دے دل نوں اصل بلی یعنی اللہ ول لے جاندیاں نیں۔“

شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ دا کلام اُچے درجے دا کلام اے۔ آپ دے کلام وچ مشرقی شاعری دیاں بنے خوبیاں، فصاحت، بلاغت، سلاست تے جدت مکمل درجے تیک موجود نیں۔ آپ دے شعراں وچ سادگی، روانی تے شگفتگی کٹ کٹ کے بھری ہوئی اے۔ ایہہ وجہ اے کہ ایناں چرگزر جان دے باوجود آپ دی شاعری آج وی ادنیٰ ای ہرمن پیاری تے من کھچدی اے جنی آپ دی حیاتی وچ سی۔ آپ دے کلام دی اک ہور وڈی خوبی موسیقیت اے۔ آپ موسیقی دے ماہر سن۔ آپ نے موسیقی نال بھرے کافی، گاؤندیاں ہوئیاں ردیفیاں تے چونویں لفظ ورت کے کلام وچ موسیقی پیدا کیتی اے۔ سندھ وچ کوئی میلا کوئی عرس تے کوئی تقریب اجیہی نہیں ہوندی جیہدے وچ شاہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ دا کلام گایا نہیں جاند۔ کئی موسیقاراں نے آپ دا کلام گاکے موسیقی دی دنیا وچ اُچا ناں پیدا کیتا اے۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ دا شعری مجموعہ ”شاہ جو رسالو“ دے ناں نال مشہور اے۔ ایہدی ونڈا کٹی (31) سُر ایاں (11) گنیاں وچ کیتی گئی اے تے بوبتیاں سُر اں دے ناں سندھ دی لوک موسیقی لوک داستاناں دے ناں توں دی مناسبت نال رکھے گئے نیں جو سوتہنی مہینوال، مول رانو، سورٹھ، عمر ماروی تے لیلیا چنیز وغیرہ۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ ہوراں نہ صرف آپوں شاعری راہیں لوکاں دی راہنمائی کیتی اے سگوں اپنے مریداں دی انج تربیت کیتی اے پئی اوہ وی سندھی زبان دے مشہور شاعر بن گئے۔ اوہناں وچوں تیر فقیر تے عنایت اللہ چوڈھو خاص طور تے قابل ذکر نیں۔ شاہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ دا وصال 1752ء وچ ہویا۔ کلہوڑا خاندان دے حاکم غلام شاہ نے آپ دا شاندار مزار تعمیر کرایا۔ آپ دی شاعری دا مجموعہ ”شاہ جو رسالو“ دے ناں نال آپ دی وفات توں کوئی اک سو چوداں ورہے بعد 1866ء وچ چھاپے چڑھیا۔

آپ دے کلام دا ترجمہ دنیا دیاں مختلف زباناں وچ ہو چکیا اے۔ آپ نے دو بے صوفی شاعر اں وانگر دنیا دے فانی تے عارضی ہون دا کئی تھانواں تے ذکر فرمایا اے تے دُسیا اے پئی انسان دی حیاتی وی بے ثبات اے تے صرف اللہ دی ذات ازل تے ابدی اے ایس لئی آپ انسان توں دنیا دیاں رنگینیاں توں مٹہہ موڑ کے موت توں بعد سدا دی حیاتی وچ کامیابی حاصل کرن لئی آخرت دی فکر ول پیر دے نیں۔

سوں سوں کے توں رات لنگھائی آکھیں اُجے خار
چلن لئی تیار ہو سجتاں چلن لئی تیار
بادیاں نوں کھول کے بیٹھے وکھ تیرے سب یار
ڈوگھی نیں پکارے سبھ توں جانا ایں اُس یار
مُٹی کشتی وچ دریا دے مولا لاوے پار

آپ دا اصل ناں محمد منشااے، پر علم تے ادب دی دنیا وچ منشایاد دے ناں نال شہرت حاصل کیتی۔ منشایاد ہوریں 5 ستمبر 1937ء نوں ضلع شیخوپورہ وچ حکیم نذیر احمد ہورال دے گھر پیدا ہوئے۔ بی اے تک تعلیم شیخوپورہ وچ حاصل کیتی 1967ء وچ ایم اے اے اُردو تے 1973ء وچ ایم اے پنجابی دا امتحان پنجاب یونیورسٹی توں پاس کرن مگروں دارلحکومت اسلام آباد دے ترقیاتی ادارے (سی۔ ڈی۔ اے) وچ افسر اعلیٰ شکایات دے عہدے توں ریٹائر ہو گئے۔

ہن تیکر اوہناں دے اُردو افسانیاں دے جیہڑے مجموعے سامنے آئے نیں اوہناں وچ ”بند مٹھی میں جگنو“، ”ماس اور مٹی“، ”خلا اندر خلا“، ”تے“ وقت سمندر درخت آدمی“ شامل نیں۔ پنجابی وچ اوہناں دیاں کہانیاں دا اک مجموعہ ”وگدا پانی“ اے۔ ایس توں اڈ پنجابی ناول ”نانوال ناول تارا“ شائع ہو چکیا اے۔ منشایاد نے پنجابی کہانی وچ نویاں روایاں تے رجحاناں نوں متعارف کرایا۔ اوہناں دے موضوع ساڈی دیہاتی رعتل دے بڑے بیڑے تے انسانی حیاتی دے مسئلے نال تعلق رکھدے نیں۔ اوہ اک پختہ کہانی کار سن۔ اوہناں دا افسانہ ”کھوپڑیاں تے آٹپنے“ ماہنامہ ”لہراں“ دے منشایاد نمبر وچوں لیا گیا اے۔ ایہدے وچ چلاٹ، موضوع، زبان تے بیان، منظر نگاری تے اخلاقی قدراں دی سوہنی ونگی اے۔ منشایاد 2011ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

کھوپڑیاں تے آٹپنے

کچی سڑک توں دلیر پور اٹھ میل سی۔ دلیر پور جان لئی اک سویا رھویں میل پتھر کول ٹانگیاں دا ڈاڈی، جیہڑا صرف ناں دا ای اڈا سی، اکا دکا ٹانگہ دلیر پور جان لئی ایتھوں لہجہ جامدا سی۔ ہورا ڈے والی گل اوہدے وچ کوئی نہیں سی۔ انج شاموں پہلاں اتھے کچھ بساں تے لہن چڑھن والیاں دی وجہ توں رونق ہو جاندی سی، پر شام دا ہیرا کھنڈیاں ای ایہہ اڈا چار پٹھیرے دی اجاڑ دا اک حصہ بن جامدا سی۔ اوہنوں ایہہ وی دتیا گیا سی پئی اوہ شام توں پہلاں اُپڑ جائے۔ نہیں تے دلیر پور دا کوئی بندہ جیہڑا اوہنوں لین آیا ہووے گا شاموں کچھ اودی اڈیک وچ بیٹھا نہیں رہوے گا۔

اوپنے شاموں پہلاں اپڑن دی کوشش تے کیتی پر بس خراب ہو جان دی وجہ توں چنگی بھلی کوئل ہو گئی تے اوہو گل ہوئی جیہڑا ڈرسی۔ جدوں اوہ دلیر پور جان والی کچی سڑک دے کنڈھے اجاڑا ڈے تے اُتریا، شام دا ہیرا گوڑھا ہو چکیا سی تے اوہ تھے بندہ تے بندے دی ذات سی۔ اوہنے ایہہ راؤ بدر دھیان ماریا تے ہر پاسے ہیرا اتے چپ داراج سی اوہ بڑا پریشان ہو یا۔ ہیرے وچ لکھا ہو یا تے گھٹے نال بھریا ہو یا اٹھ (8) میل دا پندرہن اوہنوں پیدل طے کرنا پینا سی۔ خورے دلیر پور دے نمبر داراں نوں اوہ اخط نہیں سی ملایا یاں خورے اوہ لوک آئے ہون تے اڈیک کے پرت گئے ہون۔

پیدل چلن تے سامان کچن دی اوہنوں پرواہ نہیں سی، جے راہ وچ لٹیاں جان دا ڈرنہ ہوندا۔ اوہنوں دتیا گیا سی پئی ایس علاقے وچ چوریاں تے ڈاکے عام سن تے پاندھیان (راہیاں) نوں لٹ لینا نت دی گل سی راہیاں بساں تے سواریاں دے لٹیاں جان دیاں خبراں اوہ اخبار وچ پڑھدا رہندا سی تے اوہدی سمجھ وچ کچھ نہیں سی آ رہیا پئی اوہ کہہ کرے۔ اوہنے اٹیچی کیس سڑک دے اک پاسے رکھ دتا تے میل برجی نال ڈھولا کے ٹرانسپورٹ توں خبراں سنن لگ پیا۔ خبراں سُن دیاں اوہنوں شہر دیاں بتیاں، جگمگ جگمگ کردے بازار تے گاؤندیاں، گنگناؤندیاں تے دس دیاں گلیاں یاد آئیاں۔ اپنا گھر یاد آیا۔ گھر دے لوکیں یاد آئے۔ اُتے ہوریں شام دی نماز پڑھ کے آگئے ہون گے۔

نومی اوہناں واسطے روٹیاں لیاری ہی ہووے گی۔ حمید سکول داکم کر رہیا ہووے گا۔ فیروہنوں اوہ یاد آگئی۔ آنکھن لگی: ”میں تیرے نال نال آں۔“
 اوہنے آکھیا: ”جا پرت جا۔ میرا پیئڈ اکھوٹا نہ کر۔ تینوں نہیں پتا، میں اندورں اے کچا پٹا آں۔ مینوں اے ہوراگ دی لوڑاے
 تے توں کیوں آگئی ایں۔ پرت کیوں نہیں جاندی“ فیروہنوں ہوٹل تے بیٹھے یاری پٹی یاد آئے۔

مجلس لگی ہووے گی۔ ہوٹل دی میز تے تکے مار مار کے اوہ مزدوراں، کساناں تے محنت کشاں دے مسئلیاں تے گرم گرم بحث کر
 رہے ہون گے۔ کیہ پتا اوہنوں وی یاد کر دے ہون۔ شہر دی آرام والی زندگی چھڈ کے اوہنے پنڈ دے لوکاں دی خدمت دے کم دا جیہڑا عملی
 طور تے قدم چکھیا اے۔ کنڈ کچھ اوہدی تعریف کر دے ہون گے۔ اوہناں دا خیال آؤندیاں ای اوہ خوشی تے وڈیائی دے جذبے نال بس
 پیا۔ فیروہنے سڑک دے کنڈھے دے رکھاں اُتے لکھدے ہوئے آہٹے ویکھے تے اوہنوں انج لگا جوں چڑیاں دے آہٹے نہیں بندیاں
 دیاں وڈیاں وڈیاں کھو پڑیاں لہک رہیاں نیں۔ اوہنے اپنی کھوپڑی نوں ٹوہ کے ویکھیا۔ اوہ اوہدے نال ای سی۔ وڈیائی دے احساس نال
 اوہدی دھون اُچی ہوگئی۔ فیراک سویارہویں (111) میل دی برجی دے آلے دوا لے کھلر یا ہو یا میرا دیکھ کے آپوں آپ نیویں ہوگئی۔
 پنجویں (5) یا چھیویں (6) رات دا جن پھکا پھکا باسا ہس رہیا سی۔ سڑک دے کنڈھیاں تے کالی کٹر، ٹاہلیاں تے آہلیاں
 والے رکھ سہمے کھلو تے سن۔ ڈوڈو آں، پیئڈیاں تے ترڈیاں دیاں رلیاں ملیاں اوازاں چپ دے سنگھ وچ پھس سکیاں سن۔ خورے کوئی
 بس آجائے دلیر پور جان دا کوئی ساتھ لھج جائے۔ سدھر دا اگٹو ٹیٹا چٹک رہیا سی۔ سڑک آجا رات توں ڈردی ماری دھرتی دے سینے نال
 چمڑی ہوئی سی۔ اکاڈگا بساں تے ٹرک گواچی ہوئی سڑک دا کھرا کڑھدے پھر دے سن۔ کسے ٹرک یاں بس دیاں بتیاں دا چانن آتش بازی
 دے چانن وانگوں اُتے ٹر جانداتے میل پتھر دے اک سویاراں دے جے (3) ہندے میل پتھرتوں دکھ ہو کے سڑک دے کنڈھے تے
 کھلو جاندے تے ویکھدیاں ای ویکھدیاں تن نقاب پوش ڈاکوین جاندے، جیہڑے کسے بس نوں لٹن لئی ہتھیار بندھ کے کھلو تے ہون۔
 اک واری اوہدا جی کیتا پتی اوہ کسے وی پاسیوں آؤن تے کسے وی پاسے جاؤن والی بس یاں ٹرک وچ سوار ہو جائے تے سڑک دے نیڑے
 کسے وتی یا پنڈ وچ رات گزار کے اگلے دن دلیر پور چلا جائے۔ پر ایہہ خیال آؤندیاں ای ہوٹل دی میز تے بیٹھے تکے مار مار کے ہتھیاں کر
 دے ہوئے سارے یار تاؤڑیاں مار کے ہتھن لگ پئے۔ اوہناں اوہنوں سمجھیا سی پتی چاننیاں سڑکاں چھڈ کے ہنیریاں گھٹے بھریاں
 راہواں تے ٹرناں بڑی اکھی گل اے۔ اوہناں نے ہو روی کئی طراں دے اندیشیاں دا اظہار کیتا سی۔ پر اوہ گل تے اڑیا رہیا۔ اوہ بناوٹی،
 مشینی تے جھوٹی زندگی دی جھولی وچوں نکل کے کھیتاں تے پھیلیاں وچ سچی تے اصلی زندگی دا مونہہ ویکھنا چاہنداسی تے اپنی ایس سدھرتوں
 پورا کرن لئی وڈی توں وڈی قربانی دے سکداسی۔ اوہ پنڈاں دی دتوں، رہت بہت تے ثقافت توں نیڑیوں ویکھنا، علم دے چانن تے
 دکھ سکھ دی اکوجیہی ونڈ کرنا چاہنداسی ایسے لئی اوہنوں بالغاں دی تعلیم دے سلسلے وچ دلیر پور جان دا موقع ہتھ آیتا تے اوہنے اوہناں دی
 مخالفت دی پر اوہ کیتیاں بغیر ہاں کردتی۔ اوہ تے ایہناں خوش سی پتی اوہدا جی کر داسی سی کہ سارے شہر دا چانن لے کے اڈ کے پنڈ پہنچ
 جائے۔ اوہ پنڈاں بارے بڑیاں اُمیدیاں رکھداسی تے کہانیاں، فلمیں، روایتاں تے لوک تماشیاں والا جالا ہٹا کے پنڈ ورہتل دی گئی تے
 پاک صاف تصویر اپنیاں اکھٹاں نال ویکھنا چاہنداسی۔ اوہ نہیں چاہنداسی شہر تے آرام تے ستائش دا کوئی خیال اوہدا راہ ڈکے یا کسے طراں دا
 خوف یاں دوسرے اوہدے دل یاں دماغ وچ سمائے۔ پر خوف کپڑیاں اُتے جی ڈھونڈ نہیں ہوندا کہ اوہنوں جھاڑ دتا جائے۔ خوف دا جالا ہتھ
 نہیں آؤنداسی اوہنوں ولھیت کے اک پاسے سٹ دتا جائے۔ خوف تے ڈر بندے دے اندراگ دا اے تے فیر نیلی دھار طراں پورے

اک سو یا رھویں (111) میل دی برجی کول کھلوتیاں اوہنے اپنے جُتھے دے چار چُفیرے کھلری ہوئی نیلی دھارنوں اپنے ارادے دی دا تری نال ترنڈیا تے اٹھی کس چک کے دلیر پور جان لئی کچی سڑک تے چل پیا۔

سڑک دے دوہاں پاسے اُچے اُچے شاں شاں کردے رُکھ، بندیاں دیاں کھوپڑیاں ہار کنبہ دے ہوئے آہٹے تے شوکدیاں جھاڑیاں سن۔ مُنچیاں دیاں پانی بھریاں پیلیاں سن۔ ہوا وچ گھٹے تے منجی دی خوشبو تے پیلیاں وچ پانی دی ہواڑ رلی ہوئی سی۔ کدی کدی ہنیرے وچ دُبتے ہوئے پنڈاں توں کنتیاں دے لڑن، جھکاں دے ڈکران تے کھوتیاں دے ہنگن دیاں اوازاں سنیدیاں سن اودہ راہ دے گھٹے اُتے اپنے پیراں دے ٹھپے لاند اہو یا اگانہ دودھ رہیاسی۔ خوف دے بھوتے اوہدے پیراں تھلے آکے مدھولے جارہے سن۔ ہنیرے نال جان چُکھان ہو جان پاروں اوہدے دیکھن دا پتہ نہ ہو گیا سی۔ جے ایس ویلے اجن چیت اوہنوں شہر دیاں جگمگ کردیاں ڈھیر ساریاں بٹیاں دے سامنے لیا کے کھلار دتا جاندا تے چانن نال شیت اوہدیاں اکھتاں پاٹ جاندیاں۔ اوہنوں جگنو تاریاں وانگ تے تارے ہتھ وچ پھڑپھڑیاں مشالاں ہار معلوم ہوندے۔

اچان چک اوہ ٹھہر گیا۔ خوف دی اک لہر آئی تے اوہ اچھ بھئیوں گئی۔ اوہنے دیکھیا پئی کالا سیاہ اک سب چھلی کھلار کے کنڈل ماری بیٹھاسی۔ اُنج تے اوہنے کئی واری سب دیکھے یاں محسوس کیے سن۔ سپاہیاں مداریاں تے آستیاں دے سب کئی واری اوہنوں ایہہ دی چا پیاسی پئی سدا توں کوئی نہ کوئی نکا موناسپ ہر ویلے اوہدے آلے دوالے پھر دار ہیاسی تے کدی کدی اوہنوں اُنج دی چا پیاسی پئی اوہنے ہمیش توں اک دو موٹی سہنی دیاں دونوں دھوتاں دوہاں ہتھاں وچ فیتیاں ہو یاں نیں۔ پر ایہہ سارے کھوپڑیاں وچوں نکلے ہوئے سب تے سپدیاں سن۔ آہنیاں دی جودہ دا کچی داکوڑیاں والا سب دیکھ کے اوہدے لوں کنڈے کھلو گئے۔ اوہ دل ڈاڈھا کر کے اگانہ لنگھ گیا۔ پر خوف اوہدے کچھے کچھے کالا سیاہ ناگ بن کے ٹردا آیا۔ اوہنے مڑ کے تکیا تے اوہدے کچھے ہنیرے تے گھٹے توں اڈ کچھ نہیں سی فیروی اوہنوں اُنج چا پد اسی پئی کوئی کوئی ٹوٹی شے ہنے ہنے اوہدیاں ٹنگاں نوں چڑ جائے گی۔ ایس خوف دے عذاب توں بچن لئی اوہنے پرت کے اچی ساری آکھیا۔

”میں تیرے کولوں نہیں ڈردا۔“

اوہدی اواز نال ای اوہدے ذہن وچ کنڈل مار کے بیٹھا ہو یا خوف گنج لاہ کے ہنیرے دی ٹھڈ وچ لگ گیا تے اے اوہ خوشی، خوف تے جت دے جذبیاں دا مڑھ کاوی نہیں پونجھ سکیا کہ اوہدا کھرا اپدا، گھٹا اڈا اڈا تے لندا اک گھوڑ سوار اوہدے کول آگیا۔

گھوڑ سوار نے اچی ساری کھرو دی اواز نال پُچھیا:

”کیہو ایس؟“

”میں دلیر پور جانا ایں شہروں آیا ہاں۔“

”تیرے کول کیہ کچھ اے؟“

خوف دیاں بھجریاں لہراں آئیاں تے کئی تر کھے تیر وچے اوہدا جُتھے ونھ گئے۔ اوہنے دیکھیا سوار دا اڈھا چہرہ منڈا سے وچ لگیا ہو یا سی نے اوہدے ہتھ وچ بندوق سی۔ اوہنے بولن دی کوشش کیتی پر اواز اوہدے سنگھ وچ پھس گئی۔ اوہنے چھیتی نال گھڑی لای تے بو جھے وچوں نوٹ کڈھ کے آکھیا:

”میرے کول ایہو گچھ اے یاں فیر ایہہ ٹرانسٹراے۔“

”اٹیچی کیس وچ کیاے؟“

”کپڑے تے کتاباں۔“ اوہنے موئی ہوئی اواز وچ جواب دتا۔

”کہہدے ول جانا ایں؟“

”اصل وچ تعلیم یا لغاں دے سلسلے وچ۔“

”چھا چھا۔۔۔۔۔ میں سمجھ گیا۔“ نقاب پوش نے آکھیا تے فیر گھوڑے توں اتر کے اوہدے ول ودھیا۔ ہندوق دی نالی

اوہدے ول سدھی سی۔ خوف نال اوہدیاں لتاں کنہن لگ پیاں۔ نقاب پوش نے اگے ودھ کے اٹیچی کیس پھڑ لیا تے آکھن لگا:

”شیں سوار ہو جاؤ۔ شیں تے ساڈے مائی باپ او۔“

ارشدمیر 6 جون 1932ء نوں لاہور وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد میر عطاء محمد ٹھیکیداری کر دے سن۔ ارشدمیر نے لاہور وچ تعلیم حاصل کیتی۔

1956ء وچ ایل ایل بی دا امتحان پاس کیتا۔ فیر گوجرانوالہ وچ وکالت شروع کر وتی۔ وکالت دے نال نال تصنیف تے تالیف دا شغل وی جاری رکھیا۔ آپ نے اردو تے پنجابی وچ مزاحیہ نظماں تے سنجیدہ تنزوی لکھی۔ پنجابی وچ آپ دے انشائیاں دی کتاب ”چونہیزاں“ بوہت مشہور ہوئی۔ آپ دے کجھ سفر نامے مختلف رسالیاں وچ دی جھاپے چڑھے نیں۔ آپ دا اسلوب نوں لکھ تے شکفتہ اے۔ آپ نے تحریراں وچ اکھاں، محاورے تے روزمرہ خوب ورتے۔ گل گل وچوں مزاح پیدا کر لیتدے سن۔ تے ہر بندے نوں ہساؤن دافن جاندے سن۔ آپ نے 1992ء نوں گوجرانوالہ وچ وفات پائی۔ ”لندن دے ٹیوب ٹیشن“ آپ دا دلچسپ سفر نامہ اے۔ جیہڑا رسالہ ”پنجابی ادب“ وچ چھپ چکیا اے۔

لندن دے ٹیوب ٹیشن

لندن دی انڈر گراؤنڈ ریل نوں عام لوک ”ٹیوب“ آکھدے نیں۔ ٹیوب نوں آسان ڈٹھاتے بھانویں پچھلے ورہے ای اے پراسیں ایہدے جانو ڈھیر پرانے ساں۔ دوجی وڈی جنگ چھڑن توں کجھ پہلوں میرا اک بھینیواں اولایت پڑھن لئی گیا۔ جدوں جنگ دی ہیری جھل پئی تے فیر ساڈے سارے انگاں ساکاں دی خانیوں گئی۔ اودوں حالی رت نے چٹیاں نہیں سی پھڑی تے خون دیاں رشتیاں اُتے جان دارن توں وی دریغ نہیں سی کیتا جاندا۔ ایس لئی میرے بھینیویں بارے ہر کوئی پریشان سی۔ اوس زمانے وچ ٹیلیفون رانی کیناں دے وی گھر نیں سی ہوندا۔ ایس لئی وگا تگ تے ڈبائے خطاں تے تاراں دی لام دوڑی ضرور لائی گئی، جیہدے جواب وچ اک مڑیا ٹویا پوسٹ کارڈ زلدا اٹھلدا آیا تے فیر جیناں دے ساہ وچ ساہ آیا۔ میرے بھینیویں، عامر نے لکھیا سی:

”جرمن فل تیاریاں وچ نیں۔ جدوں وی لندن بمباں دایندہ دسیا جندا اے۔ اوس سے لگدا اے جویں جہاز نے بوہڑ واگلوں گوزھی چھاں کر وتی اے پر حالی ٹیکر جرمن پوراٹل لا کے وی انگریز دا کجھ وگا نہیں سکيا۔ کیوں جے لندن دے وسنیک خطرے دا گھٹھو وجدیاں سارایں نیزے تیزے دے ٹیوب ٹیشناں تے جا بچدے نیں۔ ایہناں ٹیشناں تے ہر شے مل جاندی اے تے بھانویں کوئی کتاں چرنگاں چاہے۔ محمدی بستر اوچھا کے ہتھ مار کے نک وی سکدا اے تے جدوں خطرہ مل جاند اے تے فیر ایہناں گھرنیاں وچوں پال راہیں بڑے ڈسپلن نال نکل کے اپنے کماں کا جاں وچ زبھ جاندے نیں۔

اوس ویلے تے خیر ایہہ گل سمجھ نہ آئی پر جدوں دوجی وڈی جنگ دا رولا گولا منکاتے اودوں ایہہ وی پڑھن سنن وچ آیا کہ انگریزاں دے جنگ جٹن وچ لندن دے ٹیوب ٹیشناں دا وی چنگا بھلا ہتھ اے۔

ایہہ تے ایہیوں وچکار گل آ گئی اے۔ کہن دا مطلب ایہہ سی پئی جدوں پچھلے ورہے اللہ نے لندن داسر بندھ بنایا تے ٹیوب ٹیشن ویکھن دی سہ ہرنویں سریوں من وچ جاگ پئی۔ میرا جی ہر ویلے ٹیوب ویکھن تے اوہدے راہیں سیر سپاٹے لئی اڈا رہندا سی، ایس لئی جدوں میں پہلی واری ٹیوب ویکھی تے حیران رہ گیا۔ واقعی اک نواں عجوبہ سی۔ میرے بھینیویں عامر نے آکھیا ”ماسے ہو ریں جے کفرانس دی ربز

دے پینے والی تے امریکہ دی نویں ڈھنگ دی ٹیوب دیکھ لین تے فیر خورے منجی بسترے ای او تھے ڈاھ بہن گے۔“

جدوں مینوں ایس گل دا چٹا لگا، میں عامر نوں گوڈے مڈھ بہا کے دُسیا کہ جدوں میں نگا جھپا ہوند اسال تیرے داد کے پنڈ وڈا لے سندھواں توں اک منڈا جہانا گھر دے کم کاج لئی منگوایا سی۔ جیہڑا روز دیہاڑے ساڈے گھروں گڈی وکھن لئی گکھ کر جاندا سی۔ اک دن میں اوہدا اچھا کیجا۔ اوہ ریل دی پٹری نوں ہٹر ہٹر ویکھد اجارہیاسی۔ فیر جدوں گڈی آئی تے اوہدیاں داچھاں وچوں ڈکھ ڈکھ باسیا وگدا سی۔ گڈی لکھ گئی تے اوہنوں خرچن لئی جیہڑا پیسہ ملایا ہو یا سی اوہنے اوہ لین توں چکیا۔ اوہ چنگا بھلا ٹھپا بن گیا ہو یا سی۔ اوس پیسے تے جارج ششم دی تصویر ہوندی سی۔ میں جہانے دی تلاش لئی تے اوہدے بوجھے وچ اکیہو جھپے کئی ٹھپے سن، جیہڑے اوہ مینوں بڑے مان نال وکھا رہیاسی۔ میں گھر آ کے دُسیا تے اوس غریب نوں جنگلی بھلی بھینٹی لگی۔

پرانج میں جدوں کسے ٹیوب نیشن تے آؤنا تے جاناں ہاں، میرا جی کروا اے جہانا میرے کول ہووے تے اوہدے سامنے ایس جرم دا اقرار کراں جے واقعی لکھدی گڈی نوں پہلی وار دیکھ کے میرے جذبے دی اوہدے نال زلدے ملدے نہیں۔ تے پتر جتھوں تیک تہاڈیاں کاراں دا تعلق اے اوہ تے ساڈے کول وی ہر ویلے ہتھ ٹھو کے لئی ہے ای نہیں۔ پاکستان وچ کاراں دی کوئی تھوڑ نہیں۔

ہر مالدار سامی، فراڈیا، ہلیکیا، سنگھر، ایجنٹوں تیک کہ کسے داپو تازہ تازہ مویا ہووے یا انعامی بانڈ نکل آوے، اوہ سبھ توں پہلاں پرانے رینساں وانگر ہاتھی دی تھان بوجھے اگے کارای لیا کے کھلاردا اے۔ پاکستان ہن گروں جہاں مال اسال کاراں دی خرید اُبتے بکریاں کیتا اے، جے کرکسے ڈھنگ دے کم اُتے خرچ کر دے تے ہن سانوں نئے خیراں سن۔

پراسیس ایہہ کار دے حوالے نال کیہہ بیکار دیاں گھاس چھوہ بیٹھے آں۔ گل کتھ تے ٹیوب رانی دی مورہی سی۔ جیہڑوں اپنے اڈے یعنی ٹیوب نیشن تے چلے دیاں وکھ کے انگریزاں دی مہاشادی تے پیرکار گیری اُتے دلوں ایمان لیاؤنا پے جاندا اے۔ کیوں جے گڈیاں تے ساڈیاں ریل کاراں نال ای رلدیاں ملدیاں نہیں۔ ایویں دو (2) ترے (3) ڈبے دھیک لادیندے نہیں یاں فیر ایہناں دے بوجھے آؤ تیک نہیں، جیہڑے سواریاں لاہ کے اپنے آپ بند ہو جان دے نہیں تے ہر نیشن تے خود بخود کھل کے اندر لیاں سواریاں نوں بئے فور کے باہر دیاں نوں ”جی آیاں نوں“ کہندے نہیں۔ ایہناں ٹیوباں داسارا سسٹم کمپیوٹرائزڈ اے۔ پر مجال اے کدی بھیدی آں وانگر اُبتے سامنے نگر لگی ہووے۔ البتہ کدی کدھار گنسل دا ہلکے کھاکھا جان وجھوں پچھلی ٹیوب اگلی جاندی ہوئی ٹیوب نال گھیر جاندی اے۔ پر اپنی غلطی نوں وی اگلے نہیں سمجھدے تے اخباراں توں لے کے ٹی وی تیک کا کورولا پے جاندا اے۔

ایہہ ٹیوباں بڑی شان نال بجلی راہیں چلے دیاں نہیں پر اصلی تے وچلی مان یوگ گل ایہہ نہیں، اوہ تے ایہہ وے کہ ایہناں نوں بھیمیری وانگوں چلایا جاندا اے۔ ایس اتھے کسے سرکس یا نمائش وچ کسے جوان نوں موٹر سائیکل موت دے کھوہ وچ چلاؤندیاں وکھ لینے تے عیش عیش کر اُٹھنے آں۔ ایہہ منظر وکھ کے تے بالاں دے لوں کنڈے کھلو جان دے نہیں پر دھن ایہناں ولایتی صاحبان وانگر اے جیہناں کئی کئی موت دے کھوہاں جنی ڈونگھیا کی وچ جا کہ ایہہ ٹیوباں ٹھیکل ماریاں نہیں۔ مثال دے طور تے پکا ڈی ڈائٹیشن کوئی ساڈھے چار سو فٹ پٹھاں تیکر پکڑا گیا ہو یا اے۔ فیر کجھ تھانواں توں دریائے ہیرتوں وی تھلیوں ٹیوب نوں لے جا کے اپنی پیرکار گیری دے جھنڈے گڈ دے ہوئے نہیں۔ ایہوں ای نہیں سگوں ٹیوب میٹھناں تے دوآئی آؤن جان والے مسافراں لئی بجلی نال چلن والیاں لوہے دیاں پوڑیاں (ایکسلرٹر) پٹیاں پٹکر کڈ دھیاں دسدیاں نہیں۔ لفظاں وی بندے تے سامان ڈھونڈا کم کر دیاں نہیں۔ ایس توں اڈعام پوڑیاں لم سٹے راہ (Sub Way) مسافراں نوں بے دارہ وکھاؤندے نہیں۔ کمال ایہہ وے پئی تہانوں ٹھنڈی تے نرو کی ہوادے بکے نال نال

ٹردے پھر دے، آؤندے جاندے ون سوتیاں لپٹاں تے طراں طراں دی خوشبو آں والورا ای نہیں آؤند اگسوں کئی واری کوئی زبانی اچن چیت نکرا کے سوری (Sorry) دی آکھ جاندی اے۔ فیر کئی تھانواں تے ہوا دایہناں کوزرتے تھکا ہوند اے کہ وال بھانویں کیہوے لوشن یا کریم نال تھاس سر نکائے پھبائے ہون۔ ایویں نکھل پلہر جاندے نیں۔ حیرانگی دی گل ایہہ دے پئی ایہناں ٹیشٹاں تے پورا عملہ اپنیاں پھرتیاں دکھاؤندا جا پدا اے۔ تئیں نکٹ لے دی لوو، بھل بلنگیجھے چینگنگ ندوی کرن، آکے نکٹ بیریر تھانوں ڈکا پالین گے۔ نکٹ او تھے لگی مشین وچ پاؤ تے فٹ جان دارا کھول دین گے۔ نکٹ وصولن والے وی بڑے کانٹے نیں۔ چو کھے افریقی نیں۔ نانویاں نانویاں زباناں وی نظریں پے جاندیاں نیں۔ ٹکھاں دی اگر ای داکرٹاں خاص خیال رکھیا جاند اے ایہہ اتھوڑا بوہت پتا تے ہے ای سی پر صبح چانن اوس دیہاڑے ہو یا جدوں گرین وڈیشن تے آگ لگ گئی۔ دیکھدے ای دیکھدے چنگی بھلی مھسوڑی پے گئی۔ لوک وگا تگ مچھن لگ پئے۔ تاں بے چھتتی توں چھتتی پانگھاں پٹ کے بنے نکلن، پروتھے نکٹ کلکٹراں تے انسکپٹراں اپنی آئی تے آکے ٹکھاں دی مچھہ گچھ شروع کر دیتی جیہدے پاروں بڑا احتجاج ہو یا، حکومت سیانی اے۔ اوہنے ای ہتھیار سٹ دتے۔ کتے گل داگلا بن ای نہ بن جائے۔

اگلیاں ریمچھ لاہ کے ٹوب ٹیشن بنائے ہوئے نیں۔ فیر ایہناں دے پلیٹ فارم وی دوہہ (2) توں لے کے باراں (12) تیک ہین۔ وگلی لئی لیور پول ٹیشن جیہہ لندن وچ اے۔ اوہدے درجن کو پلیٹ فارم نیں۔ ایہہ اوہ پاسا اے جیہدی دوجی لام وچ بڑی تباہی تے بربادی ہوئی سی۔ حالی تیکر اسجھے کئی عمارتوں مڑیاں بلیاں تے ٹڈیاں بھجیاں دکھائی دیندیاں نیں۔

ایہناں پلیٹ فارماں تے گڈیاں دے کراس وی عام ہوندے نیں۔ گڈیاں آؤندیاں جاندیاں نیں، پر مجال اے کدھرے تہانوں گندگی ناں دی کوئی شے دکھائی دے جاوے۔ ایس لئی ہر شے کھاپی کے ڈبے وچوں بنے وگاہ نہیں مار دے۔ سگوں روڈی دی ٹوکری (Dust Bin) وچ سٹن دا آہر کر دے نیں۔ تھان تھان بالاں لئی کنفیکشنری مشیناں فٹ نیں جیہناں وچ بال گچھ پینیاں پا کے پسندیاں چیزاں کڈھ کے کھان ول جٹ پیندے نیں۔

پلیٹ فارماں اُتے ون سوتیاں کپنیاں دے اشتہار وی کندھاں اُتے لکھتاں راہیں یا سائن بورڈاں تے بڑے پھبا ویں سٹائل وچ نظریں پیندے نیں۔ وگلی لئی اک سیر سپائے کران والی کمپنی دا اشتہار سی۔ ”ایتوار (جھٹی والا دیہاڑا) نوں گھر بیٹھے رہنا گناہ دے برابر اے۔ ایس لئی بنے نکل کے اللہ دیاں قدرتاں دا تماشا دیکھو۔“

اشتہاراں دا پراگا گڈی دے اندر وی مُخو مُفتی مل جاند اے۔ او تھے لوکاں دے واسا ڈے والا حال تھوڑا اے۔ اوہ گھڑی پل وی ضائع نہیں کر دے سگوں ایہناں اشتہاراں نوں بڑی فہم لاکے پڑھدے نیں یاں فیر گڈی دے روٹ نوں جیہہ اہر ڈبے وچ بڑے سچے تے سوہنے انداز وچ نقشہ بنا کے ظاہر کیتا گیا ہوند اے بڑے گوہ نال پڑھدے نیں۔

اک ہور نوٹنگی گل اے پئی ہر روٹ تے کئی کئی قسماں دیاں ٹیوباں چلدیاں نیں۔ ایہناں دی شناخت ڈہیاں دے رنگاں تے لیکاں توں آسانی نال ہو جاندی اے۔ ایہہ گنتی وچ حسابی فارمولے مطابق اک اک تے دو یا راں نہیں بلکہ سچی سچی دیاں یا راں نیں۔ جیہناں دیاں بڑیاں بہاراں نیں۔ ایہناں لائناں وچوں پکا ڈلی لائن نیلے رنگ، سنٹرل لائن لال رنگ۔ سرکلر لائن پیلا، ڈسٹرکٹ لائن سبز۔ وکٹوریہ فیروزی رنگ دی اے۔ ایہہ ٹیوباں تیز وی چلدیاں نیں پر ڈھوڑاں نہیں پندیاں۔ پکا ڈلی میل دیاں گڈیاں اسی (80) کلومیٹر تے ڈسٹرکٹ و انگر دیاں گڈیاں دی کوئی اٹے سٹے چالیہ (40) کلومیٹر فی گھنٹہ رفتار ہوندی اے۔ رفتار دی گل تے خیر کوئی اچرج نہیں۔ اصل

مسئلہ تے اوس بھارودا اے جیہڑا پہلی وار لیدے ہوئے لیدے تھلے اپنی ڈنگھائی وچ ٹیوب نوں چلہ یاں ویکھ کے حیران رہ جاندا اے اے پڑھیا لکھیا بندہ تے ڈبے وچ اُلکے ہوئے نقشے یاں ٹیوب بارے چھاپے چڑھے کتابچے راہیں تھوہ ٹکانے تے اُپڑ جاندا اے، پر پڑھنے اُن پڑھ وی دوہہ (2) چونہ (4) پھیریاں نال ای چنگے بھلے کانے ہو جاندا اے نیں۔ ایہناں ٹیوباں وچ ہر کوئی حال مست وکھائی دیندا اے حد ایہہ دے پئی اخبار یا کتاب وی اپنی خرید کے پڑھن گے۔ مجال اے ساڈے واکر کوئی کسے دوجے اخبار یا مکتوب کتاب پڑھے۔ فیر اخبار پڑھن والیاں دا ذوق وی دکھرا وکھرا ہوندا اے تے تسمیں ایوں اکتونظر نال ای جان لیدے اوہ کے بندہ کھوتی پارٹی داسما جی اے یاں مخالف دھڑے نال تعلق رکھدا اے۔

انگریزاں نوں ہساڈ ناتے خیر بڑا اوکھاتے کوکڑا کم اے۔ اوہ تے اک دوجے نال کوئی گل وی نہیں کردے (خورے چنگے ہوندا یاں ایہناں دے تندوے ای نہیں کٹوائے جاندا) یاں کچھ پڑھدے ہون گے یاں فیر چپ چاپ رہن گے۔ ایہناں ٹیوباں وچ کوئی فرنٹ سیٹ نہیں ہوندا تے نہ ای سامان رکھن لئی کوئی بندوبست کیتا گیا ہوندا اے۔ نکلاں دی وی درجہ بندی نہیں کیتی گئی۔ اک مثل دے ای ٹکٹ ملدے نیں۔ سویرے دس (10) بجے توں شام چار (4) بجے تیکر چھٹی والے دیہاڑے نکلاں وچ چنگی بھلی چھوٹ وتی جاندی اے۔ ریٹرن تے سیزنل نکلاں دا وی رواج اے۔

بڈھے ٹھیرے تے معذوراں نوں ”بارو“ توں پتاں تے ٹیوباں دے مفت ٹکٹ بنوا کے دتے جاندے نیں۔ ایہہ ”بارو“ ساڈی میونسپلٹی ورگا ادارہ اے۔ معذوراں، بیماراں تے وڈیری عمر دے بندیاں لئی خاص سیٹاں ہر ڈبے وچ ہوندا یاں نیں تے جے کوئی زنانی یا ماڈ کو سواری آجائے تے ٹرانٹ اوس توں سیٹ دے وتی جاندی اے۔

ٹیوب عام طور تے خراب نہیں ہوندا تے جے ایہو جیہا گیر چل جائے تے مٹاں سکھناں وچ دوجی ٹیوب آکے او سے ٹکٹ تے سوار یاں چک لیدے اے۔ اک واری اک ٹیوب ٹیشن تے ساڈی گڈی کھلو گئی۔ اسان سمجھیا پئی بھانویں گڈاں دا ہتھ ویلا آ گیا اے۔ بھانویں اتھے ای کھلوتیاں ساری دیہاڑی گل ہو جائے۔ حالی ایہناں دلیلاں وچ ای ساں جے دوجی ٹیوب دے آؤن دا اعلان ہو گیا تے اسیں کچھ چمکروں اپنی منزل تے جا پڑے۔

لندن ٹیوب ٹیشن دا مذہب آج توں کوئی چوراسی (84) ورہے پہلوں بجھاسی۔ اوہ ملکہ وکٹوریہ دا دور سی۔ اوس سے ٹیوب دے تیراں ٹیشن سن، جیہڑے ہن ودھدے ودھدے دو سو پچھتر (275) ہو گئے نیں۔ کچھ چمکھلاں، ہتھیر وھوئی اڈے دا ٹیشن وی بن گیا اے۔ جیہدے نال دو جے ملکاں دے مسافراں نوں وی فائدہ ہو گیا اے۔

ٹیوب دا کرایہ، برٹش ریل، بساں تے ٹیکسیاں نالوں ڈھیر گھٹ اے۔ تسمیں جے دو چار ٹیشن نوں ہتھ لاؤ تے تنناں (3) چونہ (4) پونڈاں دا سنگھٹا ہو جاندا اے۔ کہندے نیں شروع شروع وچ نرا پراڈو پینی ڈاکٹ رکھیا گیا سی جیہدے نال بھانویں اک تے بھانویں سارے ٹیشن دا پھیرا نوں والا آؤ پر ہن گھرنوں سیانیاں ہو کے کلومیٹر دے حساب نال اگر ایہی کردے نیں۔ ایہناں ٹیوب ٹیشن پادوں ویکھیا جائے تے سارا لندن ای اللہ توکل کھلوتا ہو یا اے، کیوں جے تھلیوں پورا لندن ایہدے کنٹرول تے قبضہ وچ اے۔ اٹھلے حصہ تے ایویں مدھانی دا چھڑا ای رہ گیا اے پر اُنچ ایہہ انڈر گراؤنڈ ٹیوب تعمیر سودے دی و تجارتن اے، نہیں تے انڈر گراؤنڈ سرگرمیاں ساری دنیا وچ جیہڑے چن چاڑھ رہیاں نیں اوہ کسے کوں لگی چھپی گل تھوڑی اے۔

پروفیسر محمد اسلم

پروفیسر محمد اسلم 28 نومبر 1932ء کو پھلو شلع جالندھر (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ ایم اے (تاریخ) تک تعلیم لاہور وچ حاصل کیتی۔ ڈھم یونیورسٹی انگلینڈ توں علوم اسلامیہ تے عربی وچ بی اے آئرز کیتا۔ مائچسٹر یونیورسٹی توں ایم اے فارسی کیتا۔ کیمبرج یونیورسٹی توں مشرقی علوم وچ ایم اے دی ڈگری لی۔ 1967ء وچ پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ تاریخ نال منسلک ہوئے۔ برصغیر ہندو پاکستان دی تاریخ بارے کئی کتاباں تے تحقیقی مقالے لکھ چکے نیں۔ پرانی تحریراں توں تاریخی کھوج لان دے ماہر سن۔ پنجابی وچ بوہت گھٹ لکھیا اے، پر جو لکھیا اے معیاری لکھیا اے، زبان وچ روانی تے رس اے، تھوڑے لفظاں وچ وڈی گل موثر طریقے نال کرن دا گرجان دے سن، آپ نے لاہور وچ وفات پائی۔

رائے احمد خاں کھرل شہید

انگریزاں نے 1849ء وچ پنجاب اُتے قبضہ کیتا۔ پنجاب اُتے انگریزاں واقعہ ہوندا یاں ای مسلماناں اُتے ظلم دے پہاڑ ٹٹن لگ پئے۔ بے گناہ لوکاں نوں ذرا جتنی گل پاروں قید تے پھانسی درگیاں سزاواں ملن لگ پئیاں۔ موقعے توں فائدہ اٹھا کے انگریز پادری لوکاں نوں عیسائی بنان لگ پئے۔ انگریزاں مقامی صنعتاں نوں تباہ کر کے سارا مال انگلستان دے کارخانیاں وچ گھلنا شروع کر دتا۔ ایہدے نتیجے وچ انتھوں دے لوک معاشی بد حالی دا شکار ہو کے رہ گئے۔ اوہد میرٹھ چھاؤنی وچ مقامی سپاہیاں نوں گاں تے غوردی چربی والے کا توں چلان توں انکاری ہون پاروں قید کر دتا گیا۔ ایہہ قیدی سپاہی انگریز دی نابری کردیاں ہو یاں جنیل دی دیواراں توڑ کے دٹی جا پڑے تے بہادر شاہ ظفر نوں اپنا بادشاہ بنا کے جنگ آزادی دا اعلان کر دتا۔ میرٹھ چھاؤنی دے حالات ویکھ کے انگریز حکومت نے پنجاب وچ انبالہ، فیروز پور، لدھیانہ، سیالکوٹ، لاہور، ملتان تے گوگیرہ دیاں چھاؤنیاں وچ مقامی سپاہیاں کولوں وی ہتھیار رکھوائے تے کئی بے گناہ سادھوستاں نوں شک پاروں پھاہے لا دتا گیا۔

اوس سے ہندوستان دا دار الحکومت کلکتہ سی، جدوں کہ دٹی، آگرہ تے اودھ آزادی دی جنگ لڑن والیاں دے وڈے مرکز سن۔ ایس لئی کلکتہ دا پورے ملک نال رابطہ ٹٹ گیا۔ پنجاب تے سرحد وچ رہن والے انگریزاں دا کلکتہ تے لندن نال رابطہ صرف کراچی دے ذریعے رہ گیا۔ انگریزاں دی کوشش سی کہ پنجاب تے سندھ وچ امن رہوے۔ تاں جے جرنیلی سڑک رسد تے فوجاں دے آن جان لئی کھلی رہوے۔ ایہہ خدمت پٹیلہ ناہید فرید کوٹ تے کپورتھلہ دے سکھ راجیاں نے اپنے ذمے لے لئی۔

ایہناں دنوں وچ سامی وال دی بجائے گوگیرہ ضلع دا صدر مقام سی۔ ایس علاقے دے لوک انگریز دیاں پالیسیاں نال پہلے ای نفرت کر دے سن۔ جدوں انگریز حکومت نے گوگیرہ چھاؤنی دے مقامی سپاہیاں کولوں ہتھیار واپس لئے تے ایہدے نال اوہناں دے دلاں وچ وی انگریز دے خلاف نفرت پیدا ہو گئی۔ ایہہ گرمیاں دا موسم سی۔ کراچی توں جہاز فوج تے اسلحہ وغیرہ لے کے دریاواں راہیں پنجاب دے وڈے وڈے شہراں تک جاندے سن۔ اوس ویلے کجھ جہاز ملتان دے لاگے موجود سن تے کجھ راوی دے ذریعے چیچہ وطنی ول دی گھلے گئے۔

ایہناں ای دنوں وچ علاقہ گوگیرہ وچ رائے احمد خاں کھرل وی جی داری دے جھنڈے لہرا دے سن۔ اوہ ضلع گوگیرہ دے اک

پنڈ جھامرہ دے وسٹیک سن۔ اوہناں کئی عمر وچ ای تلوار تے نیزہ چلانا سکھ لیا سی۔ ودھی نسل دے گھوڑے پالنا اوہناں دی شغل سی۔ اوہناں دی اک گھوڑی دانان "مورنی" سی جیہڑی اپنی دکھ، ڈیل ڈول تے پھرتی پاروں مشہور سی۔ جدوں رائے احمد کھرل اوہنوں نساندے تے وڈے توں وڈا گھوڑا سوار اوہدا مقابلہ نہیں سی کر سکدا۔ رائے احمد خاں اک بہادر محب وطن انسان سن۔ اوہناں وادل دیس تے دیس واسیاں دی محبت نال دھڑکدا سی۔ اوہ انگریز نوں غاصب تے ظالم سمجھدے سن۔ انگریزاں کئی وار اپنے کارندیاں دے ذریعے اوہناں نوں اپنے نال ملان دی کوشش کیتی پر اوہ اپنے ضمیر دا سودا کرن تے راضی نہ ہوئے۔

1857ء وچ انگریزاں دے خلاف جنگ دا فتارہ وجدیاں ای احمد خاں کھرل دے دل وچ انگریز دے خلاف لگیاں چنگاریاں لاٹاں بن گئیاں۔ ایس عرصے وچ انگریزاں نے بغیر کسے وجہ دے جو یہ قبیلے دے بوہت سارے لوکاں نوں گوگیرہ جیل وچ ڈک دتا۔ زنانیاں تے بالائیں تے ظلم کیے، رائے احمد خاں کھرل نوں خبر ملی تے اوہ ڈپٹی کمشنر کول گئے تے قیدیاں دی رہائی دا مطالبہ کیا۔ اوس آکھیا پئی اوہناں مالیہ ادائیگیں نہیں کیئا ایس لئی اوہناں نوں پھڑیا گیا اے۔ رائے احمد خاں کھرل ہوراں دو نوک لفظاں وچ آکھیا پئی اوہناں دے ذمے کوئی مالیہ نہیں تے نہ ای ہور کوئی سرکاری رقم اے۔ اوہناں نوں چھڈ دیو نہیں تے حالات ہور خراب ہو جان گئے۔ ڈپٹی کمشنر نے حالات دا اندازہ لا کے کچھ قیدیاں نوں چھڈ دتا۔ اے دی کچھ قیدی جیل وچ سن۔ رائے احمد کھرل جان تلی اُتے دھر کے جیل دے اندر گئے۔ قیدیاں نوں کھان پین دا سامان دتا تے نالے اوہناں نوں مشورہ دتا پئی اوہ موقع ملدیاں جیل توں باہر آؤن دی کوشش کرن۔ 26 جولائی 1857ء نوں قیدیاں نے جیل دی کندھ توڑ کے باہر نکلن دی کوشش کیتی تے جیل دے محافظاں نے اوہناں اُتے گولی چلا دی۔ قیدی پہلوں ای اچھی صورت حال دا مقابلہ کرن لئی تیار سن۔ ایس لئی اوہ دی محافظاں اُتے ٹپے۔ ایس موقع تے اکونجا (51) بندے مرے یاں زخمی ہوئے۔ انگریزاں ایس واقعے دا ذمہ دار رائے احمد خاں کھرل نوں قرار دتا تے اوہناں نوں گرفتار کرن دے بہانے لوکاں اُتے ظلم توڑنے شروع کر دتے۔ رائے احمد خاں کھرل کولوں لوکاں دی ایہہ حالت نہ دیکھی گئی۔ اوہ آپ ای ڈپٹی کمشنر دے سامنے پیش ہو گئے تے ایس طراں اوہناں نوں جیل بھیج دتا گیا۔ لوکی اپنے محبوب لیڈروں چھڈ لئی کفن مرتے، ننھ کے سڑکاں اُتے آ گئے۔ لوکاں دا جوش و کچھ کے ڈپٹی کمشنر نے رائے احمد خاں کھرل نوں رہا کر دتا۔

16 ستمبر 1857ء نوں رائے احمد خاں کھرل ہوراں گوگیرہ تے جھنگ دے ضلعیاں وچ کھرل، دبو، کاٹھیے، ترہانے، ہرل، بگھیلے، فھیانے، جنجوعے، نول، لک تے جو یہ قبیلیاں دے سرداراں نوں کمالیہ وچ اکٹھا کیئا تے انگریزاں دی غلامی توں آزاد ہون لئی مل جل کے کوشش کرن دا نچھا دتا۔ سارے سرداراں رائے احمد خاں کھرل نوں اپنا سردار من کے انگریزاں دے خلاف جہاد دا اعلان کر دتا۔ انگریزاں دا اک مخبر سر فرزاں خاں کھرل راتوں رات گوگیرہ اپڑیا تے اوس نے سارا بھیئت انگریز کپتان الفنسٹن نوں جادیا۔ نتیجہ ایہہ ہویا پئی اک انگریز افسر برکلے رائے احمد خاں کھرل ہوراں نوں گرفتار کرن لئی جھامرے اپڑیا۔ پر اوہ راویوں پار لنگھ گئے۔ برکلے نے جھامرے دے کئی بندے قید کر لئے۔ پنڈ نوں آگ لوادتی۔ ایہدے جواب وچ آزادی دے مجاہداں نے رائے احمد خاں کھرل دی قیادت وچ موضع اکبر اُتے قبضہ کر کے گوگیرہ اُتے حملہ کرن دا منصوبہ بنایا۔ پر مخبری ہون پاروں ایہہ منصوبہ توڑ نہ چڑھ سکیا۔ مجاہداں فتح پور جامور پے لائے تے 20 ستمبر 1857ء نوں اوٹھے انگریزاں دے چھکے چھڑا دتے۔ اگلے دن (21) ستمبر نوں پنڈ مٹکوری دے لاگے سر توڑ مقابلہ ہویا۔ رائے احمد خاں کھرل مرتے کفن ننھ کے میدان وچ آئے۔ مجاہداں کول تلواراں، برچھیاں، توڑے دار بند و قاتاں تے لاشیاں

سن۔ پر انگریزاں کول نویں توں نواں اسلحہ سی۔ ایس دے باوجود اوہ گھبرائے ہوئے سن۔ جنگ جاری سی تے عصر دی نماز دا ویلا ہو گیا۔ رائے احمد خاں کھرل نماز پڑھن لگے تے انگریزاں اوہناں اُتے گولیاں داہینہ برسا دتا۔ اک گولی سدھی سینے وچ لگی تے اوہ شہید ہو گئے۔ انگریزاں اوہناں داسر کٹ کے گوگیرہ جیل دی کندھ اُتے لٹکا دتا۔ دھڑ اوہناں دے ساتھی جھامرے لے گئے۔ راتوں رات اوہناں دا اک وفادار ساتھی اپنی جان قلی تے رکھ کے جیل دی کندھ تے چڑھیا تے اوہناں داسر لاہ کے جھامرے لے گیا جتھے اوہنوں دھڑ دے نال جوڑ کے بڑے احترام نال دفن کیتا گیا۔

رائے احمد خاں کھرل دے بعد میر بہاول قتیانہ نے قیادت سنبھالی۔ اوہناں برکھلے تے اوہناں دے کئی ساتھی قتل کر کے اپنے بہادر سردار دی تحریک نوں آگے ودھایا۔

”پنجاب غدر رپورٹ“ وچ انگریزاں نے ایس گل دا اعتراف کیتا اے پئی جے رائے احمد خاں کھرل کامیاب ہو جاندا تے گوگیرہ توں ملتان توڑی پورا علاقہ انگریزاں دے ہتھوں نکل جاندا تے کراچی نال اوہناں دا رابطہ ختم ہو جانا سی، تے جے انج ہو جاندا تے فیراوہ پورے پنجاب وچوں نکل جاندا۔

برکھلے دی موت تے رائے احمد خاں کھرل دی بہادری دے ڈھولے آج وی گوگیرہ دے علاقے وچ گائے جاندے نیں۔ رائے احمد خاں کھرل آپ تے شہید ہو گئے پر اپنے پیچھے آن والیاں نسلان لئی بہادری تے دیس پیار دی روشن مثال چھڈ گئے۔ سچی گل تے ایہہ دے آج ایس ایہو جیسے محب وطن بہادراں دیاں قربانیاں دے صدقے آزادی دی زندگی گزار رہے آں۔

عبدالمجید سالک

عبدالمجید سالک 13 دسمبر 1894ء نوں بنالہ ضلع گورداسپور (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد داناں غلام قادری۔ پہلی تعلیم بنالہ تے پنٹھا کوٹ وچ حاصل کیتی۔ 1911ء وچ پنٹھا کوٹ توں رسالہ ”فانوس خیال“ جاری کیتا۔ لاہور وچوں نکلن والے رسالہ ”پہلو اڑی“ تے تہذیب نسواں“ دے ایڈیٹر تے معاون ایڈیٹر رہے۔ 1927ء وچ ”زمیندار“ اخبار چھڈ کے مولانا غلام رسول مہر نال رل کے اخبار ”انقلاب“ کڈھیا۔ 1951ء وچ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نال مل کے رسالہ ”پنجابی شروع کیتا۔ غزلاں، نظماں تے مضمون لکھے جیہڑے ”پنجابی ادب تے سالک“ دے ناں نال کتابی صورت وچ چھپ چکے نیں۔ ”کپاہ وچ“ انشائیہ وی ایسے کتاب وچوں لیا گیا اے۔ سالک صاحب دی وفات 1959ء وچ ہوئی۔ سالک صاحب دا شمار اوہناں لکھاریاں وچ ہوند اے جیہناں دیاں کوششاں نال پنجابی آج آپے درجے تے اپڑ گئی اے۔ آپ دی تحریر وچ کشنگی تے روانی اے۔ آپ سادہ تے دلچسپ پنجابی زبان لکھدے سن۔

کپاہ وچ

بیماری دا کوئی آنت نہیں۔ رنگ رنگ دیاں بیماریاں بندے نال لگیاں ہو یاں نیں۔ اک بڑی عجیب بیماری اے پئی آدمی رات ویلے سٹکا ہو یا اٹھ کے چلن پھرن لگدا اے۔ ڈاکٹر حکیم سارے ایس گل نوں من دے نیں پئی اوہ سچی سٹکا ہو یا ہوندا اے۔ اوہنوں ہوش کوئی نہیں ہوندی۔ پراسیدہ بڑی اچنبہ دی گل اے پئی اوہ آدمی نہ ڈگدا اے، نہ کسے شے نال ٹھوکر کھاند اے۔ کئی واری لوکاں نے دیکھیا پئی ایس مرض دا بیمار کوٹھے دے بنیرے آتے سدھا لگا جاندا اے۔ بجال اے اوہدا قدم دی آہرا باہرا پئے تے اوہ کوٹھے دے آتے یاں اوس تھاں توں بٹھاں ڈھیر پئے۔ جے اوہ جاگدا ہوندا تے گدی اوس بنیرے آتے ایس طراں بے دھڑک نہ ٹر سکدا۔

ولایت وچ ایس مرض دے بیمار بوہت ہینگے نیں۔ رسالیاں، اخباراں وچ اوہناں دے قصے چھپ دے رہندے نیں۔ اک آدمی نے دسیا پئی کجھ دن میرے کوٹ دی جیب وچوں روپے برابر چوری ہوندے رہے۔ رات نوں کوٹ کٹی نال تنگ کے سوں جاندا ساں۔ سو ویلے اٹھ کے دیکھدا تے روپے نہیں سن ہوندے میں بڑا حیران ساں پئی ایہہ گل کیہ اے؟ میں فلیٹ وچ کھا رہندا ساں۔ نہ بیوی نہ بچہ، نہ نوکر نہ چاکر، فیر رات نوں کبھڑا چور پیندا اے جیہڑا روز مینوں لٹ کے لے جاندا اے؟ میں اک دو گوانڈھیاں نال گل کیتی۔ اوہ بڑے حیران ہوئے۔ اخیر اک رات کیہ ہو یا فلیٹ دے پچھلے پاسے اک نئی جیہڑی پئی سی۔ اوہدے وچ مینوں اک آدمی نے جگایا تے میں دیکھیا پئی اک چھری میرے ہتھ وچ اے تے میں پئی دی اک ٹکر وچ ٹویا پیا کڈھناں۔ جس آدمی نے مینوں جگایا، اوہ میرا گوانڈھیاں تے دوست سی۔ اوس نوں دیکھ کے تے اپنے آپ نوں پئی وچ پا کے میری سمجھ وچ کجھ نہ آیا پئی ایہہ گل کیہ بنی۔ میں پئی وچ کس طراں آگیا تے چھری نال ٹویا پکین دا کیہ مطلب؟

گوانڈھیاں نے میرے سامنے ٹوئے نوں چنگی طراں پکینا، تے اوہدے وچوں اوہ سارے روپے مل گئے جیہڑے کئی دن توڑی چوری ہوندے رہے سن۔ دوست نے اوہ سارے روپے میری جھولی وچ پائے تے مینوں نال لے کے فلیٹ وچ آیا۔ اوس نے مینوں دتیا پئی میں ڈاکٹری وچ پڑھناواں۔ جس ویلے تئیں مینوں ایس عجیب چوری دا حال دتیا تے مینوں تنگ پے گیا پئی تہاں نوں ہتھ وچ پھرن دی بیماری اے تے تئیں اپنے چور آپ او۔ میں صرف علم حاصل کرن دی خاطر تہاڑی دیکھ بھال شروع کردتی۔ آج میں اپنے کمرے وچ جارہیا

سی۔ تہاڑے فلیٹ وچوں مینوں کھڑا ک جیہا آیا۔ میں جھٹ اٹھیا تے تہاڑے بوے اگے جا کھلوتا۔ میں دیکھیا پئی تئیں اک ہتھ وچ چھری تے دوجے ہتھ وچ روپے لے کے باہر نکلے۔ میں کھلوتا ہو یا سی پر تئیں مینوں دیکھیا ای نہیں۔ میں تہاڑے کچھ کچھ لگ گیا۔ تئیں بھنی وچ اپڑے تے آرام نال بیٹھ کے چھری نال اک ٹو یا پٹیا۔ روپے اچے ٹوئے وچ نہیں سن رکھے۔ میں تہانوں بلو نیا تے تہاڑا ناں لے کے بلایا۔ تئیں اکھیاں کھول دیتاں تے مینوں کہن لگے۔ ”جی، میں کتھے ساں میں بھنی وچ کی کرن آیاں۔ تئیں استجھ کیکہ کر دے او؟“

دو بے دن اوہ دوست مینوں اپنے کالج دے وڈے ڈاکٹر کول لے گیا تے اوہوں سارا قصہ سنایا۔ ڈاکٹر نے دسیا پئی ایس بیماری نوں ڈاکٹری وچ (SOMNAMBULISM) کہندے نیں۔ جیہدا مطلب اے بیدار وچ پھرنا۔ فیر ڈاکٹر نے نسخہ لکھیا۔ میں کوئی چھ (6) ست (7) ہفتے توڑی دوا پیندا رہیا۔ اخیر مینوں آرام آ گیا فیر ساری عمر مینوں ایہو جیہی شکایت نہیں ہوئی۔

اخباراں وچ ایہہ قصہ پڑھ کے مینوں اپنے بچپن دی اک گل یاد آ گئی۔ میں کوئی چھ (6) ورہیاں دا ہوواں گا۔ اک دن شام نوں بے بے جی (والدہ) نے گجریلہ پکایا۔ میں بڑی ضد کیتی پئی میں ہنے گجریلہ کھاواں گا۔ بے بے جی کہن لگے: ”احمقا کسے تھاں دیا۔ گجریلہ ٹھنڈا کر کے کھائی دا اے۔ نتا گجریلہ کون کھاندا اے۔“ میں ضد کر داتے روند کر لانداسوں گیا۔

اوجی رات ویلے میری اتھ کھنٹی مینوں گجھ چھیا۔ ہتھ مار کے دیکھیا تے میں کپاہ دے اک ٹوکرے وچ بیٹھا ہو یا سی۔ میں گھابر کے بے بے جی نوں اوواز ماری ”بے بے جی بے جی“ اوہناں میری منجھی تے ہتھ ماریا تے منجھی و سہلی پئی سی۔ اوہناں پچھیا۔ ”وے مجید توں کتھوں پیا بولنا ایں۔“ میں کہیا ”ایہہ گل تے میں تہانوں پچھناں چاہتاں پئی میں کتھوں پیا بولناں؟ بے بے ہس پئے تے آکھن لگے ”آخر توں بولد کتھوں ایں“ میں آکھیا ”بے بے جی کپاہ وچوں“۔ فیر بے بے جی نے آکے ٹوکرے وچوں مینوں چکپاتے منجھی تے تھا پڑ کے سوال دتا۔

سویلے جدوں سارا ٹبر جا گیا تے بے بے جی نے اپا جی نوں ایہہ قصہ سنایا۔ اوہ ہس ہس کے دوہرے ہو گئے۔ کہن لگے ”چور نہ ہووے تے۔ رات نوں گجریلہ منگد اسی ناں۔ ایہے سوچیا ہو دے گا، رات ویلا اے۔ سارے سوتے ہوئے نیں اس ویلے گجریلے تے شبنون مارنا چاہی دا اے منیرے وچ اٹھ کے جانا سی باورچی خانے تے ٹو گیا کپاہ دے ٹوکرے وچ۔ پرا خیر پھڑیا گیا ناں۔“

میں شرم نال ردن ہا کا ہو گیا سی۔ ایہے وچ بابا جی (دادا) نماز پڑھ کے میستوں واپس آ گئے۔ اوہناں ایہہ گل سنی۔ اوہ ہتے تے نہیں، گجھ مسکرا کے آکھیا: ”ایہہ ہاسے دی گل نہیں۔ جے مجید رات نوں تیندرو وچ اٹھ کے چل دا پھر دا اے ایس دا علاج کروانا چاہی دا اے۔“ اوس دن مینوں اباجی ڈاکٹر عبدالرحمن کول لے گئے۔ میں ٹھیک ہو گیا۔ پر گھر وچ ایس بخول نے کئی ورہیاں تک میرا ہتھ پھاند چھڈیا۔ ”مجید کتھے؟ کپاہ وچ“ پچی پچی میری چھیڑ بن گئی سی۔

ڈاکٹر سید اختر جعفری

ڈاکٹر سید اختر جعفری ہوراں دا اصل ناں سید اختر امان اے۔ 20 دسمبر 1934ء نوں گپو رحلہ (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ والد

داناں سید غلام قادری۔

آپ نے مڈھلی تعلیم اسلامیہ مڈل سکول گپو رحلہ وچ حاصل کیتی۔ پاکستان دے قیام مگروں لاہور آ گئے تے پنجاب یونیورسٹی توں میٹرک دا امتحان اول درجے وچ پاس کیتا۔ فیرا نعر میڈیٹ تے بی اے تیک تعلیم دیال سنگھ کالج لاہور توں حاصل کیتی تے سید عابد علی عابدی شخصیت تے علمیت توں فیض حاصل کیتا۔

1958ء وچ پنجاب یونیورسٹی اورینٹل کالج لاہور توں ایم اے (اردو) اول درجے وچ پاس کر کے گورنمنٹ کالج ڈیرہ غازی خان وچ لیکچرار ہو گئے۔ ملازمت دے دوران بی ایڈ، ایم اے (فارسی) ایم اے (پنجابی گولڈ میڈلسٹ) تے پی ایچ ڈی پنجابی دیاں ڈگریاں حاصل کیتیاں۔ پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ وی پڑھاندے رہے۔

فیصل آباد وچ گجھ عرصہ پرنسپل دے عہدے تے فائز رہے اوس توں بعد گورنمنٹ کالج باغبان پورہ دے پرنسپل رہے۔ تے ریٹائر ہو گئے۔ آپ نے اردو وچ چیمہ (30) فارسی وچ دو (2) تے پنجابی وچ ویہہ (20) کتاباں لکھیاں تیں۔ اک عربی تے چار انگریزی کتاباں دے اردو وچ ترجمے وی کیتے تیں۔

آپ دیاں کتاباں ”حضور پرنور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم“، ”نویں زاویے“، ”چار ابجد داں“ تے ”بابائے پنجابی“ اتے حکومت پنجاب تے ادبی اداریاں وٹوں ایوارڈ مل چکے تیں۔

آپ دی تحریر سادہ، دلچسپ تے آسان ہوندی اے تحقیق تے تنقید آپ دا خاص میدان اے۔ ڈوگھی کھوج تے پڑتال پناں کوئی گل نہیں لکھدے۔ ”مضمون لوک گیت“ آپ دی کتاب ”نویں زاویے“ وچوں چون اے۔

لوک گیت

لوک گیت..... یعنی لوکاں دے گیت: اوہناں ون سوئے پٹھاناں وانگوں ہوندے تیں جیہڑی مٹی دی زرخیزی پاروں دھرتی وچوں آپ مہارے پنکر پیندے تیں۔ فطرت دی گووی وچ پل کے جوان ہندے تیں۔ فیرا اپنے ون سوئے رنگاں، دل تے دماغ وچ لہہ جان والی دشتا نال دھرتی نوں سہلین بخشدے تیں۔

ایہہ لوک گیت کسے قوم دا جیہا انملا نمونہ ہوندے تیں جیہدے وچ نہ صرف اوس قوم دی رنٹل تے وسیلے دیاں من موبنیاں تصویراں ہوندیاں تیں۔ سگوں ایہناں وچ اوس قوم دے دھکیاں دے صدیاں دے تجربے، مشاہدے، منت دیاں گلاں، قوم دا سہجاء، آوہ دیاں ریتاں تے رساں، اوہدے ماضی دے جھلکارے دھرتی دارنگ، فصلاناں، ٹھاٹھناں مار دے دریائے گیت گاؤندیاں ندیاں دا بیان ہوندے اے۔ ایسے پاروں سمندراں تے دریاواں دے کنڈھے وں والیاں قوماں دے لوک گیتاں وچ دریاواں دیاں کانگاں، طوفاناں، بیزیاں تے جھکھڑاں دا ذکر ملدا اے تے ریتلے علاقیاں دے لوک گیتاں وچ صحراواں، جھکھڑاں، ریت بریتے ٹیلیاں تے ٹھلاناں دا ذکر موجود اے۔ ہرے بھرے میداناں دے لوک گیت اوچھوں دی دھرتی، فصلاناں، لوکاں دے سہجاء آل دوالے دیاں شہیاں تے

بھلاں تے پھلاں دیاں خوشبوآں نال مہکدے نیں۔

ایہہ لوک گیت کسے اک شاعر دی تخلیق نہیں ہوندے نہ ای کسے دی شعوری کوشش دا نتیجہ ہوندے نیں۔ سگوں ایہہ اوہ جذبے یاں خیال ہوندے نیں۔ جیہڑے زنانیاں تے گھبر ووال دے موٹھوں آپ مہارے نکل کے موزوں لفظاں دا روپ دھار لیتدے نیں۔ ایس لئی ایہناں وچ خیال تے زبان دی سادگی ہندی اے۔ ایہہ لوک گیت دلاں دیاں ڈونگھائیاں وچوں اٹھدے نیں تے دلاں دیاں ڈونگھائیاں تیک اثر کردے نیں۔

پنجاب دے مشہور لوک گیتاں وچوں ڈھولا، ماہیا، تھال، لوری، نپا، بولیاں، چھلہ، جھمر، جگنی، گدا، سی، ککلی تے گھوڑیاں بوہت مقبول نیں۔ پر اتھے صرف ڈھولا، ماہیا، لوری، تھال تے بولیاں دا ذکر کرکیتا جاندا اے۔

ڈھولا

ڈھولا بوہت پُرانا لوک گیت اے۔ جیہڑا صدیاں دے پینڈے طے کر دا اک پیڑھی توں دوجی پیڑھی تائیں سینہ بہ سینہ لگا آندا اے۔ ڈھولے وچ خاص سوز تے گھلاوٹ ہندی اے۔ جیڑی سنن والیاں دے جذبات توں ٹہندی اے تے دلاں وچ جھمرناٹ چھیڑ دیندی اے۔ گچھ لوکاں نے ڈھولے دا تعلق سی (شمس رانی) تے ڈھول بادشاہ نال جوڑیا اے۔ گچھ لوکاں دا خیال اے پئی ڈھول پنجاب دا پرانا ساز اے۔ پنجاب دے وسنیک خوشی دا اظہار ڈھول وچا کے کردے نیں۔ ڈھول دی آواز دلاں نوں اپنے ول کھچدی اے تے پیراں نوں بھنگڑا پاؤن تے مجبور کر دیندی اے۔ ایس ڈھول توں ای ڈھولا، ڈھول جانی، ڈھولن، ڈھول سپاہی، ڈھولویار تے ڈھولی یار دے لفظ بنے نیں۔

ڈھولے دے گچھ بول انج نیں:

(۱) میں اتھے مانی میرا سوہدرے	(۲) میں اتھے تے ڈھول قصورے
میرا دل ہل ہل پیا اورے	دل ڈاڈھا ہوا مجبورے
دھن میرا جگر جیوے ڈھولا!	مڑ کے آؤنا، جیوے ڈھولا
ڈھول ماہنوا	ڈھول چن وے
روندی مینوں چھڈ کے کتھے لکھیں بانیا	لکھاں اسان متیاں توں اک من وے

ماہیا

پنجابی زبان دی شاعری وچ ماہی لفظ عام درتیا جاندا اے۔ جیہڑا ماہ یعنی چن توں نکلیا اے۔ ایس لئی ماہی دا مطلب اے چن ورگا۔ ماہی دے لفظ اتے جدوں الف لا دتا جاندا اے تے اوہ ماہیا بن جاندا اے تے ماہیا اوہ لوک گیت اے، جیہدے وچ اک جذب، اک خیال یاں اک مضمون ڈیڑھ مصرعے وچ بیان کیتا جاندا اے۔ پہلے ادھے مصرعے وچ ساڈی وٹوں دے جھلکارے ہوندے نیں تالے ایہہ قافیے دی خاص گونج پیدا کر دالے۔ فیرا ایہو گونج جدوں دوسرے مصرعے دے ٹکڑے اُتے سنائی دیندی اے تے موسیقی پیدا کر دی اے۔ ماہیے دا ڈوجا مصرع پورا تے مکمل ہوندا اے جیہدے وچ مفہوم دی تکمیل دے تال تال جذبات دا ہڑھ دی موجود ہوندا اے۔ ماہیا صرف زنانیاں دا گیت نہیں، سگوں گھبر ووی ایہہ گیت گاؤندے نیں۔ ماہیے دا خاص موضوع ہجرت تے چھوڑا اے۔ ایس لئی ماہیا وچ حدوں

وَدھ درو بھریا ہوندا اے۔ ماہیے دے بولاں وچ نصیحتاں تے مت دیاں گھاں وی ہوندیاں نیں۔ جوئیں:

دو پتر آنا راں دے۔

ساڈا ڈکھن سن کے، روندے پتھر پہاڑاں دے۔

آری تے آری اے۔

اک دم یوسف دا، سارا مصر پیاری اے۔

کوٹھے تے کاں بولے۔

چٹھی آئی ماہیے دی وچ میراوی ناں بولے۔

کوئی بنگلہ نی گول ہوئی۔

اللہ دیاں اللہ جانے کہہڑے رنگ وچ ڈھول ہوئی۔

سونے دا کل ماہیا۔

لوکاں دیاں روں اکھیاں ساڈا روند اے دل ماہیا۔

مہینہ وس گیا باراں تے

اللہ سامیں فضل کرے پردیسی یاراں تے۔

لوری

بھتوں پرانا گیت لوری اے۔ ایہہ گیت اڑی پنے ہال نوں چپ کراؤن تے سوان واسطے گایا جاندا اے۔ بھتوں پہلاں ہال دے کتاں وچ لوری دے بول ای پیندے نیں۔ اوہ بول تے نہیں سمجھدا صرف ماں دی مٹھوی اواز سن کے چپ ہو جاندا اے۔ ایس لئی لوری اوس لوک گیت نوں آکھیا جاندا اے جیہدے وچ ماں دی ممتا، اولاد نال محبت، پاکیزہ سڈھراں، اُمنگاں، مستقبل دے سُنے خوشیاں تے دکھاں دا بیان، دُعاواں تے نگھے جذبیّاں دے اظہار ہوندے نیں۔ ایس پاروں لوری دے سادہ مرادے لفظاں او پلے سڈھراں تے جذبیّاں دا ہڑھ موجود ہوندا اے۔ جیہدیاں لہراں داشور ماں دی آواز دے لہا چڑھا توں ظاہر ہوندا اے۔

پنجاب دیاں لوریاں وچ دیس پنجاب دی پوری دستوں تے معاشرہ ہسد اوسدا دکھائی دیندا اے۔ پنجاب دی بوہتی آبادی پنڈاں دی وسنیک اے ایس لئی ساڈیاں لوریاں وچ داہی بچی فصلاں، مال ڈنگراں تے انگاں ساکاں دا ذکر لہندا اے۔

جوئیں:

الھر پلھر ہاوے دا

بادا کنگ لیاوے گا

ماں پونیاں وٹے گی

باوی من پکاوے گی

بادا بیٹھا کھاوے گا

کا کا کھرد کھرد ہستے گا

سوتے دا پتھوڑا تے
تے سوتے دی کٹوری
تینوں بھین دیوے لوری
تینوں ماں دیوے لوری

اللہ توں، والی توں
وٹائی تے پالیں توں

تھال

تھال گڑیاں دی کھیڑاے۔ ایہہ کھیڑ گیند نال کھیڑی جاندی اے تے نال نال گیت گایا جاند اے۔ ایس گیت وچ عام طور
تے انگن ساکاں تے آل والے دے حالات دا ذکر کیتا جاند اے۔ نالے گڑیاں دے اوہناں جذبیاں، سدھراں تے خیالاں دی
ترجمانی ہوندی اے جدوں اوہ دھیاں، بھیناں تے ناناں ہونداں نیں۔ ایس گیت دے ہر بندہ آخری بول ایہہ ہوند اے۔

آل مال، پورا ہو یا تھال
اک مشہور تھال اے:

کھوہ وچ پانی

ماں میری رانی

پیو میرا راجہ

پٹھہ گھوڑا تازہ

چاندی دیاں پوڑیاں

سوتے دا دروازہ

آل مال پورا ہو یا تھال

ویر آیا نہا کے

روٹی وٹی پا کے

کھانی اے تے کھا

نہیں تے نوکری نوں جا

آل مال پورا ہو یا تھال

بولیاں

پنجاب دی سرزمین اک سدا سہاگن اے تے لوک گیت ایس سہاگن دیاں اوہ رنگ برنگیاں تے ون سونیاں توں ماں نیں

جیہناں دی چمک دمک تے لشکارے صدیاں بیتن مگروں آج وی ہالیاں دے ہل ڈک لپیڈے نیں۔ ایہناں لوک گیتاں اوہلے لکے ہوئے
نکھے جذبیاں دا مٹھا مٹھا سیک آج وی پنجاب دے گھبر وواں دے دلاں نوں گرما دیندا اے۔

بولیاں ایہناں لوک گیتاں وچوں اک اچیھا لوک گیت اے جیہڑا صدیاں توں پنجابیاں دے دلاں دیاں دھڑکنیں وچ گونجدا
لگا آرہیا اے۔ ایہہ بولیاں اوہناں دے لہو وچ رچیاں پچیاں ہویاں نیں تے اوہناں دے انگ انگ وچ بولیاں داسرور جھومر پاؤندا تے
چھلکاں ماردا اے۔ قواعد دے اعتبار ناں بولیاں جمع داصیغہ اے تے ایہہ واحد بولی اے، جس دے معنی بول، قول، زبان، آنکھی ہوئی گل،
طعنہ یا مہنادے نیں۔ پر شاعری وچ بولی اوس اک مصرعے نوں آکھدے نیں جیہدے وچ کوئی خیال، کوئی مضمون، کوئی دانش یاں تجربے
یاں مشاہدے دی گل یاں کسے جذبے دا ڈھکواں اظہار ہوندا اے جو یں۔

۱۔ بکتے نکریں تے حال عناداں ، دکھاں وچ جندزل گئی۔

۲۔ تیری ہاڑی نوں وکیلاں کھادا ، ساڈنی تیری شاہاں لٹ لئی۔

۳۔ اوہ میرا ویر گڑ پوکھیں نتیاں ، سندھوری سر صافا۔

۴۔ سسے ویر نوں مندانا بولیں ، بھانویں میری جند کڈھ لے

۵۔ تن رنگ نہیں بھلدا ، حسن، جوانی، ماپے

۶۔ وچ سکھیاں دے یار تھیرے ، دکھاں وچ کون دردی۔

۷۔ جٹ پیلیاں دے بٹے بٹے گاؤں

بٹے بٹے اوہ داناں دے ڈھیر لگ گئے

۸۔ ساڈا دیس سہاگن سارا

چپے چپے کھوہ وگدے

۹۔ او تھے بہہ کے میں چرخی ڈاہواں

جتھے تیرے ہل وگدے

۱۰۔ او تھے لگدے بکراں نوں موتی

جتھوں میرا ویر لکھدا

ڈاکٹر ناصر بلوچ

اصل ناں ڈاکٹر ناصر عباس بلوچ اے۔ پراڈی دنیا وچ ڈاکٹر ناصر بلوچ دے ناں نال مشہور نیں۔ غلام عابد خاں دے گھر کیم فروری 1952ء نوں موضع تیزی تحصیل نور پور تحصیل ضلع خوشاب وچ پیدا ہوئے۔ پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے اردو، ایم اے پنجابی کر کے درس و تدریس دا پیشہ اپنایا۔

پنجابی تے اردو دے مشہور کہانی کار، شاعر تے ڈرامہ نگار نیں۔ پنجابی شاعری دا مجموعہ ”پنٹاں تے سد“ 1977ء وچ کہانیاں دا مجموعہ ”ہستیاں اکھاں والے“ 1986ء وچ چھاپے چڑھیا۔ اردو شاعری دا مجموعہ ”دھت رائیگاں“ دے سرنا نوں پٹھ 1996ء وچ چھپ چکا اے۔

کہانی وچ ساڈے وسیع دے مسعیاں، معاشرتی تے ثقافتی موضوعاں بارے بوہت سوہنا لکھدے نیں۔ نیلی ویشن دے مشہور ڈرامہ نگار وی نیں۔ ایہناں دا افسانہ ”آن ڈٹھے روگ“ ماحول دی آلودگی نال پیدا ہون والیاں بیماریاں دی نشان دہی کردا اے۔

آن ڈٹھے روگ

سیال دی دھن گلی وچ آلائی منجی اُتے پیار حما ساپ نال کٹنی جاندا سی۔ گھر وچ صرف دو لیف تے دو تلانیاں سن، جیہڑیاں پچھلی رات دے مینڈ وچ تھمپ پچن نال بچ گئیاں سن۔ جیہناں نوں رچے دی گھر والی بختاں نے کچی کندھ اُتے لٹکے پایا ہو یا سی۔ اک پائی پرانی لوئی رچے اُتے لٹی ہوئی سی۔ گلی دے وچکاروں لنگھ دی نالی وچوں بُودے پٹے پئے اٹھدے سن۔ ترکھاناں دامنڈ ادادو مجھ داسنگل پھڑی گلی وچوں لنگھیا۔ منجی دے کولوں لنگھدیاں مجھ دا گلا گھر نالی دے وچ پیا۔ گندیاں چھٹاں اڈ کے رچے دی لوئی اُتے ڈگیاں تے چار پو فیرو بدبو کھل گئی۔

فیر بختاں نے سوچیا۔ ایہہ شہر اے، کنو وال نہیں۔ پنڈ وچ سبھ دے ڈکھ سکھ سانجھے ہوندے سن۔ شہر وچ کسے نوں کسے دا دید لٹاوا نہیں۔ رچے نوں منجی تے پچیاں آج بائو یں (22) دیہاڑی سی۔ وستی والیاں وچوں کسے آکے نہیں سی پچھیا ”رحمیا جیوند ایں یا گورگیا ایں۔“ بختاں رچے نوں نیزے نیزے دے سارے ڈاکٹر اں نوں دکھا بیٹھی سی۔ رحما دناں وچ ای ہڈیاں دی منڈ بن کے رہ گیا سی۔ بیٹھیاں بیٹھیاں بختاں نوں اپنا پنڈ والا کچا کوکھاتے گھلا دیہڑا چیتے آیا۔ پنڈ وچ کھلی ہواتے روشنی دا خیال آ گیا۔ تازیاں تے صاف ستھریاں سبزیاں دی واشا اوہدی رُوح تیکر اپڑ گئی تے ڈکھ سکھ ونڈن والے عزیز رشتے دار تے گوانڈھی یاد آ گئے۔ تے رچے دے یار بلی خوشیا، سر دار محمد تے علیا وی جیہڑے نماشاں تیکر بیٹھے اک دوہے نال ڈکھ سکھ پھولدے رہندے سن۔

رچے دیاں دو (2) دھیاں تے دو (2) پترن۔ وڈھی دھی دی بائی ہوئی سی۔ باقی دے ایتانے دی بن وادھو سبانے ہو گئے سن۔ رچے نے گجھ بھوئیں ٹھیکے اُتے لٹی ہوئی سی۔ دونوں پتر رچے نال وادی نیجی دا کم کردے سن۔ اک مجھ دی پکے اُتے بچھی ہوئی سی۔ لسی تے گھنپو دی تھوڑی نہیں سی۔ رحما تے بختاں اوس سکی سستی تے وی رب دالکھ شکر کردے سن۔

پر خوشیا تے سر دار محمد رچے نوں ہر ویلے بیروں کدھی رکھدے۔ جدوں رچے کول بہندے اکو گل کردے ”رحمیا اولاد آون والا ویلا ویکھ۔ مر کے روٹی ٹکر پورا ہوندا اے۔ کل کلاں نوں اولاد دیا ہئی اے۔ جئے توں گجھ ہتھ پلہ مار، پنڈ وچ کیہ پیا اے شہر جا کے مقدر ازا۔

ایہو جیہیاں گھاں سن کے پہلاں پہلاں تے رہا بس پیندا۔ فیر ہولی ہولی ایہو گھاں اوہدے من نوں چنگیاں لگن لگ پیناں۔ اک دن اوہنے فصل چک کے زمیندار دالیکھا پورا کہیتا تے بال بچے لے کے کتوال توں لاہور آ گیا۔ اتھے کچی دتی وچ خوشی داک جانوں ہنداسی۔ پنجاہ (50) روپے مہینے تے رہے نوں اک ہنیر کوشتری چھپر کرائے تے لہہ گیا۔ اوہدے پتر بالا تے شاہو نال دے محلے لوہاں تے نوکر ہو گئے تے رحماروغن بنان والی اک کمپنی وچ کم لگ گیا۔ بختاں تے اوہدی دھی بیٹو نالے پراندے ہنا کے منیاری دی دکان تے وچ آندیاں۔ سارے جی اپنے اپنے کم دھندے توں خوش سن۔ ورہے مگروں اوہناں بیٹو داویاہ کر دتا۔ پرفیر پتا نہیں اوہناں نوں کیہ ہویا، ہولی ہولی جوہں اوہناں دے اندر وچ آئی جیہی لگن لگ پئی۔

بختاں نوں وہاں تے دلیماں نے گھیر لیا۔ پنڈ وچ بالے تے شاہو دے چہریاں اُتے کئی رونق سی۔ شہر آ کے دو (2) ورہیاں مگروں ای اوہ پیلے ہلدی کیوں ہو گئے نیں۔ ایہہ گل بختاں دی سمجھ توں باہری۔ دوہے پاسے اوہ رہے نوں ویکھ ویکھ کے کڑھدی۔ رحما اچے پنجاہ (50) ورہیاں دا ہووے گا۔ پنڈ وچ سی تے جوان پترال توں ودھ کے کم کر داسی۔ پر شہر آ کے اوہ دو ورہیاں وچ آڈھارہ گیا سی۔

رہے داتا پ نہ لتھاتے بالا تے شاہو، بیٹو نوں وڈے ہسپتال لے گئے۔ رہے نوں مریضاں دی قطار وچ بٹھا کے اوہ اپنے کم تے ٹر گئے۔ ڈاکٹر نے رہے دی حالت ویکھ کے اوہنوں دوہے ڈاکٹر وگل لگ دتا۔ ایہہ ہسپتال دا وڈا ڈاکٹر سی۔ اوہنے رہے دے سارے ٹیسٹ کرائے۔ تے بیٹویں دیہاڑے آؤن دا آکھیا۔ پنجویں دن بالا تے شاہو رہے نال ہسپتال گئے۔ ڈاکٹر نے رہے دیاں روپوٹاں ویکھ کے اوہنوں وارڈ وچ داخل کر لیا۔ بالا کہن لگا۔ ”ڈاکٹر صاحب فیکٹری دا کیمز امزدور اے جیہنوں کنگ بخار نہیں ہوندا۔ ٹیسٹ ہر کسے نوں ہسپتال تے داخل نہیں کردے۔ ڈاکٹر نے بالے تے شاہو دے پیلے چہریاں ول غور نال ویکھیا۔ فیر کچھیا، اوہ کون نیں، کتھوں آئے نیں، کتھے کتھے کم کردے نیں؟ بالے سارے حالات کھول کے دتے۔ ڈاکٹر سن کے سوچیں پے گیا۔ فیر بولیا ”رحما رنگ روغن والی جس ورکشاپ وچ کم کردا اے، اوتھوں دا ماحول بندے دی صحت لئی بڑا خطرناک اے۔ ہر قسم دے رنگ روغن وچ کچھ ایہو جیہیاں دھاتاں ورتیاں جاندیاں نیں جیہیاں ہولی ہولی بندے دے جئے وچ داخل ہو کے ہڈیاں دے گودے وچ بہہ جاندیاں نیں۔ ایہدے نال جوڑاں دادر، گردیاں دی خرابی، ہڈیاں دے کینسر دا خطرہ ہوند اے۔“ شاہو کہن لگا۔ ”ڈاکٹر صاحب جوڑاں دادر دیرے ایتے نوں شہر آ کے ہویا اے۔ پنڈ وچ تے ابا ڈھائی من دی بوری ہس کے کنڈا تے سٹ لیند اسی۔“ بالے گھبرا کے کچھیا۔ ”ڈاکٹر جی ساڈا ابا بچ تے جاوے گا؟“ ”آہو، بس دعا کرو۔“

”ڈاکٹر جی پردیس وچ اللہ تے تہاڑے توں وکھ ساڑی بانہہ پھڑن والا کوئی نہیں جے۔ ساڈے ابا ددھیان رکھنا۔“ ایہہ آکھ کے بالے نے شاہو دی ہانہہ پھڑی تے کم تے فرمایا۔

کول بیٹھے ڈاکٹر دے اسسٹنٹ بشیر نے رہے دی رپورٹ پڑھی تے کہیا۔ ”ڈاکٹر صاحب ٹیسٹ اوہناں نوں دیا کیوں نہیں کہ رحما کینسر دی اخیری منزل اُتے وے۔“ ڈاکٹر بڑی حسرت نال کہن لگا۔ ”بشیر! سن دافاندہ؟“ ڈاکٹر نوں کچھ چرلنی چپ لگ گئی۔ فیر بولیا۔ ”بشیر! مینوں ڈاڈھی چنگی طراں پتا اے۔ پنڈاں وچ وگ تنگ لوکیں وڈے شہراں ول آئی کیوں جاندے نیں۔ میں آپ اک چھوٹے جھپے پنڈ وچوں شہر آساں۔ مینوں ایہہ وی پتا اے اتھے آ کے لوکاں نوں کیمز دے کیمز دے اُن ڈٹھے روگ لگ جاندے نیں۔ پنڈاں وچ

خوراک بے خشک بوہتی چنگی نہ لکھے، پانی روشنی تے ہو اخلاص لکھ جاندے میں۔ بسن وڈے شہراں وچ تازہ ہواتے صاف ماحول داملنا بڑا ای اوکھا ہو گیا اے۔“ بشیر نے پریشان ہو کے پچھیا۔ ”ڈاکٹر صاحب ایہہ کیہ کہہ رہے او؟ اسیں تازہ ہوا وچ ساہ نہیں لیندے؟ ڈاکٹر کہن لگا ”شہراں دی آبادی وچ جتنے وڈے ایہو جے سیکڑے کارخانے لگے ہوئے نیں جیہناں وچوں زہریاں گیساں تے دھواں نکل کے ہوا وچ زلدار ہندا اے۔ رنگ روغن دے کارخانیاں وچ کم کرن والے نہیں جاندے جے اوہ ہر ساہ نال سیسے، کریم تے کیڈیم جیہیاں زہریاں دھاتاں دے جتنے جتنے ہزار ڈرے اپنے جتنے وچ جذب کردے رہندے نیں۔“

بشیر کہن لگا۔ ”ماحول دی آلودگی دامنہ تے یورپ دامنہ اے، ساڈے کول تے اجے کارخانے ای بوہت گھٹ نیں۔“ ڈاکٹر نے جواب دتا۔ ”ماحولیاتی آلودگی صرف کارخانیاں ستیوں ای نہیں ہوندی۔ ایہہ ہو روی بوہت ساریاں چیزاں پاروں ہوندی اے۔ شہراں دے سنگھنیاں آبادیاں، صفائی تے سیوریج دا ٹھیک بندوبست نہ ہونا، فیر شہراں دی آٹھ واٹر فیک توں پیدا ہون والا پٹرول تے ڈیزل دا دھواں تے شور۔ ایہدے نال بوہت ساریاں بیماریاں لگ سکدیاں نیں۔ صفائی آلودگی تے شور نے شہراں وچ عام بندیاں دیاں صحتاں نوں اندورں کھن لا چھڈیا اے۔“

رات نوں ڈاکٹر وارڈ وچ راؤنڈ تے آیا۔ اک مریض نوں چیک کردیاں اوہدی نظر دُور وارڈ دے بوہے کول پئی۔ اک بڑھی چھی زانی جائے نماز اُتے بیٹھیاں دُعا لئی ہتھ جکھے ہوئے سن۔ اوہدیاں اکھاں وچ اتھرتے چہرے اُتے نوری۔ ڈاکٹر نے اوہنوں غور نال تکیا تے اوہنوں لگا جو ایہدی سوئی ماں فیر توں زندہ ہو گئی اے۔ تال والے بستر تے رحما لسا پیاسی۔ ڈاکٹر گوئیٹر لایا۔ ایہہ ضرور رچے دی گھر والی ہووے گی۔ اوہ سے ڈاکٹر دیاں نظراں اُگے بالے تے شاہودیاں نمودار جمان شکلاں پھرن لگ پیاں۔ بالے دی وارج اوہدے کتیں پئی۔ ”ڈاکٹر جی، پردیس وچ اللہ تے تہاڈے توں دکھ ساڈی ہانہ پھرن والا کوئی نہیں جے، ساڈے اُتے داوہیاں رکھنا۔“

کم چھڈ کے قلم کلا ڈاکٹر وارڈ دی باری کول آن کھلو تا۔ اوہدیاں اکھاں باہر لگیاں ہویاں سن۔ اوہنوں انج لگا جو ایہ وارڈ دے باہر کھلر یا ٹھپ ہیرا ہوئی ہوئی سارے شہر نوں اپنے کلاوے وچ کئی جارہی اے۔

حصہ نظم

ماخذات

میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ	تحفہ رسولیہ
مرتبہ ڈاکٹر نذیر احمد	کلام شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ
شاہ مراد	کلام شاہ مراد
مرتبہ ڈاکٹر نذیر احمد	کلام نیکے شاہ رحمۃ اللہ علیہ
مرتبہ ڈاکٹر فقیر احمد فقیر	کنارے ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ
مولوی غلام رسول عالمپوری رحمۃ اللہ علیہ	احسن القصص
مرتبہ فضل پرویز	کہند اسماعیل
ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	ستاراں دن
دائم اقبال دائم	شاہنامہ کربلا
احمد رابعی	ترجمہ
منیر نیازی	رستہ دین والے تارے
منیر نیازی	چار چپ چیزاں
مرتبہ محمد آصف خاں	آکھیا بابا فرید رحمۃ اللہ علیہ نے
سلطان الطاف علی	ایات سلطان بابو رحمۃ اللہ علیہ
ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	کلیات علی حیدر
مرتبہ عبدالعزیز ایڈوکیٹ	ہیر وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ
مرتبہ نور احمد فریدی	دیوان فرید رحمۃ اللہ علیہ
استاد عشق لہر	کلام عشق لہر
پیر فضل گجراتی	ڈو گھے پنڈے
حکیم شیر محمد ناصر	نجر اسورج
عارف عبدالتین	اکلا پے داسافر
باقی صدیقی	کچے گھرے
انور مسعود	میلا اکھیاں دا

میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ

پنجابی دے عظیم شاعر میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ 1830ء نوں علاقہ کھڑی دے اک پنڈ چک ٹھا کرہ وچ میاں شمس الدین دے گھر پیدا ہوئے۔ میاں شمس الدین حضرت پیر شاہ غازی قلندر دے گڈی نشین بن۔

میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ نے مدہلی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ فیر سوال شریف دے کتب وچ حافظ محمد علی تے حافظ ناصر دے شاگرد ہو گئے۔ اوہناں کولوں فارسی، عربی ادب دے نال نال تفسیر، فقہ حدیث دی تعلیم حاصل کیتی۔ میاں شمس الدین دی وفات مگروں اوہناں دے وڈے پتر بہاول بخش گڈی نشین ہوئے تے حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ کشمیر دی سیر نوں نکل گئے۔ ایس سفر دے دوران آپ نے بزرگاں دے مزاراں اُتے حاضری دتی تے کئی عالماں کولوں فیض حاصل کیتا۔ جدوں میاں بہاول بخش دا انتقال ہو یا تے آپ سجادہ نشین ہوئے۔ آپ نے ساری حیاتی ویاہ نہیں کیتا۔ آپ ہر ویلے اللہ دی یاد وچ ڈبے رہندے سن آپ نے جنوری 1907ء نوں کھڑی شریف وچ وفات پائی آپ نے کل ستاراں کتاباں لکھیاں جیہناں وچوں سیف الملوک، قصہ خواص خاں، قصہ شاہ منصور شیریں فرباد، مرزا صاحبان تے سوہنی مہینوال مشہور نیں۔ پر آپ دے قصہ سیف الملوک نوں شہرت عام تے بقائے دوام حاصل ہوئی۔ آپ نے ایس قصہ وچ تصوف دے مضامین بیان کیے نیں، نالے اخلاقی درس دتا اے۔ آپ نے ایس مثنوی وچ عشق وافر مثال بنا کے پیش کیتا اے نالے زمانے دے دکھ درد اپنے ذاتی دکھ درد بنا کے بیان کیے نیں۔ ایس توں اڈا ایہہ کوشش تے عمل دی اُچی تے مچی مثال اے۔ ایہہ جد اوہناں دی کتاب تحفہ زسولید وچوں لئی گئی اے۔

حمد

اول حمد خداوند تائیں، جو خلقت دا سائیں
نا بُودوں جس بود بنایا اک صورت تائیں

صنعت اُسدی تھیں سبھ کچھ ہو یا کیا کیڑے کیا ہاتھی
آپ کرے کم سارے کوئی ہتھیار نہ ساتھی

دو حرفاں تھیں پیدا کیچے لوح قلم جگ سارے
لکھن فیکون محمد بنشہ واہ قدرت دے کارے

آپ کر گزر خواہش کر کے اربع عناصر گوئی!
ثرے قسماں پیدائش اوس تھیں رنگ برنگی ہوئی

ہک جماد ہوئے اوس وچوں نہ اوہ ہلدے بھلدے
ہور نہات حیات نہ مردے بھلدے بھلدے

حیوانات کیچے پھر ترتیجے صاحب جسمان جانان
قسم ہزار اٹھاراں کیتی دنیا تے حیوانان

صورت جدا جدا ہر ایک علم اودے وچ آئی
رنگ رنگ بنائے کھانے دینا ہر ہر جانی

اے کریما اے رحما اے ستار غفارا
میں بُرے دا بھلیاں، ہر جا کر چھٹکارا

حفیظ تائب

پروفیسر حفیظ تائب ضلع گوجرانوالہ دے اک پنڈ وچ 14 فروری 1931ء نوں پیدا ہوئے۔ آپ دے والد حاجی چراغ دین مدرس سن۔ بال پن وچ عبدالحفیظ نے مدحی تعلیم دلاور چیمہ وچ حاصلی کیتی۔ مڈل احمد نگر وچ ڈسٹرکٹ بورڈ مڈل سکول توں کیا۔ میٹرک زمیندار ہائی سکول گجرات توں کیا۔ فیر زمیندار کالج گجرات وچ ایف ایس سی دے طالب علم رہے پر ایف ایس سی وچوں کامیاب نہ ہو سکے تے محکمہ واپڈ وچ ملازم ہو گئے۔ ملازمت دے دوران آپ نے تعلیم واسلسلہ جاری رکھیا۔ اُردو فاضل توں بعد بی اے تے ایم اے پنجابی دے امتحانات پاس کیجے۔ واپڈ اتوں رینائرمنٹ لے کے پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ استاد مقرر ہو گئے، 1977ء وچ جج کیا تے روضہ رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اُتے حاضری دتی، پنجاب یونیورسٹی توں 1991ء وچ رینائر ہوئے پر ایس شعبہ نال مردے دم تیکر تعلق قائم رہیا۔ حفیظ تائب اُردو تے پنجابی دے عظیم نعت گو سن۔ اوہناں دیاں پنجابی نعتاں دا اک مجموعہ ”سبک متراں دی“ دے عنوان نال 1978ء وچ شائع ہویا۔ پھنکل پنجابی شاعری دا مجموعہ ”لکھ دے ناں“ نال 2000ء وچ چھپیا۔

اُردو نعتاں دے تن مجموعے ”صلو علیہ وآلہ“، ”وسلمو تسلیما“ تے وہی یسین وہی طحہ“ دے نانواں نال چھپ چکے نیں۔ اُردو مضہبتاں دا مجموعہ ”مناقب“ دے ناں نال چھپیا اے۔ رسول مقبول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی نعت گوئی حفیظ تائب دی پہچان اے۔ آپ نے اپنے ذاتی دکھ درد تے سماجی کرب توں رسول کریم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی ذات مبارک دے وسیلے نال پیش کر کے پنجابی نعت وچ اک وکھرے نوکیلے روپ نوں نمایاں کیا۔ پہلی وار پنجابی نعت وچ گھر وکے تے سماجی مسئلے نبی پاک صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے واسطے نال حل کرن دے جتن کیے نیں۔ آپ پنجابی دے مشہور نقاد وی سن۔ آپ دے تنقیدی مضموناں دا مجموعہ ”مُن جھان“ 1978ء وچ چھاپے چڑھیا۔ ایس توں آڈ آپ نے پیر فضل گجراتی دیاں نعتاں دا مجموعہ ”قطعی تارا“ مرتب کر کے شائع کیا۔ پنجابی نعت دے ناں تھلے پنجابی نعت دا انتخاب تے جائزہ وی چھپیا اے۔ آپ 13 جون 2004ء نوں خالق حقیقی نال جا ملے۔

نعت

سوہنا	ساکیں	سوہنا	ہادی	چٹاں	انساناں	دا	ہادی
نور	لیاؤن	والا	مرسل	رحمت	وہڈن	والا	ہادی
اودھیاں	خبریں	دیندا	آیا	آیا	جیہڑا	جیہڑا	ہادی
نواں	نظام	انسان	نوں	دے	کے		ہادی
بخش	گیا	منشور	اساتوں	جج	دا	خطبہ	دیندا
رَب	نے	نعت	پوری	کیتی	قدراں	نوں	چکایا
اودھے	ہتھ	دیلے	دیاں	واگاں	فاصلیاں	دا	لاڑا
حشر	دے	روز	شفاعت	کری	سچے	رَب	دا

تائب مکی گل مکایے

کوئی نہیں اودھے ورگا ہادی

بابا فرید شکر گنج رحمۃ اللہ علیہ

بابا فرید الدین مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ ملتان دے موضع کوٹھیوال وچ جمال الدین سلیمان دے گھر 1188ء وچ پیدا ہوئے۔
 دادا قاضی شعیب بوہت وڈے عالم سن۔ تے آپ دی والدہ قمر سم بی بی نیک تے پرہیزگار خاتون سی۔ بابا جی نے مدہلی تعلیم اپنی والدہ کولوں
 حاصل کیتی تے بچپن وچ ای زائد تے عابد مشہور ہو گئے۔

آپ نے مولانا منہاج الدین ترمذی کولوں قرآن، تفسیر، فقہ، حدیث تے منطق دی تعلیم پائی۔ اک دیہاڑے تفسیر نافع پڑھ
 رہے سن پئی حضرت بختیار کاکی رحمۃ اللہ علیہ نال ملاقات ہو گئی۔ آپ نے اوہناں دے ہتھ اُتے بیت کر لئی تے اوہناں توں روحانی فیض حاصل
 کیتا۔

بابا جی نے بغداد، بخارا، سیستان، خراسان، قندھار تے غزنی دا سفر کیتا۔ بعد وچ دلی چلے گئے تے اپنے مرشد دی خدمت وچ
 رُجھ گئے۔ فیر مرشد دے حکم نال ہانسی جا کے دین اسلام دی تبلیغ کر دے رہے۔ مرشد دے وصال گروں دلی آئے تے کُجھ چرا تھے قیام کرن
 دے بعد اُجوہن (موجودہ پاکستان) آ گئے تے اتھے بوہت سارے لوکاں نوں مسلمان کیتا۔ بابا جی نے پاکستان وچ ای 1265ء نوں
 انتقال فرمایا۔ آپ دے مزار اُتے ہر سال شیخ (5) محرم نوں عرس ہونداتے میلا لگدا اے۔

بابا جی پنجابی زبان دے موڑھی شاعر نیں۔ آپ اُج پدھر دے عالم عظیم صوفی تے مبلغ سن۔ آپ نے کجے بول کھکھے، جیہناں
 نوں شلوک وی اکھیا جاند اے۔ ایہناں دے کُجھ بول قرآن پاک دیاں آیتاں دیاں عملی تفسیراں تے حدیثاں دے ترجمے نیں۔ آپ دی
 شاعری وچ دنیا دی بے ثباتی، ہجر تے فراق دی کیفیت، قرآن دی سچی تعلیم تے اخلاقی قدراں دی پہچان دے اُچے نمونے موجود نیں۔
 سوز، گداز تے سادگی آپ دی شاعری دیاں خوبیاں نیں۔

شلوک

اٹھ فریدا وضو ساج، صبح نماز گزار
جو سر سائیں نہ بویں سو سر کپ اتار

فریدا کالے مینڈے کپڑے، کالا مینڈا دیس
گناہیں بھریا میں پھراں لوک آکھن درویش

رکھی سنگی کھاء کے ٹھنڈا پانی پی
فریدا دیکھ پرانی چوڑی نہ ترسائیں جی

فرید خاک نہ تندے، خاکو جیڈ نہ کوہ
چیوندیاں پیراں تلے، مویاں اُپر ہوو

فریدا جے توں عقل لطیف، کالے لکھ نہ لیکھ
اپنے گریواں میں، سر نیواں کر دیکھ

فریدا کوٹھے منڈپ ماڑیاں ایت نہ لایئے چت
مٹی پچی اتولویں کوئی نہ ہوسی مت

شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ 1539ء نوں نکسالی دروازہ لاہور وچ شیخ عثمان دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ دے دادا کلچس رائے ہندوؤں مسلمان ہوئے سن۔ آپ دے والد شیخ عثمان کھڈی داکم کردے سن۔

شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ نے مدحی تعلیم گھر وچ ای حاصل کیتی۔ فیرمولوی ابو بکر دے کتب وچ داخل ہو کے باراس (12) درہیاں دی عمر وچ قرآن پاک حفظ کیتا۔ دنیاوی علوم حاصل کرن مگروں حضرت بہلول کولوں روحانی فیض حاصل کیتا۔ آپ ساری رات راوی کنڈھے کلام پاک دی تلاوت کردے، سویرے داتا صاحب دے مزار تے حاضری دیندے تے زہد تے عبادت وچ مصروف رہندے۔ اک دیہاڑے تفسیر مدارک پڑھدیاں ہویاں آپ اُتے سرمستی تے بے خودی طاری ہو گئی۔ سرمستی دا ایہہ عرصہ پنجی (25) درہے رہیا۔ ایس دوران آپ دی ملاقات مادھولال حسین نال ہوئی۔ جیہڑا آپ دیاں کرامتاں دیکھ کے مرید ہو گیا تے اسلام قبول کر لیا۔ شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ نے 1599ء نوں انتقال فرمایا تے اوہناں مگروں مادھولال گدی نشین ہويا۔ شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ نے پنجابی وچ صرف کافیاں لکھیاں۔

آپ دیاں کافیاں وچ تصوف دے بوہت سارے مسئلیاں دا ذکر اے۔ آپ موسیقی دے ماہر سن۔ ایس پاروں آپ دیاں کافیاں وچ موسیقی کٹ کٹ کے بھری ہوئی اے۔ آپ نے چنے نوں علامت بنا کے سارے انگاں دے حوالے نال ہندیاں نوں نیک عمل کرن دی تلقین کیتی اے۔ آپ دیاں کافیاں وچ علامتاں دا خوبصورت استعمال اے۔ ایس توں آؤسوز تے گداز، ہجرتے فراق تے مت دیاں گٹاں آپ دے کلام دے خاص موضوعات نیں۔

کافیاں

(1)

رہا میرے حال دا محرم تُوں

اند رتُوں ہیں باہر تُوں نہیں روم روم وچ تُوں
تُوں نہیں تانا تُوں نہیں بانا، سبھ گچھ میرا تُوں
کہے حسین فقیر نماں، میں ناہیں سبھ تُوں

(2)

تی تینوں رب نہ بھلے دُعا فقیراں دی ایہا

رَب نہ بھلے ہو رہ سبھ گچھ بھلی، رَب نہ بھلن جیہا

سو نا زو پا' سہ بھل دیسی' عشق نہ لگدا ایہا
 ہورناں نال ہسیدی کھدی' شوہ نال گھوٹکھٹ کیہا
 چارے نین گڈوڑ ہوئے ، وچ وچولا کیہا
 عشق چو بارے پایو جھاتی ہن تینوں غم کیہا
 مائے دی سو نہہ ، بابل دی سو نہہ ، گل چنگیزی ایہا
 جس جو بن دا توں مان کریدی سو جیل مل تھسی کھیہا
 کہے حسین فقیر سائیں دا ، مرناں تاں مانا کیہا

حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ

سلطان العارفین حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ 1631ء نوں شورکوٹ دے نیڑے اک پنڈتہرگاں وچ اک دوریش بازی محمد دے گھر پیدا ہوئے۔ حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ دی والدہ دانان بی بی راستی سی، جس نے سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ دی تعلیم تے تربیت سوہنے ڈھنگ نال ایس طرحاں کیتی پئی اوہناں نوں تعلیم حاصل کرن لئی کسے مکتب وچ داخل ہون دی لوڑ نہ رہی۔ صرف روحانی فیض حاصل کرن واسطے پہلے حبیب اللہ قادری دے مرید ہوئے، فیر دئی جا کے پیر عبدالرحمن دی صحبت وچ رہ کے روحانی منزلاں طے کیتیاں۔

اوہناں نے واہی نبی داپیشہ اپنایا۔ آپ فارسی تے عربی دے دی آپے عالم سن۔ پنجابی وچ آپ دے ابیات ملدے نیں۔ جیہڑے سی حرفی دی ہیئت وچ لکھے گئے نیں۔ ایہو ابیات آپ دی شہرت تے مقبولیت داسبب نیں۔

آپ نے دین اسلام دی تبلیغ نوں حیاتی دامشن بنایا تے ہزاراں غیر مسلماناں نوں مسلمان کیتا۔ آپ نے 1697ء نوں وفات پائی۔ تحصیل شورکوٹ دے پنڈ گڑھ مہاراجا وچ آپ داحرار روحانیت دامرکز اے۔

”ابیات“ سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ“ پہلی واری 1891ء وچ شائع ہوئے۔ ایہدے وچ ہر بند دے چار چار مصرعے نیں۔ ہر بند حروف ابجد دے تریہہ (30) حرفاں وچوں کسے نہ کسے حرف نال شروع ہوندا اے۔ ایس لئی ایہناں نوں سی حرفی آکھیا جاند اے۔ آپ دے کلام وچ سوز، سرمستی معرفت تے موسیقی موجود اے۔ آپ نے پنجابی شاعری وچ مرشد دے تصور نوں سوہنے انداز وچ پیش کیتا۔ انسان نال محبت تے اللہ نال عشق آپ دے کلام دا امتیازی نشان اے۔ ایس توں آڈ آپ دا کلام بلند ہمتی، دنیا توں نفرت تے صوفیانہ مسائل نال بھریا ہو یا اے۔ آپ دیاں فارسی کتاباں دی تعداد (140) دے لگ بھگ دئی جاندی اے۔

ابیات

الف: اللہ چنہ دی بوئی میرے من وچ مرشد لائی ہو
نفی اثبات دا پانی ملیں ہر رگے ہر جائی ہو
اندر بوئی ٹٹک مچایا جاں بھٹکن پر آئی ہو
جیوے مرشد کامل باہو جئیں ایہہ بوئی لائی ہو

ج: جو دم غافل سو دم کافر سانوں مرشد ایہہ پڑھایا ہو
سُنا سخن گنیاں ٹھل اکھنیں، آساں چت مولا دل لایا ہو
کیتی جان حوالے رب دے، آساں ایسا عشق کمایا ہو
مرن تھیں آگے مر گئے باہو تاں مطلب نوں پایا ہو

د: دل دریا سمندروں ڈوگھے ، کون دلاں دیاں جانے ہو
 وچے بیڑے وچے تھیرے وچے وُجھ مہانے ہو
 چوداں طبق دے دے اندر حشو وانگوں تانے ہو
 جو دل دا محرم ہووے باہو سوئی رب پچھانے ہو

ن: نال کسکی سنگ نہ کریے ، گل نوں لاج نہ لایے ہو
 تھے ترپوز مول نہ ہوندے ، توڑے توڑ کئے لے جاپے ہو
 کاتواں دے پچے ہنس نہ تھیندے ، توڑے موتی چوگ پُگایے ہو
 کوڑے کھوہ نہ مٹھے ہوندے باہو توڑے مناں گڑ پاپے ہو

شاہ مراد دی حیاتی دے حالات تے واقعات اُتے ویلے دی کھر کھلری ہوئی اے۔ مولابخش کشتہ ہوراں نے اپنے ”پنجابی شاعراں دا تذکرہ“ وچ ایہناں نوں بارھویں صدی ہجری دا اک صوفی طبع بزرگ آکھیا اے۔ آپ خانپور تحصیل ضلع چکوال وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد کرم علی شاہ صدیقی خاندان نال تعلق رکھدے سن۔ حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ دے بقول مولوی محی الدین محدث ساکن گوزہ اتم گھ (جہلم) آپ دی اولاد چوں سن۔

آپ دا کلام پہلی واری 1908ء وچ شائع ہوا۔ آپ فارسی، اُردو تے پنجابی دے شاعر سن۔ آپ دا کلام بزمِ ثقافت چکوال نے ”گلزار شاہ مراد“ دے ناں نال شائع کیتا اے۔ جیہدے وچ اٹھ (8) غزلاں تے اک مثنوی شامل اے۔ آپ دے کلام دارنگ وُحنگ پنجابی دی شعری روایت یعنی صوفیانہ سوچ نال بھریا ہو یا اے۔ جس وچ سوز تے مستی، جوش تے دلولہ موجود اے۔ ایس توں دکھ ایات شاہ مراد چرخہ تے نور نامہ، دی آپ دے کلام دے مجموعے نیں۔ جیہناں وچ تصوف تے معرفت دے مضمون بیان ہوئے نیں۔

چار بیتے / دو ہڑے

کدی نہ کیتو غافل بندے دل اپنے نوں سائیں ول
بے خبرا تینوں خبر نہ کائی آج کل پرسوں ویسیں چل
عمر پتاسہ دُنیا پانی گھڑی وچ ویندی ساری گل
پل پل دے وچ جپ صاحب نوں کیا کرسیں نہیں آں خوف اجل

الف: آرام دتوئی احمد پل پل بل بل تھیواں!
ح: حیات کیتوئی دل نوں آب حیاتی چھیاں!
م: مہار تہاڑے ہتھ وچ کچھے لائے تریواں
و: دیدار دکھائے پیارے تاں شاہ مراد سدیاواں

ب: بالن مینوں برہوں کیتا تے دلبر خبر نہ کائی
جل بل ہوئی ساہو دی ڈھیری واڈ سبھ اڈائی
من انگار چراغ جیوں روشن دیکھے سبھ لوکائی
شاہ مراد جل دیوا ہوویں تاں دیوے یار دکھائی

علی حیدر ملتانی ستارہ ہیں تے اٹھارہویں صدی عیسوی دے اُچے تے مچے صوفی شاعر نہیں۔ آپ پہلی شعبان 1101ھ دے مطابق 1690ء نوں موضع چوئترہ ضلع ٹوبہ ٹیک سنگھ وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد داناشخ امین سی۔ آپ نے مدحی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی تے بعد وچ اپنے عہد دے مروجہ علوم اُتے عبور حاصل کیتا۔ آپ دے مرشد داناشخ واجہ فخر الدین دہلوی سی۔ آپ اک عرصے تیکر ملتان شہر وچ رہندے رہے آلے دوالے دے علاقے وچ آپ دے علم، فضل، زہد، عبادت تے ولایت دیاں دھماں پے کنیاں سن تے بوہت سارے لوگ آپ کولوں ظاہری تے باطنی فیض حاصل کرن لئی آؤندے سن۔ آپ 1196ھ دے مطابق 1777ء نوں فوت ہوئے چوئترہ وچ آپ داحرار بنایا گیا۔

آپ مغللاں دے اخیر لے دور دے شاعر نہیں، وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ تے کچھ شاہ رحمۃ اللہ علیہ ایس حوالے نال آپ دے ہم عصر بن دے نیں۔ پنجاب وچ ظلم و تشدد، سیاسی بے چینی تے اکھر پکھر، معاشی بد حالی تے قتل و غارت دادوری۔ ایس عہد دے دکھ درد نوں آپ نے محسوس کیتا تے لوکاں اندر اپنی شاعری راہیں امن، بھائی چارے، پیار محبت تے انسان دوستی دے چراغ روشن کیتے۔ آپ دی شاعری دسویں اے کہ علی حیدر ملتانی اک دوریش صفت تے زبانی معرفت وچ ڈبے ہوئے اچے انسان تے سچے صوفی شاعر سن۔ آپ دا کلام پہلی واری 1889ء وچ شائع ہویا، جس وچ سی حرفیاں تے قصہ ہیر شامل اے، علی حیدر نے مجاز تے حقیقت نوں اک سانجھ وچ پرو دتا اے۔

ابیات

(سی حرفی)

الف: استتھے او تھے آساں آس سمیڈی آتے آسرا سمیڈی ڈے زور دا ای
مہیں سبھ حوالے سمیڈی ڈے نیں اساں خوف نہ کھنڈی ڈے چور دا ای
ٹوں ای جان سوال جواب سبھو سانوں بول نہ اوکھڑی گور دا ای
علی حیدر ٹوں سک سمیڈی ڈے اے سمیڈی ڈے باجھ نہ ساں ہور دا ای

○

ش: شوق جنہاں تن یار داسی سوئی جان دے راہ حبیب دے نوں
جنہاں وچ تاں درد نہراک رتی کیہ جانن قدر طیب دے نوں
جنہاں عشق دی لذت نہ چھٹی سوئی روندے وقت نصیب دے نوں
او تھے میں جیہیاں کئی لکھ دے حیدر کون پچھدا نام غریب دے نوں

○

ص: ضرورت اسانوں کمی سیکھاں مین الاون ٹوں
مسٹر لگی دل وچ مینوں پریم دی حرف لکھاں نوں
رگ رگ تار پتھرے والی ناخن نال وچاون ٹوں
راگ دی مالا گل وچ حیدر روپ سجن دا گاون ٹوں

بابا ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ

بابا ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ دا اصل ناں سید عبداللہ شاہ سی۔ پر لوکاں وچ ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ دے ناں نال مشہور ہوئے۔ آپ پنڈ اُچ گیلانیاں وچ 1680ء نوں سخی شاہ محمد درویش دے گھر وچ پیدا ہوئے جیہڑے امام مسجد سن۔ اوہ روزگار دے سلسلے وچ ملک وال آئے تے فیر پنڈ پانڈو کے بھٹیاں وچ آباد ہو گئے۔

ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے قرآن پاک اپنے والد کوں پڑھیا۔ فیر قصور دے عالم مولوی غلام مرتضے دے مدرسے وچ داخل ہو گئے۔ اوہناں کوں تفسیر، حدیث، فقہ، منطق تے فلسفہ پڑھیا۔ روحانی تربیت واسطے اوہناں نے لاہور آ کے شاہ عنایت قادری رحمۃ اللہ علیہ دے ہتھ اُتے بیعت کر لئی۔ ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ نوں اپنے مرشد نال اتناں دی محبت سی جس دا اظہار ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ دے کلام وچ مل دا اے۔ ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے حیاتی دا اک وڈا حصہ قصور وچ لنگھایا تے کچھ عرصہ لاہور وی رہے، بابا ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ ہر ویلے ربی یاد وچ ڈبے رہندے سن۔ آپ 1757ء وچ اپنے خالق حقیقی نال جا ملے تے قصور وچ ای دفن ہوئے۔

سید ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ عظیم آفاقی صوفی شاعر نیں۔ اوہناں نے اپنے چار اں دا اظہار کافی وچ کیتا تے کافی دی صنف نوں نئی اُتے اپڑا دتا۔ کافی توں وکھ اوہناں نے بار اں ماہ، اٹھواری ستواری، سی حرفی تے دوہڑے دی تخلیق کیتے نیں پر اوہناں دیاں کافیاں نوں عالمگیر شہرت حاصل ہوئی جیہناں وچ وحدت الوجود دا نظریہ بیان کیتا گیا اے۔ اوہناں کول جذبے دی شدت بڑی ترکھی تے لہجہ دی ندھڑکی اے۔

ایہدے نال اک فطری جوش تے جذبہ وی نظر آؤندا اے۔ اوہ ظاہر داری تے منافقت توں سخت نفرت کر دے سن پر اللہ تے اوہدے آخری رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نال پیار کر دے سن۔ اوہناں دی زبان مٹھی، رس بھری تے موسیقی وچ ڈبی ہوئی اے۔

کافی

اُٹھ جاگ گھراڑے مارے نہیں
ایہ سون تیرے درکار نہیں
کہتے ہے سلطان سکندر
سے چھڑ چھڑ گئے اڈمیر
موت نہ چھڑ دی پیر پیغمبر
کوئی اتھے پاسدار نہیں
جو سنجہ کر سیں سو سنجہ پاسیں
نہیں تے اوڑک پتھوں تاسیں
سچی کوچ وانگوں گر لاسیں
کھٹاں باجھ اڈار نہیں
لکھا شوہ بن کوئی ناسیں
اتھے اوٹے دویمیں سرائیں
سنجھل سنجھل قدم نکاسیں
پھیر آؤن دوجی وار نہیں
اُٹھ جاگ گھراڑے مار نہیں
ایہ سون تیرے درکار نہیں

سید وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ

دیس پنجاب دا ایہہ عظیم شاعر ضلع شیخوپورہ دے اک پنڈ جنڈیالہ شیر خاں وچ 1722ء دے قریب پیدا ہویا۔ آپ دے والد ناں سید گل شیر۔ وارث شاہؒ نے پہلاں اپنے پنڈ دی مسیت دے امام کولوں تعلیم حاصل کیتی فیر قصور جا کے اوس ویلے دے عالم مخدوم حافظ غلام مرتضیٰ قصوری کولوں درس نظامی دی تعلیم حاصل کیتی ایس دوران آپ نے قرآن، حدیث، تفسیر، فقہ، طب، نجوم تے ہور مذہبی علوم حاصل کیتے۔

زوجاتی تربیت واسطے سید وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ پاکپتن چلے گئے۔ بابا فرید گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ ہوراں دی درسگاہ دے سجادہ نشین دے مرید ہو گئے۔ تے فیر مرشد دی اجازت نال ملکہ ہانس پنڈ وچ چلے گئے تے مسیت دے امام بن گئے۔ امامت دے نال نال شعر آکھن دا شغل وی جاری رکھیا تے ”بیر را نچھا“ ورگا شاہکار تخلیق کیتا۔

جدوں ایہہ علاقہ سکھاں دے حملیاں پاروں بد امنی دا شکار ہو گیا تے آپ اپنے آبائی پنڈ جنڈیالہ شیر خاں پرت آئے تے اتھے 1798ء وچ وفات پائی۔ آپ دماڑار جنڈیالہ شیر خاں وچ اے جتھے ہر سال ساؤن دے مہینے عرس منایا جاندا اے۔

سید وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے اپنے لافانی شاہکار قصہ ہیرا رانچھا توں آؤ معراج نامہ، اُشتر نامہ چوڑھٹی نامہ، دوہڑے، باران ماہ لکھے تے قصیدہ ہر دہ شریف دا ترجمہ کیتا۔

وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے قصہ ہیرا رانچھا 1180ھ مطابق 1766ء وچ تخلیق کیتا۔ ایس رومانی قصے وچ ادھناں جیوندے جاگدے ہسدے وسدے، دکھاں ورداں وچ ڈوبے ہوئے پنجاب دی سیاسی، سماجی، معاشی، مذہبی تے تعلیمی صورت حال دے پورے نقش اگھاڑے نیں۔ شاعری دے اعتبار نال قصہ ہیرا رانچھا سبھ توں اچا تے نچا اے، وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ دے علم تے فضل دے چراغ ہیر دے ور تے ور تے اُتے روشن نیں تے ایہہ اشار دنیادے بہترین ادب وچ ہوندا اے۔

مقت و زاری کردن برادران

آکھ رانچھیا بھاکھ بنی تیرے، دیس اپنا چھڈ سدھار ناہیں
ویرا امبڑی جایا جاناہیں، سانوں نال فراق دے مار ناہیں

ایہہ بانڈیاں تے اسیں ویر تیرے، کوئی ہوو وچار وچار ناہیں
بخش ایہہ گناہ توں بھایاں نوں، کون جمیا جو گناہگار ناہیں

بھائیاں باجھ نہ مجلساں سوہندیاں فی، آتے بھائیاں باجھ بہار ناہیں
بھائی مرن تے پوندیاں بھجج بانہاں، پناں بھائیاں پرھے پڑوار ناہیں

لکھ اوٹ ہے کول وسندیاں دی بھائیاں گمیاں جیڈی کوئی ہار ناہیں
بھائی ڈھاؤندے بھائی اسار دے نیں، بھائیاں باجھ بانہاں نیلی یار ناہیں

ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ 1166ھ مطابق 1752ء نوں تحصیل اجنالہ ضلع امرتسر دے اک پنڈ جگد یو کال وچ حاجی محمد شریف دے گھر پیدا ہوئے۔ روایت اے پی آپ دے والد نے کئی جج کیے سن۔ ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ مدھلی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ پندرہاں (15) ورہیاں دی عمر وچ یتیم ہو گئے۔ اوس ویلے تیکر اوہ کئی زبانوں تے علوم سکھ چکے سن۔ آپ نے طب تے علم نجوم وچ وی مہارت حاصل کیتی۔ رمل تے نجوم امر اللہ بنالوی کولوں سکھیا تے طب دی تعلیم اپنے والد تے چاچے کولوں حاصل کیتی۔ روحانی تعلیم واسطے آپ نے پیر بخت جمال نوں اپنا مرشد بنایا۔ آپ معرفت دے اُچے درجے اتے فائز سن۔ درویشی تے فقیری سبھا وچ گٹ گٹ کے بھری ہوئی سی۔

آپ دی شہرت مہاراجہ رنجیت سنگھ دے دربار تک اپڑی۔ اوس نے آپ دی بڑی آدر بھاء کیتی تے سیالکوٹ دے علاقہ تھر پال وچ اک جاگیر دتی۔ ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ ہوریں جگد یوتوں ہجرت کر کے تھر پال آ گئے تے ۶۷ تھے ای 1821ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے اک بھرنویں عملی، ادبی، علمی تے صوفیانہ حیاتی گزاری اے۔ آپ نے پنجابی، فارسی، عربی تے ہندی وچ شاندار تخلیقی ورثہ چھڈ دیا اے۔ پنجابی زبان وچ سستی پنوں، ہیرا رانجھا، سوہنی مہینوال، شیریں فرہاد، قصہ محمود شاہ غزنوی، دوہڑے، ڈیوڑھے، لیلیٰ مجنوں تے سی حرفی لکھی اے۔

آپ نوں شہرت قصہ سستی پنوں پاروں حاصل ہوئی۔ ایس قصے وچ قطری سوز، درد تے پیڑ دا بھر وال بیان اے۔ ایس توں اڈ مرقع نگاری، منظر نگاری، کردار نگاری تے جذبات نگاری دے اعلیٰ نمونے موجود نیں۔ ایس قصے وچ زبان تے بیان، فکری بصیرت تے فنی عظمت موجود اے، نالے پنجاب واسیاں دے دلاں دیاں دھڑکتاں نیں۔

دوہڑے

کچھ شاہ سکندر دارا آتے جام گیا کت جم دا
تھوکن دیو جیہناں دی تیغوں آتے دھول پیا نت کم دا
ڈھونڈیاں خاک تہلے نہیں لہدی ایہہ جگت بُرا گھر غم دا
ہاشم جان نفیست دم نوں بھلا کیہ بھرواسا دم دا

***

اے تھاوں نہ وگدیاں ندیاں نہیں اے طور لوکاں
اے دل پکڑ دلیری دل دی کر سوچ دچار نہ کاں
زل بل بہن ہمیش نہ رہندا آتے کیوں رت رگ جدائی
ہاشم فتح اسان تہیاں نوں جیہناں ہمت یار نبھائی

***

اک بہہ کول خوشامد کر دے ، پر غرضی ہوں کینے
اک بے پرواہ نہ پاس کھڑوون پر ہوں یار گلینے
گوںجاں وانگ ہزار کوہاں تے اوہناں شوق دکھو دکھ سینے
ہاشم ساجن کول ہمیش بھانویں وچھڑے ہوں مینے

***

بے بنیاد کریں بنیاداں توں کھول عقل دی طاقی
جس دن خرچ لہیں گا سارے ایہہ خرچی رگ نہ باقی
سو سیمان کریں کھڑ فوجاں آتے ذرا نہ رسیں عاقی
ہاشم سمجھ بہوہ پیارے توں خاکی ہیں بن خاکی

خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ

خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ فاروقی خانوادے نال تعلق رکھدے سن۔ آپ دے وڈو ڈیرے حجاز مقدس توں ہجرت کر کے پہلاں سندھ تے فیر ملتان وچ آباد ہوئے۔ بعد وچ ڈیرہ غازیخان دے اک پنڈ مٹھن کوٹ وچ آن وئے۔ کجھ چرایہہ خاندان بہاولپور دے اک پنڈ چاچڑاں وچ دی رہیا۔

خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ 1845ء نوں خوجہ خدا بخش دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ داساریخی ناں خورشیدی۔ آپ نے اٹھاراں (18) ورہیاں دی عمر وچ قرآن شریف حفظ کیتا۔ فیر بہاولپور دے نواب محمد صادق دی درخواست اُتے آپ احمد پور شرقیہ دے محل وچ چلے گئے تے او تھے مولانا قائم الدین تے ملک غلام محمد کولوں دینی تے دنیاوی علوم حاصل کیتے۔ آپ تاریخ، جغرافیہ، تقویم، طب تے فلسفہ دے وی ماہر سن تے کئی زبانیں اُتے عبور رکھدے سن۔ آپ نے اپنے وڈے بھرا خواجہ فخر الدین فخر جہاں کولوں روحانی تعلیم تے تربیت پائی تے وڈے بھرا دی وفات مگروں گدی نشین ہوئے۔ آپ عبادت گزار، خلوت پسند تے قدرتی نظاریاں دے بڑے دلدادہ سن۔ آپ نے 1275ھ نوں حج دی سعادت حاصل کیتی۔ اخیر 24 جولائی 1901ء نوں ایس فانی دنیا توں کوچ کر گئے۔ آپ دامزار مٹھن کوٹ وچ اے جتھے ہر سال عرس ہوند اے۔

خواجہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ اُچ پدھر دے صوفی شاعر سن۔ آپ نے اپنے خیالاں، سدھراں تے جذبییاں دا اظہار کافی دی صنف وچ کیا اے۔ آپ نے کافی نوں بیسی اُتے اپڑا دتا اے۔ آپ دیاں کافیاں وچ مسئلہ وحدت الوجود، روہی دے منظر، حیاتی دافلسفہ، مرشد دا تصور، فطرت پسندی، عبادت تے ریاضت تے ربوبیت دے سوہنے مضمون موجود نیں۔ آپ نے خوبصورت تے مٹھری زبان ورتی اے جیہدے وچ موسیقی دا عنصر اگھڑواں اے۔

کافی

ہر صورت عین عیان آیا	بن ولبر شکل جہان آیا
کتنے نوحؑ کتھاں طوفان آیا	کتنے آدمؑ تے کتنے شیثؑ نبی
کتنے یوسفؑ وچ کتھاں آیا	کتنے ابراہیمؑ خلیل نبی
کتنے موسیٰؑ بن عمران آیا	کتنے زکریاؑ کتنے یحییٰؑ ہے
کتنے اُسدؑ اللہ ذیشان آیا	ابوبکرؓ عمرؓ عثمانؓ کتھاں
کتنے مرشد فخر جہان آیا	کتنے حسنؓ حسینؓ شہید بنے
محبوب سبھے مقبول دا	کتنے احمدؓ شاہ رسول دا
سلطاناں سر سلطان آیا	اُستاد نفوس عشقولاں دا

خاموش فریدا اسرار کنوں
 چپ بے بودہ گفتار کنوں
 پر غافل نہ تھی یار کنوں
 ایہو لاریہی فرمان آیا

مولوی غلام رسول عالمپوری رحمۃ اللہ علیہ

مولوی غلام رسول رحمۃ اللہ علیہ 1849ء وچ پنڈ عالم پور تحصیل دسویہ ضلع ہوشیار پور وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد داناں میاں مراد بخش سی جیہڑے قوم دے سبکرن۔ مولوی غلام رسول نے مدہلی تعلیم مولوی حامد کولوں حاصل کیتی۔ فیر پنڈ غازیاء دے مولوی محمد عثمان کولوں اُردو، فارسی تے عربی پڑھی۔

جدوں سلوک دیاں منزلاں طے کرن دا خیال آیا تے درگاہ حضرت نظام الدین اولیاء دئی دے سجادہ نشین دے مرید ہو گئے تے اوہناں کولوں روحانی فیض حاصل کیتا۔

کچھ عرصہ پنڈ میر پور وچ مدرس وی رہے۔ فیر ملازمت چھڈ کے مسیت دی امامت تے حکمت اختیار کر لئی۔ 1873ء وچ احسن القصص ورگہ شاہکار تخلیق کیتا۔ ایس توں اڈواستان امیر حمزہ، سستی پٹوں، تے درد بھریاں چٹھیاں لکھیاں۔ آپ دے کلام وچ ہجرتے فراق دے باتھڑ چمکدے نیں۔ آپ نوں عربی تے فارسی زبانان اُتے عبور حاصل سی۔ ایس لئی آپ پنجابی قصیاں وچ جتھے موزوں سمجھدے سن عربی تے فارسی دے لفظ استعمال کردے سن۔ ایہو وجہ اے پئی آپ دے کلام وچ عربی تے فارسی لفظاں دی ورتوں بوہت زیادہ اے۔

آپ دے کلام وچ فصاحت، بلاغت، اُچ خیالی تے روانی سمجھ موجود اے۔ آپ نے 1892ء وچ وفات پائی تے اپنے پنڈ عالمپور وچ ای دفن ہوئے۔ آپ دے کلام وچ منظر نگاری، جذبات نگاری، تے کردار نگاری توں اڈ جزئیات نگاری دے سچے نمونے ملدے نیں۔ آپ قادر الکلام شاعر سن۔ زبان تے بیان اُتے عبور رکھدے سن۔

حضرت یوسف علیہ السلام اپنی ماں دی قبر تے

قبر یوسف دی مادر سندی راہ وچ ظاہر ہوئی
اچھلیا دل رویا یوسف دا دیکھ میرا دکھ مائی

دیکھ دیوں جے درد میرے نوں جھل نہ سکدی غم توں
دل پتھر پھٹ پڑے ہووے میرے دیکھ الم توں

دکھ میرے دے لئے دور دراڈیاں واناں
دل پڑ غم تن دکھیں بھریا جگر بلیدیاں لاناں

اے مادر فرزند تیرا میں جو نازاں وچ پلایا
پر دیسیاں دے پنڈھ دراڈے ظلموں بدھا چلایا

میں وچ گود تیری سکھ پائے دکھ ہے آج ہمارے
دید پدر تمہیں طالع نئے دچھڑ گئے پیارے

پردیسیاں وچ نہ لے چلے مینوں لوک پرانے
 ہو پر دیسی میں تڑ چلیا درد جگر نوں کھائے
 اے مادر میں تڑیا جاندا میریاں تھن مہاراں
 ناقد بھرے قدم دل دکھیں بھری غماں دیاں بھاراں
 دیکھ میرا دکھ چھیکو واری میں مڑ ملنا ناہیں
 خاک قدم تھیں گئی نصیبوں زار رویاں آہیں
 ایہناں مکانات تے مڑ میری پھیر نہ ہونی پھیری
 ٹہن نہیں مڑ دے میرے خاک قدم پر تیری
 تربت پاک تیری دی دیدن میتھیں پئی پریرے
 کیہ جاناں میں ہوں میرے کس دھرتی وچ ڈیرے
 واہ دردا میں چھوڑ سدھاناں توڑ اجڑا صبر دے
 ایہہ گل بول شتر تھیں جھڑیا قدماں وچ قبر دے
 دیکھ مائی میں سنگل گل وچ ہتھ پیاں ہتھکڑیاں
 بچہ سکایا پکڑ شتر تے گھت پیراں وچ ہڑیاں
 نال فریب پدر تھیں مینوں جنگل ویر لیائے
 ویر کمائے دکھ بچائے قہر غضب سر چائے
 ماریا مینوں ویریاں وانگوں تے دتیاں ایذاں
 کچھ جنگل وچ کنڈیاں اندر پکڑ چیراں لائیاں
 کر ننگا وچ کھوپے سٹیا اُتوں سنگ چلائے
 کردا ناں پردیسیاں تاگیں ہوندے مل سدھائے
 دیکھ مصیبت جو میں گزری میں چلیا کنکانوں
 آج وداع ہن خبر نہ اُٹے کیہ سر پوے جہانوں

اُستاد عشق لہر داناں پنجابی شاعراں دی اوس معتبر تے مان جوگ پیرھی دے شاعراں وچ سرکندھواں ناں اے، جیہناں اسلامی مملکت پاکستان حاصل کرن دی جدوجہد دے دوران اپنیاں ساریاں تخلیقی قوتاں ایس اُچے مقصد واسطے وقف کر چھڈیاں سن۔ آپ لاہور وچ میاں خواجہ دے گھر 1869ء نوں پیدا ہوئے۔ اصل ناں چراغ دین سی آپ چوہنہ مفتی باقر لاہور وچ رہندے سن۔

1857ء وچ جنگ آزادی دی جنگ گروں تحریک خلافت، غازی علم دین شہید، مجدد شہید گنج تے جلیا نوالہ باغ دے سانجے دے حوالے نال پنجابی مسلماناں وچ اک نویں لہر پیدا ہوئی۔ فیر جدوں قائد اعظم دی راہنمائی وچ علامہ اقبال دے سُننے دی تعبیر پاکستان دے روپ وچ اک حقیقت بن کے سامنے آؤن لگ پئی تے لاہور دے تاریخی اقبال پارک وچ 1940ء نوں پاکستان دے قیام دی قرارداد منظور ہو گئی۔ اوس سے توں پنجابی شاعراں، ادیبیاں تے دانشوراں دیاں سوچاں تے قلماں دے رخ پاکستان نوں قائم کرن ول مڑ گئے۔ اوہناں شاعراں وچ استاد عشق لہر داناں سب توں اُچا اے۔

ڈاکٹر شہباز ملک دے مطابق ملک لال دین قیصر، کرم امرتسری، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، محمد دین میر، ظہیر نیاز بنگی، دائم اقبال، دائم محمد بخش مسلم، امام دین مجاہد، صحرائی گورداسپوری، طالب جالندھری، ملک عطاء اختر لاہوری، حافظ امرتسری، جوگی جہلمی، حکیم ناصر، چراغ دین جونیکے، میراں بخش واقف، فیروز دین شرف، عبدالغفور اظہر، اطہر نظامی، موکی امرتسری، نقس ہاشمی تے اسماعیل متوالا دے ناں ایس سلسلے وچ ذکر دے قابل نیں۔ اُستاد عشق لہر ہوراں نے بھانویں ظاہری علوم حاصل نہیں کیجے سن۔ پر اللہ تعالیٰ نے اوہناں نوں روشن دماغ دتاسی۔ آپ میاں فضل دین دے شاگرد سن، گچھ چر ریلوے کیرج شاپ وچ ملازمت کیتی۔ فیر روزگار دے سلسلے وچ بصرہ چلے گئے۔ 1939ء وچ ریٹائر ہوئے تے 26 نومبر 1948ء نوں وفات پائی۔

آپ برصغیر دے مسلماناں واسطے آزادی دی تڑپ دل وچ رکھدے سن۔ زبان صاف ستھری تے شہری پنجابی شعراں وچ ورتدے سن۔ اوہناں دیاں کتاباں برطانوی اقبال، گل تے عاشق، دامن حضرت یوسف علیہ السلام، پنجابی نظم، غیرت دا جھگڑا، نغمہ پاکستان، عشق دی لہر، بہتیاں مشہور نیں۔

کلام عشق لہر

مولا کرم کر ہند دے حال اُتے مسلمان ایہدا مسلمان ہووے
دلوں کڈھ کدورتاں ساریاں نوں اک دوسرے توں قربان ہووے
سارے فیصلے ہون قرآن اُتے اگے وانگ اسلام دی شان ہووے
عشق لہر کہہ نبی دا واسطہ ای ایس ملک اندر پاکستان ہووے

***

دل دریا سی دولتاں روڑھدے رہے ایہہ نہ سوچیا کجھ بچا لیئے
پانی وانگ جیہناں ساڈا مال پیتا مَن اوہ کہن غلام بنا لیئے
سُئی چنگ حریقاں نے وچ ککھاں بھانیز بھڑکیا کیوں بچھا لیئے
چڑھیا بحر نفاق دا مار ٹھاٹھاں لاوے ڈھا نہ بھہ بنا لیئے
بیزی قوم دی غمسن گھیر اندر چٹو وچ مہانیوں لا لیئے
غیراں تال نہ مھدی اے بھائی والی حصہ اپنا ونڈ ونڈا لیئے
ڈلھے بیراں دا وگڑیا کجھ ناہیں چُن چُن جے جھولی پالیئے
عشق لہر سبھ مشکلاں حل ہون پاکستان جے کدے بنا لیئے

احمد علی سائیں 1859ء نوں پشاور وچ پیدا ہوئے۔ آپ دا اصل ناں احمد علی سی۔ تے ماں بولی پشتو سی۔ اوہناں واجبی تعلیم حاصل کیتی۔ طبعیت وچ لاابالی پن سی۔ 1918ء وچ راولپنڈی آگئے تے فیر ساری حیاتی ایسے شہر وچ گزار دی۔ شاعری وچ اُستاد مرثو دے شاگرد ہو گئے۔ طبع موزوں سی ایس لئی چھیتی شعر آکھن لگ پئے۔

پشہوار وچ خاص طور تے سارے پنجاب وچ عام طور تے اوہ بیت بازی تے چوہر گیاں پاروں بوہت مشہور سن۔ سائیں ہوری اخیر عمرے پشاور ٹر گئے تے او تھے ای 1937ء نوں وفات پائی۔

احمد علی سائیں ہوری اک فطری تے پیدائشی شاعر سن۔ اوہناں نے پہلاں فارسی تے پشتو وچ شاعری کیتی، راولپنڈی آکے زبان وارس تے محاسن اوہناں دی تخلیقی قوت اُتے کھل گیا۔ اوہ اپنا کلام زبانی یاد رکھ دے سن تے شائع کراؤن دے خلاف سن۔ پہلی واری اوہناں دا کلام 1921ء وچ ”سائیں دی بست“ دے ناں نال شائع ہو یا۔ بعد وچ ”ابیات سائیں احمد علی مرحوم“ دے عنوان نال اک کتاب 1949ء نوں گجراتوں چھپی۔ اوہناں دی اک ہور کتاب ”تحفہ کمال“ وی چھپ چکی اے۔

سائیں ہور اں دے شاگرداں وچوں چیر فضل گجراتی، جوگی جھلمی، مرزا عبدالکریم تے غلام نبی کامل دے ناں مشہور نیں۔ آپ دے کلام وچ ساوگی، رس، سوز، رندی تے سستی پوری طراں رچی ہوئی اے۔ ایس توں دکھ تصوف تے اخلاقی مضمون سائیں دی شاعری دے خاص موضوعات نیں کلام وچ پختگی، تشبیہاں تے استعارے تے روزمرہ محاورے دی ہندش کمال دی اے۔

سی حرفی راہیات

الف: اڑی خودی تکبر نہ کر بندے، دس توں تے تیرا مکان رکھے
اوہ دارا سکندر نمرود مٹ گئے، اوہتاں دا نام نشان رکھے
جس دے تخت نوں پریاں اُڑاندیاں سن، وڈی شان والا سلیمان رکھے
سائیاں موت نے مار فنا کیتا، مالک حکمت دا شاہ لُہمان رکھے

○

ل: لک کیا کُجھ عشق دے بول دی اے ایہہ تاں دار جانے یا منصور جانے
بن بیتائی کُجھ نظر نہیں آسکدا حال زُگس دا چشم رنجور جانے
کیسی تپش ہے حسن دے جلوپاں دی اس نوں جانے کلیم یا طور جانے
سائیاں پار دے کنڈھے دی یاس حسرت گھر یا شوہ وچ بیڑی دا پُور جانے

○

د: دُکھ جتھے اوتھے سُکھ ہوندا، جتھے سُکھ اوتھے دُکھ ہزار نالے
جتھے غم اوتھے شادمانیاں بھی، جتھے شادی اوتھے غم اغیار نالے
جتھے دل ہوندا سارا جسم اوتھے، جتھے عشق اوتھے شور شار نالے
سائیاں ایہہ بھی رسم قدیم دی اے، جتھے گل ہوندے اوتھے خار نالے

○

پیر فضل گجراتی

اصل ناں فضل حسین سی، گجرات دے وستیک سن۔ ایس لئی علم نے ادب دی دنیا وچ فضل گجراتی دے ناں نال مشہور ہوئے۔
 1897ء نوں پیر مقبول شاہ دے گھر پیدا ہوئے۔ جیہڑے صوفی بزرگ شاہ دولہ دے سجادہ نشین سن۔
 پیر فضل نے مڈھلی تعلیم جس وچ قرآن پاک توں وکھ عربی تے فارسی دیاں کتاباں سن اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ بعد وچ میٹرک
 1917ء وچ پاس کیتا تے اسلامیہ کالج لاہور وچ داخل ہو گئے۔ فیر گھرو کی مجبوریاں پاروں میونسپل کمیٹی گجرات وچ ملازم ہو گئے۔
 ایجنوں ای سپرنٹنڈنٹ دے عہدے توں ریٹائر ہوئے تے 22 اگست 1972ء نوں انتقال کر گئے۔
 پیر فضل گجراتی نوں مرزا ثار حسین مسٹر نے اردو تے احمد علی سائیں نے پنجابی وچ شعر لکھنے سکھائے۔ تھوڑے عرصے وچ آپ
 پنجابی غزل دی فکری تے فنی اعتبار نال شناخت بن گئے۔ آپ دے کلام وچ بے پناہ روانی، تخیل دی اُچی اُڈاری تے سوچ دی
 ڈونگھیاں موجوداے۔ نوپلے استعارے، سوہنیاں تشبیہاں نے معنی خیز مرزاں آپ دی غزل دیاں ٹومباں نیں۔
 آپ نے غزل توں وکھ عقیدت تے محبت بھریاں نعتاں وی لکھیاں نیں۔ آپ دیاں نعتاں دا مجموعہ ”قطبی تارا“ دے ناں نال
 چھاپے چڑھ چکیا اے۔ آپ دیاں غزلاں دے دو مجموعے ”ڈونگھے پینڈے“ تے ”تکوراں نیں۔
 پیر فضل گجراتی پنجابی دی شعری ریت وچ اک عظیم غزل گو دے حوالے نال سدا انجیوندے رہن گے۔

غزل

کیہ ہویا سینہ دھ گیا یا جگر اساڈا چیر گیا
ایہہ خوش اسانوں تھوڑی اے نہیں خالی تیرا تیر گیا

گل میری نسبت کیتی اے اک نویں لباساں والے نے
ایہہ لیراں لٹھا کدھرے دا کیہ چمبڑ وانگوں لیر گیا

جد دیکھن میرے سوہنے نوں سوہنے شرمندہ ہون پئے
گئی وجدی پھوک چراغاں نوں اوہ چدھر مہر منیر گیا

اکھٹاں وچ ڈورے مستی دے خوشیاں وچ لورے آؤن پئے
اک جھٹ کھلوتا کول جدھے اوہ بدل اوہدی تقدیر گیا

بس اوہ دنیا تے دین دیاں قیدیاں توں ہو آزاد گئے
پا اپنی زلف مسلسل دی اوہ جیہناں توں زنجیر گیا

رل سونا مٹی نال گیا جد سونے نوں ہتھ پایا میں
اوہ ہتھ وچ لے کے مٹی نوں مٹی نوں کر اکسیر گیا

کسے کول بہا کے فضل کدی میرے دل دیاں گھاں سنیاں نہ
میں ماریا ہویا درداں دا ہوراں وچ گھٹ وہیر گیا

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر گوجرانوالہ شہر دے اک کشمیری خاندان وچ 5 جون 1900 ءنوں پیدا ہوئے۔ آپ دے والد حکیم لال دین سن، جیہڑے گوجرانوالہ دے مشہور حکیم سن۔

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے مولوی رمضان کولوں قرآن پاک پڑھیا۔ فیر قاضی نذیر حسین کولوں عربی، فارسی تے منطق دی تعلیم حاصل کیتی۔ طب آپ واجدی پستی پیشہ سی۔ 1915ء وچ میڈیکل کالج لاہور دی لیبارٹری وچ ملازم ہو گئے۔ کجھ عرصہ مگروں گوجرانوالہ چلے گئے تے حکمت شروع کر دتی۔ تے ڈاکٹر مشہور ہو گئے۔

حکمت چھڈ کے لاہور آ گئے تے ٹھیکیداری شروع کر دتی۔ پاکستان دی تحریک وچ حصہ لیا تے پنجابی زبان تے ادب دی خدمت نوں اپنا مشن بنالیا۔ سبھ توں پہلاں اک رسالہ ”پنجابی“ دے ناں نال جاری کیتا۔ فیر پاکستان پنجابی ادبی اکیڈمی لاہور نال جڑ گئے تے دن رات اکیڈمی دی ترقی خاطر کم کردے رہے۔ آپ نے نہ صرف پنجابی مضمون وچ شاعری تے کتاباں لکھیاں سگوں دو جے عالماں تے فاضلاں کولوں وی پنجابی وچ لکھوایا۔ آپ نے بھرنویں علمی تے ادبی حیاتی گزاری۔ اخیر آپ نے 1974 ءنوں وفات پائی۔

غازی تے شہید

اللہ دے قلعے فولادی نیں دل جگر پاک جوتاں دے
ایہہ مان نمائے لوکاں دا دردی دکھیار انساناں دے
راکھے رب آپ بنائے نیں ایہہ دوویں مالاں جاناں دے
وارث نیں غازی دھرتی دے تے مرد شہید اسماناں دے

○

گل ختی توں سر وارن دی ایہناں دی ریت قدیمی اے
ضرب ایہناں دی فرعونیاں لئی موتی دی ضرب کلیسی اے
ایہہ جاناں وار تجماندے نیں کیجے ہوئے قول زباناں دے
وارث نیں غازی دھرتی دے تے مرد شہید اسماناں دے

○

بھوتے ہوئے خونی ظالم دا ایہہ نام نشان مناندے نیں
ایہہ راکھے نیں مظلوماں دے ظلماں دیاں اکھاں لاہندے نیں
بن بہندے سگی ساتھی نہیں ایہہ جھوٹے شان گگناں دے
وارث نیں غازی دھرتی دے تے مرد شہید اسماناں دے

○

ایہہ چڑھ کے چڑھدے طوفاناں دے وانگر چڑھدے جاندے نیں
لڑچین جے نال پہاڑاں دے مڑ لڑدے لڑدے جاندے نیں
جانباز دھنی تلواریں دے ایہہ مرد جری میداناں دے
وارث نیں غازی دھرتی دے تے مرد شہید اسماناں دے

○

حکیم شیر محمد ناصر

حکیم ناصر ہوراں دا اصلی نال شیر محمدی۔ ناصر شخلص کر دے سن۔ پیشہ حکمت سی 1908ء نوں حکیم الہ دین سندھو دے گھر لاہور وچ پیدا ہوئے۔ بارہاں سالوں دی عمر وچ قرآن مجید حفظ کیتا تے نال نال اپنے والد کوں حکمت وی سکھدے رہے۔ بعد وچ طبیبہ کالج لاہور توں حکیم حاذق دی سند حاصل کیتی مڑنگ لاہور وچ اپنا مطب کھولیا تے آخری ساہنگ انسانیت دی خدمت کر دے رہے۔ حکمت دے نال نال شعر و شاعری دا مشغلہ وی جاری رکھیا۔ استاد فیروز ہوراں کوں اصلاح لئی تے بڑی جھیتی حکیم ناصر لاہور دیاں علمی ادبی اصلاحی محفلاں تے مشاعریاں دی جند جان بن گئے۔

4 جنوری 1972ء نوں دل دا دورہ جان لیوا ثابت ہو یا تے خالق حقیقی نال جا ملے۔ حکیم محمد ناصر پنجابی شعری ریت وچ نویں خیالاں، نویاں سوچاں تے نویں مہاڑاں دے نمائندہ سن۔ ایس توں اڈ پنجابی زبان تے ادب دی خدمت آپ دامن سی۔ آپ دیاں غزلاں تے نظماں دا پہلا مجموعہ ”سحر سورج“، ”اپنی بولی تے اپنا اصلا“ دوجا مجموعہ اے۔

اپنی سہان

توں مسلم ہیں دنیا دے وچ توں اللہ دا جانی بن
 نئی توحید دا بانی تیرا، توں دی توحید دا بانی بن
 دین تیرے دی ریس نہ جگ تے توں وی تے لاثانی بن
 بندہ رب دے نئی دی اُمت تے عامل قرآنی بن
 جد تیری دنیا دی آگو توں وی امام زمانی بن

نہ پنجابی، نہ سرحدی، نہ سندھی مکرانی بن

سب کچھ ہوندیاں سبھ توں پہلاں توں اک پاکستانی بن

دنیا مادے تے پئی مردی، تیر ہتھ روحانی جیہاں
 چن دے اندر جا کے دی تے لوکاں ہونا اے تیرا پیہاں
 تینوں کٹھا کرنا پیہاں اے، لوکی جو پئے ڈولھن چہیاں
 سکاں وچ سکندر مری، آب حیات خضر ہے پیہاں
 ہتھیں وی کچھ کر اوئے شیرا نہ توں شیر زبانی بن

نہ پنجابی، نہ سرحدی، نہ سندھی مکرانی بن

سب کچھ ہوندیاں سبھ توں پہلاں توں اک پاکستانی بن

چن سورج توں پہلاں ہالی کر لے توں دھرتی دی سیوا
 دنیا دی ایہہ ریت ای پئی سیوا دا ملدا اے میوا
 قوماں دی مندری دا ہیرا توہیں اک اعلیٰ تھیوا
 تک خاں اپنے وڈیاں وئے کیہ ہے سی اوہناں دا شیوا
 اپنا اپ سہان کے ناصر توں جو ہیں اوہ جانی بن

نہ پنجابی، نہ سرحدی، نہ سندھی مکرانی بن

سب کچھ ہوندیاں سبھ توں پہلاں توں اک پاکستانی بن

دائم اقبال دائم

دائم اقبال دائم 1909ء ضلع گجرات دے شہر منڈی بہاؤ الدین دے نیڑے موضع واسو وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد داناں غلام محمد سی۔ دائم نے پرائمری اپنے پنڈ وچ تے دسویں جماعت تیک تعلیم منڈی بہاؤ الدین دے اسلامیہ ہائی سکول وچ حاصل کیتی۔ پراگھرو کی مجبوریوں پاروں میٹرک دا امتحان نہ دے سکے تے اپنے والد نال رل کے اپنا آبائی پیشہ گھوہ کدھن دائم شروع کردتا۔ شاعری وچ آپ داکوئی اُستاد نہیں سی۔ پر روحانی طور تے مولانا روم رحمۃ اللہ علیہ تے علامہ اقبال رحمۃ اللہ علیہ توں بوبت متاثر سن۔ آپ نے علامہ اقبال رحمۃ اللہ علیہ نال ملاقات دا شرف حاصل کیتا۔

دائم اقبال دائم عوامی شاعر سن۔ آپ دے من وچ آزادی دی تڑپ موجود سی۔ ایس لئی تحریک پاکستان وچ عملی تے قلمی حصہ لیا۔ اخیر 13 اکتوبر 1983ء نوں وفات پائی۔ دائم اقبال دائم نے مذہبی، اخلاقی، سماجی، سیاسی تے رومانی موضوعاں اُتے شعر (77) دے لگ جھگ کتاباں لکھیاں، جیہناں وچوں کمبل پوش، شاہنامہ کربلا، ابرہیم ادھم، پاک شمشیر، آمیزہ معرفت، سکندر تے قلندر، دل دریا دیاں موحاں، سوہنی سرکار، قصص الحسنین، لیلیٰ مجنوں، شکوہ پاکستان تے جواب آسمانی ذکر دے قابل نیں۔

دائم اقبال دائم اک درویش تے سیلانی شاعر سن۔ آپ دے کلام وچ عشق حقیقی تے مجازی اک دوجے نال رلے ملے دکھائی دیندے نیں۔ آپ نے شاعری راہیں لوکائی اندر اخلاقی تے مذہبی قدراں نوں کھلاریا۔ ایس توں اڈ لوکاں دے دکھ درد تے مسائل نوں شاعری دا موضوع بنایا۔ آپ نے استحکام پاکستان دے حوالے نال وی نظمیں تخلیق کیتیاں۔ آپ نے نظم توں اڈ نثر وچ وی لکھیا۔

توقیر حسینؑ

زندہ باد تے ابدالآباد روشن لازوال توقیر حسینؑ دی اے
ترجمان لسان القرآن جس دا شاہ آئیے تطہیر حسینؑ دی اے

غوث قطب قلندر امیر جس وچ اوہ زلف زنجیر حسینؑ دی اے
علم عشق کیا صفا محبت صبر فقر جاگیر حسینؑ دی اے

ہر ذرہ کائنات دے وچ سینے بھری ہوئی تاثیر حسینؑ دی اے
زمین، چراغ، ابر، باراں، قمر، انجم روز و شب تفسیر حسینؑ دی اے

خون برسد وچ تاریخ آدم سرخ پوش تحریر حسینؑ دی اے
عشق دی مستی وی ویکھ تدبیر سازی دنگیر امیر حسینؑ دی اے

جانے مہر نبوت توقیر جس دی اوہ توقیر توقیر حسینؑ دی اے
بوسہ گاہ بشیر النذیر دائم اوہ تصویر تصویر حسینؑ دی اے

شریف گنجابی

شریف گنجابی دا اصل ناں محمد شریف سی 13 اکتوبر 1915ء نوں گجرات دے مشہور قصبہ گنجاہ وچ مولانا غلام محی الدین دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ نے مڈھلی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ فیر گنجاہ دے ای سائن وھرم ہائی سکول توں میٹرک دا امتحان پاس کیا۔ گورنمنٹ کالج گجرات توں انٹرمیڈیٹ دی سند حاصل کیتی تے گنجاہ دے اسلامیہ سکول وچ مدرس ہو گئے۔ ملازمت دے نال نال پڑھائی دا سلسلہ جاری رکھیا۔ پہلاں بی اے کیا۔ فیر 1941ء وچ بی ٹی دا امتحان پاس کیا۔ ملازمت دے دوران مختلف شہراں وچ ہیڈ ماسٹر رہے نال نال ایم اے فارسی تے ایم اے اردو دے امتحان پاس کیے تے فارسی دے لیکچرار ہو گئے۔ گورنمنٹ کالج انک، روالپنڈی، گوجران، جہلم، تلمہ گنگ تے لالہ موکی وچ پڑھاندے رہے۔ 1974ء وچ ریٹائر ہو کے پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ بیچ و رہے پڑھاندے رہے۔ فیر اسلام آباد چلے گئے تے مقتدر قومی زبان دے علمی تے ادبی جریدے دے مدیر مقرر ہو گئے۔ آخری دم تک گجرات وچ علمی، ادبی تنقیدی تے تحقیقی کم وچ رچھے رہے۔ 21 جنوری 2007ء نوں خالق حقیقی نال جا ملے۔

شریف گنجابی اک عہد ساز شخصیت تے اپنی ذات وچ انجمن سن۔ آپ پنجابی دی جدید نظم دے موڈھی شاعر سن۔ ”جگرتے“ آپ دیاں پنجابی نظماں دا پہلا مجموعہ اے۔ دوجہ مجموعہ ”اوڑک ہوندی لو“ اے۔ آپ نے تنقیدی مضموناں دا مجموعہ ”جھاتیاں“ دے ناں نال چھاپیا ایس توں او ”خطبات اقبال رحمۃ اللہ علیہ“ جاوید نامہ، ”علم الاقتصاد“ نبی دے خطبے تے ”بھسورہ دا پنجابی ترجمہ“ کیا۔ آپ نے پنجاب یونیورسٹی لئی پنجابی لغت دی تیار کیتی۔ آپ دے کلام وچ پنڈاں دیاں ریتاں رساں، انگ ساک، عالمی جنگ دی تباہی۔ پنجاب دی مٹی دی خوشبو وچھوڑے دا دکھ، مت دیاں گلاں تے ڈوگھے جذبیاں دی مکمل ترجمانی موجود اے۔

اوڑک ہوندی لو

انج ولا نہ جھتھیاں پو
انج نہ رات غماں دی بکندی
انج نہ ہوندی لو
انج ہواواں وچ نہ ٹھلندی فجر اں دی خوشبو
نصیرے دے وچ جھکن تارے
نور دے کھوجی میرے تیرے دا نگوں سارے
اپنے آپ نوں ڈوب کے ادہناں
ڈبے ہوئے سورج تارے
جان تے اپنی ہیل کے پیچے، جو منزل تے پیچے
جیہڑا اپنی رت دے قطرے راہ وچ دیوے گو
انج ولا نہ جھتھیاں پو
اوڑک ہوندی لو

عارف عبدالتین یکم مارچ 1923ء نوں امرتسر دے اک کشمیری خاندان وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد داناں خواجہ عبدالحمید سی۔ عارف ہوراں دا بچپن تے جوانی داندھلا حصہ امرتسر وچ لنگھیا تے او تھئی تعلیم حاصل کیتی۔

ہجرت کر کے پاکستان آئے تے چشتیہ ہائی سکول لاہور دے مدرس ہو گئے۔ ملازمت دے نال نال علمی دے ادبی رسالیاں وچ نظم تے نثر لکھدے رہے۔ کئی رسالیاں دے مدیر وی رہے۔ فیر ایم۔ اے۔ او کالج لاہور وچ اسلامیات دے لیکچرار لگ گئے۔ ایہوں ریٹائر ہو کے پرائیویٹ کالجاں وچ پڑھاندے رہے۔ آپ اک سچے کھرے انسان، اُچ پدھر دے شاعر، نر کھ نقاد تے ادیب سن۔

عارف عبدالتین ہوراں پہلاں اُردو وچ شاعری کیتی فیر پنجابی ول پرتے۔ آپ دیاں پنجابی غزلاں تے نظماں دا مجموعہ ”اکھاپے دا مسافر“ عوام وچ مقبول ہویا۔ آپ نے اپنی شاعری راہیں مٹھیاں، کوڑیاں، پھکیاں تے کھٹیاں حقیقتاں نوں ظاہر کیتا اے۔ ایس توں اڈ آج دے دور دے انسان دے دکھ درد تے تنہائی نوں ابھرن والے کرب نوں پیش کیتا اے۔ آپ دیاں نعتاں دا مجموعہ ”انبریتزی تھان“ 1990ء وچ شائع ہویا۔ پنجابی غزلاں دا اک ہور مجموعہ ”خوشبود اسقر“ شائع ہویا۔ تنقیدی مضموناں دا مجموعہ ”پرکھ پڑچول“ پنجابی دے تنقیدی ادب وچ اُچا مقام رکھدا اے۔

عارف عبدالتین نے پنجابی نظم راہیں گھرو کے رشتیاں دے حوالے نال موجودہ دور دے بندے دے احساس نوں تخلیقی سطح اتے پیش کیتا اے۔ آپ دی زبان سادہ تے خالص شہری پنجابی اے جیہدے وچ ترنم تے نغمگی مکمل درجے تک موجود اے۔ 30 جنوری 2001ء نوں علم و ادب دا ایہ چراغ ہمیش لئی بجھ گیا۔

غزل

میرے تن تے داغ نہ دھبہ ایویں میں شرمناواں کیوں
دن سوئے کپڑے پا کے اپنا آپ لکانواں کیوں

اپنے ہتھیں کشتی توڑی، چہوئے مرضی نال
ہُن جدِ دُہن ویلا آیا دسِ خاں میں ہچھٹانواں کیوں

میں عاشق سورج دا، چن دا، کرناں دا، زُشائی دا
پھر دا میرے اگے پیچھے میرا ای پرچھانواں کیوں

میرا ای کوٹھا کچا نہیں اے سبھ دے گھر اتھے کچے نہیں
کالے بدل چڑھدے دیکھ کے میں ایناں گھبرانواں کیوں

شیراں وانگ میں ہک وچ نیزہ کھا کے مرنا سکھیا اے
بُردل بن کے کنڈ وکھا کے اپنی جان بچانواں کیوں

وچڑے سبھاں دا غم عارفِ میں کیویں نھل سکدا ہاں
جس نے مینوں کُندن کیتا میں اوہ اگ بُھانواں کیوں

احمد راہی پوریں 12 نومبر 1923ء نوں امرتسر وچ پیدا ہوئے۔ ایہناں دے والد صاحب داناں خواجہ عبدالعزیز سی تے اوہ شالاں دا کاروبار کردے سن۔ احمد راہی داناں پہلاں غلام احمد رکھیا گیا بعد وچ خورشید احمد رکھ دتا گیا۔ پر علم تے ادب دے میدان وچ اوہ احمد راہی دے ناں نال مشہور ہوئے۔ 1942ء وچ میٹرک دا امتحان پاس کیتا۔ ایم اے اوکالج امرتسر وچ بارہویں کلاس وچ سن کہ آزادی دیاں تحریکاں وچ حصہ لین پاروں کالج وچوں کڈھ دتے گئے۔ شالاں دے کاروبار دے سلسلے وچ کلکتہ چلے گئے۔ قیام پاکستان دے ویلے امرتسرتوں لاہور آگئے۔ کچھ عرصہ ”سویرا“ دے مدیر رہے۔ فیر 1954ء وچ فلمی دنیا دا رخ کیتا تے فلماں دیاں کہانیاں تے گیت لکھ دے رہے۔

احمد راہی دے سنے مامے صادق امرتسری اک چنگے شاعر سن۔ اوہناں دی صحبت وچ رہ کے راہی صاحب وی شعر آکھن لگ پئے تے میٹرک دے دوران اُردو شاعری دے حوالے نال پچھانے جان لگ پئے۔ قیام پاکستان دے نیڑے تیزے پنجابی شاعری دی شروع کر وئی۔ اوہ پنجابی دی جدید نظم دے بانیان وچ شمار کیتے جاندے نیں۔ اوہناں دیاں پنجابی نظماں دا مجموعہ ”ترنجن“ کئی واری پاکستان تے بھارت وچ شائع ہو چکیا اے۔ ایس مجموعے وچ نظماں، کچھ گیت تے بولیاں شامل نیں۔ ”ترنجن“ دے دو حصے نیں، پرایہناں وچ اک ارتقائی وحدت موجود اے۔ پہلا حصے وچ اک داخلی اٹھان اے جس وچ اکھر تے ملوک جذبے نیں، پر اخلاقی ذمہ داری دا احساس وی موجود اے۔ دوجے حصے وچ بھرتے دھوڑے دے گیت نیں۔ ایس دھوڑے وچ ادس کڑی دے دین وی شامل نیں جیہڑی مایاں دے گھروں دور سوہرے گھر نر جاندی اے تے 1947ء دے فساداں دے دوران مایاں توں وچھڑن والیاں دھیاں دے نوچے وی شامل نیں۔ احمد راہی دیاں نظماں تے گیتاں وچ دھوڑے دے درد دا بڑا ڈونگھا تے سوز بھریا اظہار لہند اے۔ احمد راہی نے اپنیاں نظماں وچ پنجابی لوک گیتاں دے انداز نوں سامنے رکھیا اے۔ زبان شہری پنجابی ورتی اے۔ تے اوہناں دا اپنا اک سلیس، سدھاتے اثر کرن والا بیان دا ڈھنگ اے احمد راہی 2 ستمبر 2002ء نوں اپنے اللہ نوں جالے۔

نواں نواں بُور

اَے نواں نواں امیاں نواں بُور

اَے ہونٹاں وچ اُن چھوٹیاں کلیاں دے رس
اَے باہواں وچ سبھیاں شاخاں دی ہلور
اَے اُن کھڑے پھلاں جیہی ہاسیاں دی دکھ
اَے نواں وچ چڑھدیاں پیٹگاں والا زور
اَے مائیے، پُے ڈھولیاں دے نئے نئے رنگ
اَے ولاں وچ سدھراں دا سٹا سٹا شور
اَے ترنجیاں وچ رکھلیاں گدیاں دے چاء
اَے پیلیاں وچ پیلاں پُون سکھتے نہیں مور
اَے ساہواں وچ سہیلیاں دے ساہواں دی ہواڑ
اَے سہیلیاں ای چن تے سہیلیاں چکور
اَے کنڈھیاں دے نال نال کھڑیاں میں بیڑیاں
اَے دُور بیڑیاں توں جھٹلاں دور

اَے نواں نواں امیاں نواں بُور

باقی صدیقی

باقی صدیقی دا اصل ناں سائیں محمد افضل اے۔ آپ ٹیکسلا دے اک پنڈ سہام وچ 1909ء نوں پیدا ہوئے۔ نکلے عمرے یتیم ہو گئے تے دسویں جماعت پاس کرن مگروں اک پرائمری سکول وچ مدرس ہو گئے۔ فیر بہی جا کے فلمی کہانیاں تے گیت لکھدے رہے۔ کجھ چرفوج دے محکمہ ایم۔ ای۔ ایس وچ کلرکی کیتی۔ جدوں راولپنڈی پر تے تے اک ہفت روز رسالہ ”راہ و منزل“ دے ادارتی عملے وچ شامل ہو گئے۔ ریڈیو پاکستان راولپنڈی لئی گیت فیچر تے ڈارے دی لکھے۔ بیمار ہوئے تے اپنے پنڈ، سہام چلے گئے 8 جنوری 1972ء نوں وفات پائی۔

پنجابی وچ اوہناں دی شاعری دے دو مجموعے ”زخمی پیار“ تے ”کچے گھڑے“ شائع ہو چکے نیں۔ ”کچے گھڑے“ نکلیاں نکلیاں نظماں دا اک خوبصورت مجموعہ اے جس وچ باقی صدیقی نے روایت تے جدیدیت نوں اک یک کر دتا اے۔ پوٹھوہاری لہجے وچ پوٹھوہاری علاقے دے لوک گیت، نظماں، اتھے دے وسیکاں دے معاشرتی تے سماجی روگ، بھرتے فراق دی کیفیت تے اپنے عہد دا شعور پوری طراں موجود اے۔

ہک بوٹا

ہک بوٹا گھل مگھلا
سڑنے پلنے راہیاں
پتراں نی پکھی جھولے
کیتے چیرے، کیتے صافے

ہاڑے جینھے نی ڈھپاں وچ
ڈنیا نی نظر اس توں اوہلے
اس بوٹے نی چھانویں بہہ کے
دلاں نی بولی بولے

آن مسافر جان مسافر
ایہہ پتراں نی وٹھاں وچوں
ہر راہی آں ہٹ ہٹ تکتے
کوئی اس ناراز نہ سمجھے
کوئی نہ دل پھرو لے

ایہہ بوٹا پینگاں نا جھوٹا
کوئی اس نے پتر ڈھائے
کوئی اس نیاں ٹاہیاں پتے

فرودی ایہہ اتملا سنگی
ساریاں تے رت ڈوہلے
ہک بوٹا گھل مگھلا
سڑنے پلنے راہیاں کی
پتراں نی پکھی جھولے

مُنیر نیازی 9 اپریل 1928ء نوں ہوشیار پور دے اک پنڈ خان پور وچ فتح محمد خاں دے گھر پیدا ہوئے۔ پرائمری تیک تعلیم اپنے پنڈ وچ حاصل کیتی۔ میٹرک دا امتحان ہوشیار پور دے ہائی سکول توں پاس کیتا۔ فیر بی اے تیک تعلیم جالندھر، سری نگر، بہاول پور تے لاہور دے کالجوں وچ حاصل کیتی۔ پاکستان دے قیام مگروں ساہیوال آ گئے تے اتھوں دے علمی ادبی حلقیاں دی جان دے پچھان بن گئے۔ لاہور آ کے اک اشاعتی ادارہ قائم کیتا اعلیٰ قسم دیاں کتاباں شائع کیتیاں۔ آزاد منش تے سیلانی طبیعت دے مالک مُنیر نیازی نے ساری حیاتی تخلیق دی دنیا آباد رکھی تے ایہہ دنیا مر دے دم تک قائم رہی۔

مُنیر نیازی دی پنجابی شاعری دے تن مجموعے شائع ہو چکے نیں۔ ”سفر دی رات“ چار چپ چیزاں“ تے ”راستہ دکن والے تارے۔“ بعد وچ ایہہ تے مجموعے تے گجھ ہور کلام جمع کر کے کلیات دی شکل وچ ”کل کلام“ دے عنوان نال شائع کیتا گیا۔ مُنیر نیازی بنیادی طور تے کئی نظم دے شاعر سن۔

مُنیر نیازی کئی توں کئی نظم لکھن تے اوہ دے موضوع نوں مکمل طور تے بیان کرن وچ اپنا ثانی نہیں رکھدے سن۔ اوہناں دیاں بعض نظماں اک اک مصرعے دیاں نظماں نیں۔ مُنیر نیازی نے حیاتی دے دکھاں درداں تے سماجی برائیاں نوں بھوت جن تے چڑیل دی علامت بنا کے پیش کیتا اے۔ 26 دسمبر 2007ء نوں ادبی دنیا ”کل کلام“ دا ایہہ روشن تارہ ہمیش لئی ڈب گیا۔

تین نظماں

اللہ وُلوں گن دی حفاظت

بہت اُداس جدوں میں ہواں سکھ دا سندیہ آوے
 مشکلاں وچ جدوں تھک جاواں کچھ غیب وُلوں ہو جاندا
 جدھروں مینوں خبر نہیں ہوندى اودھروں حوصلہ آندا
 ہینراں ہتھماں ساہنے بھدے پورباں وُلوں لالی
 آس نہیں میری نقن دیندا ایس جہان دا والی
 میریاں مددواں کر دی رہندی اک مخلوق خیالی

میں تے ایہہ شہر

بھل گئے مینوں طور طریقے کوں میں اتھے رہنا
 کوں میں اتھے دن کٹنا اے کوں میں اٹھنا بہنا
 کس ویلے کیہ کم کرنا اے کد میں جاگنا سونا
 کس موقعے میں خوش لگناں اے کد میں خوش نہیں ہونا

اصل کولوں خوف

ایدم	ادھر	دسدے	پھرے
اصل	دے	کولوں	ندے
جس	نوں	گل	اسی
اوسے	نوں	نہیں	دسدے

انور مسعود 8 نومبر 1935ء نوں گجرات وچ پیدا ہوئے۔ والد داناں محمد عظیم اے۔ آپ نے پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے فارسی دا امتحان پاس کیتا تے لیچرار مقرر ہو گئے۔ مختلف کالجاں وچ پڑھاندے رہے۔ گورنمنٹ کالج راولپنڈی وچ فارسی دے اُستاد رہے۔ انور مسعود ایسے دکھاں درداں دی ماری دُنيا واسطے ہائے تخلیق کردا اے تے لوکاں کی نوں غماں توں نجات دیواندا اے۔ اوس دے شعر پڑھن دا انداز ایڈا دلکش تے اثر انگیز اے کہ اوس دا کلام لوکاں دے ذہناں اُتے نقش ہو جاندا اے تے دلاں وچ اُتر جاندا اے۔ اوس نے پنجابی توں اڈ فارسی تے اُردو وچ وی شعر لکھے نیں۔ پنجابی وچ اوبدا اُکو مجموعہ ”میلہ اکھیاں دا“ دے سرتانویں نال چھپ چکیا اے، جس نے لوکاں کی توں مقبولیت حاصل کیتی اے۔

اک تے اوبدا کلام گلاب دیاں پتکھڑیاں ہار کھڑیا ہوندا اے تے سونے اُتے سہاگہ اوبدا دل موہ لین والا پڑھن دا انداز اے۔ اوبدی پنجابی شاعری وچ جتھے مزاح اے او تھے نال ای طنز دے ڈوگھے تے ترکھے نشز وی موجود نیں، جیہڑے ذہن دے اندر کھب جاندے نیں۔ آکھیا جاندا اے کہ طنز وی اک طراں دا ذہنی تشدد اے، پر انور مسعود دے طنز وچ تشدد دی تھاں اصلاح دا کچھ نمایاں اے۔ اوبدے محول چھکے کوئی نہ کوئی سبق ضرور ہوندا اے۔ نظماں توں اڈ انور مسعود نے کجھ پنجابی قطعات تے رُباعیاں وی لکھیاں نیں۔

جمعہ بزار

بہری	مرج	مسالے	سارے	جمعہ	بزارے	دیکھے
کیسے	کیسے	عجب	نظارے	جمعہ	بزارے	دیکھے
سارے	بند	بزار	تے	گھٹا	ایہہ	بزار
مسجد	دا	ہمسایہ	میلا	چوکی	روشن	والا
ہم	ہما	کے	آیا	اتھے	سارا	آل
آبا،	چاچا،	تایا،	پھپھا،	اتی،	باجی،	خالہ
لوک	دلیتی	دلیسی	سارے	جمعہ	بزارے	دیکھے
رنگ	برگی	کاراں	دالیاں	لگیاں	ہویاں	پالاں
ہر	کوئی	اتھے	میرے	واگنوں	ڈُبا	وچ
کھڑی	چیز	خریداں	اتھوں	کیہڑا	سودا	ٹالان
اوتھے	چوکھا	بھیڑ	بھڑکا	جیہڑی	تھانویں	دالاں
مٹی	دھوڑ،	غبار	غبارے	جمعہ	بزارے	دیکھے
کیسے	کیسے	عجب	نظارے	جمعہ	بزارے	دیکھے

کیمڑی شے نہیں دیکھی اتھے دیکھے نہیں ہدوانے
 ایس ہزارے وکدے دیکھے آساں مکئی دے دانے
 دن سوئے دیکھے اتھے کھل لیف سرہانے
 کاراں دے وچ ڈٹے ہوئے ڈٹھے بال ایانے
 ہسدے روندے تے گرلانڈے بال وچارے دیکھے
 کیسے کیسے عجب نظارے جمع ہزارے دیکھے

لنڈے دا سامان خریدن لوکی ڈردے ڈردے
 ہنڈے ورتے کوٹ، سویٹر چکدے دھندے دھردے
 فیشن نویں نہادوں دے پے سستے چارے کر دے
 گھر دا پردہ رکھن نوں پے لین پُرانے پردے
 اودر کوٹ، جراباں، شالاں، سودے سارے دیکھے

کیسے کیسے عجب نظارے جمع ہزارے دیکھے
 نویں نرالی جاپی جس نے جو اواز لگائی
 کہے ملوکاں والا بھائی کشش وکسے آئی
 مونگ پھلی نوں آکھے کوئی پتے دی بھر جائی
 گئے دھین والا گوکے لئی گئی مٹھیاں
 برنی دی اواز سنی تے شکر پارے دیکھے

کیسے کیسے عجب نظارے جمع ہزارے دیکھے
 کوئی بجوس اتاراں والا نوش پیا فرماندا اے!
 کوئی مرغی ذبح کرا کے تھیلے وچ پیا پاندا اے!
 کوئی گاہک ہزاراں دا قالین خریدی جاندا اے
 خالی کھیسے والا کوئی اکھیاں نوں ترساندا اے
 مہاترہ ساتھی کئی وچارے جمع ہزارے دیکھے!

کیسے کیسے عجب نظارے جمع ہزارے دیکھے
 شامیں سستے دھین لگ پے سودے دھین والے
 ایہہ موقع دیکھ رہے سن کئی خریدن والے
 ایدوں بعد ملزگاں وانگوں بیٹھے بیٹھن والے
 سودے والی خالی چینی بال کے سکیں والے
 رات ہمیری، بھانہڑ تارے جمع ہزارے دیکھے

کیسے کیسے عجب نظارے جمع ہزارے دیکھے

فرہنگ

آ

آپ مہارے۔۔۔ اپنے آپ	انگن ساکاں۔۔۔ رشتے داراں
آگودہ۔۔۔ راہنما	اگر اہی۔۔۔ وصول کرنا
آل دوالا۔۔۔ ارد گرد	اگ سنگ۔۔۔ آتہ پتا
آمنہ صدف۔۔۔ بجائے کسی بات کا دل سے یقین	الانی۔۔۔ خالی
آواگت۔۔۔ آجین چیت	الم۔۔۔ دکھ
آئیے۔۔۔ ماں	الملک۔۔۔ ہو لے جیسے
آباد۔۔۔ قیامت تک رہن وال	انگ۔۔۔ حصہ
اتو لوں۔۔۔ بے حساب	انڈر گراؤنڈ۔۔۔ زمین تھلے
اٹے سٹے۔۔۔ اندازے	انتشار۔۔۔ کھلنا پکھلنا
اچرچ۔۔۔ انوکھی	انمل۔۔۔ قیمتی
اچھ۔۔۔ خاص	انت۔۔۔ حد
اچ پدھر۔۔۔ اعلیٰ سطح	آن چھوٹیاں۔۔۔ جہیناں نوں ہتھ نہ لایا ہووے
اڈمبر۔۔۔ ٹھکانہ	پاندھیاں۔۔۔ راہیاں
اربع عناصر۔۔۔ چار عناصر آگ، ہوا، پانی، مٹی	پالاں۔۔۔ قطاراں
اڑی۔۔۔ ضد	پچے۔۔۔ اُڑے
اسارے۔۔۔ تعمیر کیجے	پر وار۔۔۔ خاندان
اسرار۔۔۔ بھیت	پسریا۔۔۔ کھلریا
اعتراف۔۔۔ قبول کرنا	پریرے۔۔۔ ترغیب دینی
اکسیر۔۔۔ موثر دوا	پلانگھاں۔۔۔ چھالاں
اکھوتری گل۔۔۔ فالتو گل	چنگریا۔۔۔ پھٹ پیا
	پورباں۔۔۔ مشرقی
	پیڑھی۔۔۔ نسل
	پینڈا۔۔۔ سفر
	پیتی۔۔۔ انگلستان و انگا سک
	بھاء۔۔۔ قسمت نصیب
	بت۔۔۔ وجود
	بت مٹ۔۔۔ حیرانی نال دیکھنا
	بشیر۔۔۔ خوشخبری دین والا

سندھی۔۔۔دی، والی	چنگ۔۔۔چنگاری، چواتی	تاکہ۔۔۔آس
سندید۔۔۔سنبھا، پیغام	چوداں طبق۔۔۔ست زمیناں، ست آسمان	تھکلی۔۔۔چائن
سنگی۔۔۔ساتھی	چیناں۔۔۔دانے	تربت۔۔۔قبر
سوانیاں۔۔۔زنائیاں	چیلے۔۔۔مرید	تریواں۔۔۔ٹردی جاواں
سُئی۔۔۔کلم تکی، ویرانی	چھیکڑواری۔۔۔اخیرواری	تطہیر۔۔۔پاکیزگی
سوہندیاں۔۔۔چنگیاں گلدیاں	ح	توڑے۔۔۔بھانویں
سیڑٹل۔۔۔موکی	حکمت۔۔۔دانائی	توقیر۔۔۔عزت
سوئے۔۔۔وڈے کھال	خ	تینوں۔۔۔تکواروں
ش	خاک۔۔۔مٹی	تھیڈڑے۔۔۔تیرے
شُتر۔۔۔اُونٹ	د	ث
شادمانیاں۔۔۔خوشیاں	دراڈی۔۔۔دوروی	ٹاہریاں۔۔۔قبیلے
شوکراں۔۔۔اُچیاں اوازاں	درکار۔۔۔چاہیدا، ضرورت	ٹوہ۔۔۔بھال
ض	دھنی۔۔۔ماہر	ٹھٹھمبر۔۔۔سہم
ضرب۔۔۔سٹ، چوٹ	دیس واسی۔۔۔وطنی	ج
ط	ویدن۔۔۔ویکھنا، زیارت کرنا	جانی۔۔۔لگی
طالب۔۔۔چاہیوان	ر	جپ۔۔۔ذکر
طالع۔۔۔قسمت	رائی کیناں۔۔۔امیراں، شوقیناں	جنت۔۔۔ملائم وال
طاقی۔۔۔کھڑکی	راشن۔۔۔کھان پین داسامان	جُم۔۔۔جہشید بادشاہ
ع	س	جماد۔۔۔جمادات پتھر وغیرہ
عظیم۔۔۔وڈا	ساز۔۔۔ساز	جرنا۔۔۔برداشت کرنا
عیان۔۔۔ظاہر	سائل۔۔۔سوالی	جھمب۔۔۔واچھر
غ	سپاہے۔۔۔سپ پالن والے	ج
غاصب۔۔۔ناجائز قبضہ کرن والا	سدھارنا۔۔۔راونہ ہونا، بالکل ٹھیک کر دینا	چت۔۔۔دل
فرزٹ۔۔۔مخاؤ	سک۔۔۔چاہت	چھیتیاں۔۔۔کالہیاں
		چھمکی۔۔۔چھن
		چھل ویسی۔۔۔دھوکہ دے گا

فعل۔۔۔ عمل

کیون۔۔۔ ہو گیا، کائنات بن گئی

ق

مڈیا راں۔۔۔ جوان کڑیاں

قابلیت۔۔۔ لیاقت

قول۔۔۔ گل

ک

کتھائیں۔۔۔ خطائیاں

گدورتاں۔۔۔ نفرتاں

گسنگی۔۔۔ بھیڑا دوست

گن۔۔۔ ہو جا

گندن۔۔۔ سونا

گنوں۔۔۔ کولوں

گھنڈنا۔۔۔ کھلرنا

کا کورولا۔۔۔ شور

گہنا۔۔۔ ذبح کرنا

گ

گجٹ۔۔۔ گزٹ

گرائیاں۔۔۔ پنڈ والیاں

گھلم گھلا۔۔۔ کھڑا، تہا

گوہ گوچری۔۔۔ غوردے قابل

گہکدے۔۔۔ بس دے

ل

لاٹائی۔۔۔ بے مثال

لام۔۔۔ جنگ

لا زوال۔۔۔ ہمیش رہن والا

لسان القرآن۔۔۔ قرآن دی زبان

لیہا۔۔۔ اُن دا کیزا

م

مانا۔۔۔ غرور

نیم۔۔۔ اڈھا

و

واضح۔۔۔ وچار روٹا ندر، خیالاں دا تبادلہ

وسوسہ۔۔۔ وہم گمان

وسوں۔۔۔ رہائش، آبادی

وسیب۔۔۔ معاشرہ

وسیہ۔۔۔ سماج

وسنیکاں۔۔۔ باشندیاں

وسندی۔۔۔ خرچندی

ولیں۔۔۔ لباس

ہ

ہاہا کار۔۔۔ رولا چنچ پکار

ہٹھ والا۔۔۔ ضدی

ہم ہما کے۔۔۔ خوشی نال اکٹھے ہو کے

ہنڈے ورتے۔۔۔ استعمال کیجے ہوئے

ہیل کے، برداشت کر کے

ن

نابری۔۔۔ بغاوت

ناقد۔۔۔ اُٹنی

نات۔۔۔ نباتات، گھاہ وغیرہ

نخلستان۔۔۔ صحرا وچ رکھاں دا جھنڈ

نفاق۔۔۔ نا اتفاقی، بھٹ

نہی۔۔۔ نہ، اپنی ذات دا انکار

نقارہ۔۔۔ وڈا ڈھول

نماشان۔۔۔ شام ویلے

نماناں۔۔۔ عاجز، غریب و چارا

نمو جھان۔۔۔ شرمندہ، غمگین

نندیے۔۔۔ بُرا کیجیے

نیلی دہار۔۔۔ آکاس نیلی

پنجابی وچ لفظ سازی دے طریقے

پنجابی وچ لفظ سازی دے کئی طریقے نیں جیہناں نال اک لفظ توں اگے کئی لفظ بنائے جاسکدے نیں۔ اتھتھے طالب علم دی رہنمائی لئی گچھ طریقے درج کیے جاندے نیں۔

لفی بنان دے طریقے

۱۔ کسے لفظ وچ لفی دے معنے پیدا کرن لئی اوس دے شروع وچ ”الف“ دا وادھا کردتا جاند اے۔ مثال دے طور تے

مٹ۔ امٹ۔ موڑ۔ اموڑ۔ جوڑ۔ اجوڑ۔ مر۔ امر۔ لونا۔ الونا

۲۔ لفظ وچ لفی دے معنے پیدا کرن لئی اوس دے شروع وچ ”ک“ دا وادھا۔ مثال دے طور تے:

راہ۔ کراہ۔ چ۔ کچ۔ پت۔ کپت۔ ڈھب۔ کڈھب۔ ویلا۔ کویلا۔ ذات۔ کذات۔

۳۔ گچھ لفظاں دے شروع وچ ”الف نوں“ لگا دتا جائے۔ مثال دے طور تے:

پڑھ۔ آن پڑھ۔ جان۔ آنجان۔ تھک۔ آن تھک، جھک۔ آنجھک

۴۔ ”بے“ دا شروع وچ وادھا کرن نال گچھ لفظاں دے معنے لفی بن جاندے نیں جویں ایہہ لفظ:

سواد۔ بے سواد، ہوش۔ بے ہوش۔ سمجھ۔ بے سمجھ۔ فیض۔ بے فیض

ضرب ”ب“ دا وادھا کردین نال بعض لفظ لفی دے معنے دین لگ پندے نیں۔ جویں ایہہ لفظ: شرم۔ بے شرم، ہوش۔ بیہوش۔

۵۔ ”ن“ دا وادھا کردین نال وی لفی بن جاندی اے۔ مثال دے طور تے:

ڈر۔ نڈر۔ کٹھو۔ نکٹھو۔ مرد۔ نمد۔ دیدہ۔ نادیدہ

۶۔ گچھ لفظاں دے شروع وچ فارسی طریقے مطابق سابقے لاکے وی لفی دے معنے پیدا کیے جاسکدے نیں جویں ایہہ لفظ:

حاضر۔ غیر حاضر، زور۔ کمزور، سمجھ۔ ناسمجھ، بختی۔ کم بختی

محفف بنان دے طریقے

پنجابی وچ بعض ویلے کئے کئے اچھے لفظ وی بوے جاندے نیں جیہڑے زیادہ لفظاں دا مفہوم ادا کردے نیں۔ مثال دے طور تے:

۱۔ مکھ: میں آکھیا، دمحفف اے۔

۲۔ آکھ: اوس آکھیا، دمحفف اے۔

۳۔ پن پنسیری یا پنسیری: پنچ پنسیری، دمحفف اے۔

۴۔ پن: پانی دمحفف اے۔ ایہدے توں اگے لفظ پن بجلی، پن چکی تے پگھٹ بنائے جاسکدے نیں۔

۵۔ وچ، دا، وڈا، وڈا دین نال خالی ”چ“ رہ جاند اے پر معنے پورے نکلدے نیں۔

جویں گمرچ، بزارچ، سکول چ، کالج چ، دفتر چ۔

۶۔ شیشے دمحفف، شیش۔ مثلاً شیش محل

۷۔ گلا دمحفف۔ کل کل جگ۔ کل مونہاں۔ کل جیمہا

امتحانی پرچیاں دی تدوین لئی سفارشات

- ۱۔ گیارہویں جماعت لئی
نثر۔ ۴۰ نمبر (سیاق و سباق دے تال مفہوم تشریح
خلاصہ مرکزی خیال
نظم۔ (شعراں دی تشریح مع شاعر داناں)
لوک اصناف۔ (اکھان، لوک شاعری دا اصناف)
شعراں دی حیاتی تے فن
۳۰ نمبر
۱۰ نمبر
۳۰ نمبر
۳۰ نمبر
۱۵ نمبر
۱۵ نمبر
کل نمبر۔ ۱۰۰

مطالعے لئی کتاباں

مرتبہ سلطان الطاف علی۔	ابیات سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ
مولوی غلام رسول عالمپوری رحمۃ اللہ علیہ	احسن القصص
عارف عبد المتین	اکلاپے داماسفر
مرتبہ محمد آصف خاں	آکھیا بابا فرید نے
مرتبہ حفیظ تائب	پنجابی نعت
مرتبہ مقصود ناصر چودھری	پنجاب دے لوک گیت
عبد الغفور قریشی	پنجابی ادب دی کہانی
مرتبہ ڈاکٹر شہباز ملک	پچی روٹی
احمد راہی	ترنجن
میراں بخش مہناس	جٹ دی کرتوت (ناول)
مرتبہ محمد آصف خاں	جنگ ہند پنجاب
شریف کجھای	جگراتے
پیر فضل کجھراتی	ڈوگھے پنڈے
نواز	ڈوگھیاں شاماں
ڈاکٹر اسلم رانا	رنگ سنگ
عبد الکریم شمر	پچی سرکار
باشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ	سسی
میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ	سیف الملوک
منیر نیازی	سفر دی رات
فضل شاہ نواں کوٹی	سوہنی مہینوال
مرتبہ ڈاکٹر نذیر احمد	کلام بٹھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ
مرتبہ ڈاکٹر نذیر احمد	کلام شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ
نجابت	نادر شاہ دی وار
ڈاکٹر سید اختر جعفری	نویں زاویے
حافظ برخوردار	مرزا صاحبان
ڈاکٹر رشید احمد	منزلاں
ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	مہکدے پھل

ڈاکٹر سید اختر جعفری	.....	ویروے
مرتبہ عبدالعزیز ایڈوکیٹ مرتبہ شریف صابر	.....	ہیر وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ
ڈاکٹر محمد باقر	.....	ہٹھ (ناول)
ڈاکٹر اسلم رانا	.....	حرفِ حقیقت
ڈاکٹر اسلم رانا	.....	رمز روایت
ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد	.....	ادب سمندر
ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد	.....	آکھے نوشہ قادری

نمونہ ماڈل پیپر ”پنجابی“

برائے انٹرمیڈیٹ پارٹ-1

کل نمبر: 60

(حصہ انشائیہ)

وقت: 2:15 گھنٹہ

- سوال 1: تھلے دتے گئے سوالاں دے مختصر جوابات دیجو۔
- ڈرامہ ”ٹاپلی تھلے“ نوں کیا اخلاقی سبق ملدا اے؟
  - بابا فرید گنج شکر دے شلوکاں توں کیا پیغام ملدا اے؟
  - کسے پنج مشہور لوگ گیتاں دے ناں دسو؟
  - شاہ عبد الطیف بھٹائی دی شاعری دیاں خوبیاں بیان کرو۔
  - ”آن ڈٹھے روگ“ وچ کیمڑے روگاں دا ذکر ملدا اے؟
  - ناول ”پاکستان بن گیا اے“ دے مرکزی کردار تے اوس دے خاندان اُتے ہندوآں نے کیمڑے ظلم کیسے؟
  - لوک گیت دی مشہور صنف ”بولیاں“ توں کیا مراد اے؟
  - افسانہ ”کھوپڑیاں تے آہٹے“ وچ مصنف نے رات دا منظر کیمڑے لفظاں نال اکیلیا اے؟
  - انور مسعود نے اپنی نظم ”جمہ بزار“ وچ کیمڑیاں شیواں دا ذکر کیا اے؟
  - پنجابی زبان دے جدید دور دے شاعراں نے اپنی شاعری وچ معاشرے دے کیمڑے کوہجاں دا ذکر کیا اے؟
- (حصہ دوم)

سوال 2: تھلے دتے ہوئے پیرے دی تشریح تے سابق دے حوالے نال تے جزوی تشریح شاعر تے شعری حوالے نال کرو۔

- سیانے آکھ دے نیں کہ باراں کوہاں تے زبان بدل جاندا اے۔ ہر علاقے دے طبعی، سیاسی تے سماجی حالات دکھو وگھ ہوندا اے۔ ایہہ حالات اک پاسے اُچار انگاں نوں متاثر کردے نیں تے دوجے پاسے لوکاں دی رہت، بہت اُتے اپنے اثرات قائم کر دے نیں۔ انج باراں کوہاں تے جاکے لوکاں دا لہجہ بدل جاندا اے۔ ایس بدلے ہوئے لہجے نوں علاقے دی مناسبت نال وکھراناں دے دتا جاندا اے۔ جویں لاہوری، ملتانئی وغیرہ۔

(ii) آپ کر گھر خواہش کر کے اربع عناصر گونی

ترے قسماں پیدا کش اوس تھیں رنگ برنگی ہوئی

ہک جماد ہوئے اوس وچوں نہ اوہ ہلدے جلدے

ہونہا تاں نہ مردے پھلدے پھلدے پھلدے

”پاکستان بن گیا اے“ یا ”ٹاپلی تھلے“ دا خلاصہ لکھو۔

سوال 3-

صوفی شاعر ”وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ“ دی حیاتی اُتے نوٹ لکھو۔

سوال 4-

”شہری حیاتی دے دکھ سکھ یا پسندیدہ صوفی شاعر اُتے پنجابی وچ بھرواں مضمون لکھو۔

سوال 5-

نمونہ ماڈل پیپر ”پنجابی“

معروضی

برائے انٹرمیڈیٹ پارٹ-I

وقت: 45 منٹ

کل نمبر: 40

رول نمبر ہندسوں میں -----

الفاظ میں -----

نوٹ: اپنا رول نمبر مختص جگہ تک لکھو۔ کٹیا ہو یا کسی وی طریقے نال مٹا کے لکھیا ہو یا یا کچی پنسل نال لکھیا ہو یا جواب غلط بنیا جاوے گا۔

سوال 6- تھلے دتے گئے سوالاں دے چار مکند جواب دتے گئے نیں۔ صحیح جواب اتے (✓) لاؤ۔

15

(i) ڈرامہ ”ٹاہلی تھلے“ وچ کیڑا جوان خون دین لئی گیا سی۔

(الف) گانگو (ب) چوہدری (ج) بھٹو (د) دولو

(ii) منیر نیازی نے کیڑیاں زبانوں وچ شاعری کیتی؟

(الف) پنجابی تے اردو (ب) سندھی تے بلوچی (ج) انگریزی تے سرائیکی (د) سنسکرت

(iii) واقعہ معراج شریف تے حضورؐ نے کس جانور تے پیٹھ کے آسان دی سیر کیتی؟

(الف) گھوڑا (ب) ہاتھی (ج) براق (د) اونٹ

(iv) شاہ عبدالطیف بھٹائی ”کس زبان دے شاعر نیں؟

(الف) اردو (ب) سندھی (ج) سرائیکی (د) پنجابی

(v) پنجابی دے مشہور ندرھڑک شاعر بٹھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ دا اصل ناں کیسی؟

(الف) سید عبداللہ رحمۃ اللہ علیہ (ب) سید غلام مصطفیٰ (ج) مولوی غلام مرتضیٰ (د) مولوی محی الدین محدث

(vi) سید وارث شاہؒ نے کبھی مشہور شاہکار تخلیق کیتا؟

(الف) سسی پنوں (ب) ہیر رانجھا (ج) مرزا صاحبان (د) سوہنی مہینوال

(vii) شریف کنجانی کس شہر وچ پیدا ہوئے؟

(الف) شیخوپورہ (ب) اسلام آباد (ج) لاہور (د) گجرات

(viii) انگریزاں نے کس سال وچ پنجاب اتے قبضہ کیتا؟

(الف) 1752ء (ب) 1849ء (ج) 1699ء (د) 1888ء

(ix) بابا فرید گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ دا کلام پنجابی دی کبھی صنف وچ ملدا اے؟

(الف) رباعی (ب) سی حرفی (ج) کافی (د) شلوک

(x) کہانی ”کپاہ وچ“ مرکزی کردار نوں بچپن وچ کبھی بیماری سی؟

(الف) نیندرو وچ چلن دی (ب) سر درد (ج) ڈپریشن (د) ٹائیفائیڈ

- (xi) لفظ ”ماہیا“ کتھوں نکلیا اے؟
 (الف) دکھاں دا بیان (ب) امنگاں (ج) پاکیزہ سدھراں (د) ماہ یعنی چن
- (xii) ناول ”پاکستان بن گیا اے“ وچ احما ہندوستان توں پاکستان کس سواری تے آیا؟
 (الف) چکھڑا (ب) ریل گڈی (ج) کار (د) جہاز
- (xiii) افسانہ ”کھوپڑیاں تے آٹھنے“ دے مرکزی کردار دا پیشہ کیہ سی؟
 (الف) ڈاکٹر (ب) استاد (ج) انجینئر (د) کیمسٹ
- (xiv) پیر فضل گجراتی کس علاقے دے وسنیک سن؟
 (الف) گوجرانوالہ (ب) سندھ (ج) گجرات (د) لاہور
- (xv) شاہ حسین پنجابی دی کیمڑی صنف دے شاعر نہیں؟
 (الف) غزل (ب) سی حرفی (ج) کافی (د) لوک گیت
- سوال 7: تھلے دے گئے فقریاں نوں مکمل کرو۔

- (i) لندن دی انڈر گراؤنڈ ریل نوں عام لوک _____ آکھ دے نیں۔
- (ii) نہ پنجابی، نہ سرحدی، نہ سندھی، نہ مکرانی سب کچھ ہوندا یاں سب توں پہلاں توں ایک _____ بن۔
- (iii) حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ _____ پیدا ہوئے۔
- (iv) لوری ہال نوں _____ کراؤن تے _____ واسطے گایا جاندا اے۔
- (v) پاکستان دا مطلب کیہ اے _____
- (vi) حضرت بہاؤ الدین زکریا رحمۃ اللہ علیہ دمازار _____ وچ اے۔
- (vii) لوک گیت دا مطلب _____ اے۔
- (viii) ”پاکستان بن گیا اے“ ڈاکٹر محمد باقر دے ناول _____ وچوں اقتباس اے۔
- (ix) واقعہ معراج شریف نوں حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے _____ آسماناں دی سیر کیتی۔
- (x) بابا فرید رحمۃ اللہ علیہ داعرس ہر سال _____ دے مہینے وچ ہوند اے۔
- (xi) حضرت یوسف علیہ السلام اپنی _____ دی قبر تے گئے۔
- (xii) انور مسعود _____ وچ پیدا ہوئے۔
- (xiii) عارف عبدالحقین نے اردو تے _____ زبان وچ شاعری کیتی۔
- (xiv) ”پنجابی زبان دی کہانی“ دا لکھاری _____ اے۔
- (xv) کافی ”ربا میرے حال دا محرم توں“ _____ شاعر دا کلام اے۔

سوال نمبر 8۔ کالم (الف) تے کالم (ب) وچ دتے گئے لفظاں نوں ملا کے جواب کالم (ج) وچ دیو۔

کالم (الف)	کالم (ب)	کالم (ج)
(i) الہ دیکھو باوے دا	تعلیم بالغاں	
(ii) محمد آصف خاں	جدید دور دا پنجابی شاعر	
(iii) تھال	سی حرفی	
(iv) کھوپڑیاں تے آٹھنے	پنجابی زبان دی کہانی	
(v) معراج شریف	حمد	
(vi) عارف عبد المتین	بادا کنک لیاؤے گا	
(vii) سلطان باہور رحمۃ اللہ علیہ	ملکہ وکٹوریہ دا دور	
(viii) میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ	نظم ”تواں توواں بوڑ“	
(ix) ٹیوب ٹیشناں دا مڈھ	کڑیاں دی کھیڈ	
(x) احمد رانی	تحفہ نمازاں دا	